

Håndverkermenn og mannlighet

- en diskusjon rundt håndverkermenns
forvaltning av maskulinitet sett i lys av
diskursive normeringer og kontekstuelle
rammefaktorer.

Skrevet av Erik Koldre

Masteroppgave avlagt ved Institutt for sosiologi
og samfunnsgeografi. Universitetet i Oslo
Vår 2006

Dedikeres

Tonje – Ida - Christine

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Håndverkermannlig?

1.1 Håndverker-/arbeiderklassemannlighet	1
Idealtypen	2
1.2 Forskningsfeltet	3
1.3 Aktualitet og relevans	5
Krysspress	5
Demokratiske beslutningsprosesser og klasseaspektet	6
1.4 Etske og metodologiske betraktninger	7
Kontekstuell mannlighet	8
Kvalitativ metode	8
Forskningsprosess og design	9
Etikk i forskning	10
Pålitelighet og brukbarhet	11
Anonymisering	12
Forskersubjektivitet – eller en betydningsfull hendelse	12
Teoretisk perspektiv	14
Mennene	15
1.5 Disposisjon	18

Kapittel 2: Jobbmannlighet

2.0 Temaområder	20
2.1 Innledning og bakgrunn	20
Et arbeidsliv i endring	21
Mannsarbeidet i endring	21
Det sosioøkonomiske felt	22
Mennenes doksa	23
Bare må ha det - arbeidet!	24
2.2 Ansvarlighet	25
Personifisert driftsansvar	26
Grådighet og (fri)villighet	28
Implisitt makt og avmakt	30
Aktiv og passiv distanse	31

2.3 Magnetiske strukturer – og konkurrerende verdier	33
Arbeidets mening	33
Mannsstatus	35
Verdi- og definisjonskamp	37
Overrissing	38
2.4 Homososialt samhold	39
Arbeidsglede og strukturelle hindringer	41
2.5 Oppsummering	44

Kapittel 3: Familiemannlighet

3.1 Temaområde	45
Diskurs versus praksis?	45
Idealisering og pragmatisme	46
3.2 Mannen som far – idealiseringer og utvider	47
Ansvar	47
Tilstedeværelse	50
Pragmatisme	51
3.3 Maskulint selvilde	53
Sterke forventninger	54
Å leve med eller i familie	56
3.4 Arbeidsdeling – og pragmatisk helt-likedeling	57
50/50-premisset	59
Hjelpemannen	61
'Vennen min'	63
3.5 Anomisk farskap – en kime til forandring?	64
3.5 Oppsummering	68

Kapittel 4: Hverdagsmannlighet

4.0 Tidsklemme?	69
Stress og mas	70
4.1 24½ - timers mannen	71
Planlegge eller kave	71

Materielle faktorer	73
Konformitet og 'innsatsvilje'	74
Normalitetskonstruktet	76
4.2 Altmuligmannen	77
Muligheter	77
Nok er nok!	78
4.3 Manns-alder og erfaring	80
Om å gå på tryne- og å reise seg igjen	80
Generasjon	82
Statusavhengig	83
Liten gruppe – stor makt	84
4.4 Mannlighetsambivalens	85
Språkløsnet?	85
Likestilling	87
4.5 Oppsummering	88

Kapittel 5:Konklusjon

Mellom barken og veden	90
Et ståstedspørsmål i forskningen	91
Mellommannlig kommunikasjon	92
Mannlighetspluralitet	93

Kapittel 1: Håndverkermannlig?

Denne studien har til hensikt å belyse en spesiell gruppe arbeiderklassemenns normalmannlighet, håndverkeren. Avhandlingen bygger på eget empirisk materiale og fremstillingen er i all hovedsak fenomenologisk beskrivende. Gjennom fire kapitler følger vi åtte håndverkere og deres opplevelser og forståelser av hva det vil si å være: arbeider, samlivspartner og mann. Det er undertegnede personlige historie og levd liv som har frembrakt et ønske om å utvide kunnskapen om arbeiderklassemenns unike livsverden, med utgangspunkt i deres egne fortellinger og opplevelser.

I en tid hvor mannlighet ikke lenger 'gis' av samfunnets normeringer eller kan legitimeres med referanse til tradisjonelle praksiser, er det nødvendig å utdype samt fasettere bildet av mannlig variasjon. En måte å fremme bredden i det mannlige på vil være gjennom kvalitative forskningsprosjekter, som tar sikte på å vise mannlige diskurser og praksiser i kontekst til miljøet mennene lever innenfor. Vi kan intuitivt skjønne at det å skulle leve som håndverker med fagarbeiderbakgrunn trolig er svært forskjellig fra å leve som professor ved et universitet eller aspirerende seniorrådgiver i Norsk Hydro, selv om de fleste nok er menn. Mannlighet trenger spesifiseres, nyanseres og differensieres også fordi den oppvoksende slekt (gutter og jenter) sårt trenger til alternative mannlighetsforståelser og rollemodeller.

Hvorfor akkurat håndverkere med bakgrunn fra arbeiderklassen er utvalget i denne undersøkelsen skyldes først og fremst min personlige bakgrunn, men og det faktum at mye av den forskningen som er gjort til nå, hvor mennene trer frem som menn, ofte har hatt hvite middelklassemenns verdensanskuelse som referanseramme (Holter og Aarseth 1993:15-16, Brandth og Kvande 2002:220, Holter 2005:5). Feministisk forskning har lenge vært opptatt av hvordan middelklassemenns opplevelse av den sosiale virkelighet blir gitt "hegemoniet" over verdensanskuelsen. I *The Everyday World as Problematic* viser Dorethy Smith (1987) hvordan "hvite middelklassemenns" forståelse av vitenskapsnormalen innen akademia sperrer for alternative forståelser av kunnskap og kunnskapsproduksjon. Jeg vil argumentere for at slike middelklassenormaler, uavhengig av om de er produsert av kvinner eller menn, ligger implisitt også i mannsforskningen.

1.1 Håndverker-/arbeiderklassemannlighet

Hva er det jeg mener når jeg snakker om håndverkermannlighet (-maskulinitet) og/eller arbeiderklassemannlighet (-maskulinitet), og hva skiller eventuelt en arbeiderklassemann og en håndverker? Er i det hele tatt arbeiderklasse et begrep det er hensiktsmessig å benytte som analytisk kategori?

Idealtypen

Med håndverker-/arbeiderklasse-mannlighet mener jeg en mannlighetsform som vokser ut gjennom vekselvirkningen mellom hverdagspraksis på den ene siden og mennenes tolkningen av arbeiderklassens imperativer og normer på den andre. Jeg har ikke først og fremst en smelteverksarbeider fra 50-tallets Odda eller Lysgaards 'arbeider' i tankene, når jeg diskuterer mannlighet i denne avhandlingen, men en individualisert praktiker med jobb og familie som ankerpunkter i livet. 'Våre'¹ menns liv preges ikke av kollektivistiske idealer eller troen på at fellesskapet er der 'for deg'. Hvis jeg skal driste meg til å tegne en idealtipe av ham, må det bli av en mann mellom 30-45 år med ingen eller kun yrkesfaglig utdanning, men til gjengjeld lang arbeidserfaring fra manuelle yrker, hvor han har samme hierarkiske posisjon i dag som når han startet sin yrkeskarriere. Idealtypen har sannsynligvis ingen fremtidige ambisjoner knyttet til utdanning og/eller karriere annet enn å skulle gjøre en god nok jobb. I sitt arbeid har han individualisert frihet under ansvar knyttet til jobbutførelsen, og er tydelig stolt av de kunnskaper han har som fagmann, uten å være fagorientert slik menn i fagbevegelsen tradisjonelt har vært. Han er far eller skal bli det og bor oftere i rekkehus/hus enn leilighet. Om man skal plassere idealtypen etter Engelstad og Hansens 2003 inndeling faller de i kategorien sammen med dem som har "arbeidskontrakt".

Dette (servicekontrakten) kan kontraheres til arbeidskontrakten, som er typisk for arbeidere og lavere funksjonærer. Deres arbeid er som regel ikke organisert som en karriere og de utsettes i større grad for overvåking. De lønnes ofte på timebasis og har mindre jobbsikkerhet (s:161)

For å sette et klassestempel på idealtypen kan vi si at den tilhører arbeiderklassens "ytterkant". I henhold til Håkon Leiulfsrud (2004) er "arbeiderklassen kjerne representert av ufaglærte arbeidere, mens vanlige ansatte med en viss spesialkompetanse og arbeidsledere uten spesialkompetanse befinner seg i arbeiderklassens ytterkant" (s.271).

Hva gjelder sosial lagdeling som analytisk kategori har samtidsforskningen konkludert med at klasse fortsatt er relevant i studiet av ulikheter i samfunnet (Engelstad og Hansen 2003:175, Ringdal 2001:203, Leiulfsrud 2004:262). Med dette bidraget vil jeg vise at maskulinitet kan differensieres etter sosial posisjon og klasseplassering og at ulike sosiale posisjoner medfører ulike maskulinitetsuttrykk.

¹ 'Våre' menn brukes når jeg refererer til informantene som er med i den forliggende studien.

1.2 Forskningsfeltet

Det har vært en tendens innen kjønnsforskningen til å betrakte maskulinitet som noe problematisk, noe feil (se bla. Widerberg 2000:527). Undersøkelser viser at et slikt unyansert bilde av menn fortsatt preger store deler av kjønnsforskningen. Ennå er det sånn at det å nevne menn og maskuliniteter fortsatt kan være ”ensbetydende med å sette navn på problemet” (Holter, Sørensen og Halrynjo 2003:83), og på tross av mannsforskningens fremvekst og etablering som forskningsfelt de senere årene, er det mange steder innenfor academia vanlig at menn fremdeles betraktes utelukkende som mennesker, det vil si en aktør uten kjønn. ”Det foregår fortsatt en usyndliggjøring av menn som kjønnsvesener på alt for mange forskningsområder” (Oftung 1998:1).

I opposisjon til denne måten å se ’det menneskelige’ på, menneske som de facto kjønnsløs mann, vokste kvinneforskningen innen det postmoderne academia og den feministiske bevegelse i samfunnet generelt frem som et alternativ. Kvinneforskningen hadde som mål å fremme det spesielt kvinnelige og avdekke ’kjønn’ som konstruert samt bryte ned forståelsen av den mannlige normen som den menneskelige normen. En tradisjon som har røtter tilbake til eksistensialisten Simone de Beauvoir filosofiske hovedverk *Det annet kjønn* fra 1949, hvor hun hevder at det spesifikke kvinnelige (og mannlige) ikke er gitt av naturlige lovmessigheter, men er sosiale konstrukter formet i tid og rom. Min intensjon med denne avhandlingen er å vise at det samme gjelder håndverkere og håndverkermannlighet.

Mens det for kvinnelivsverdens del i dag er samlet og utviklet en vesentlig mengde kunnskap og innsikt, i form av feministisk vitenskaplig litteratur og undersøkelser om hvordan det er å være kvinne, er ikke dette tilfellet for menns livsverdens vedkommende. Nittitallets mannsforskning hadde fremveksten den ”nye mannen” i fokus og det mannlige omsørgeridealet (til forskjell fra forsørgeridealet), er i løpet av få år blitt tilnærmet enerådende i likestillingsdiskursen, og en mal på hvordan en opplyst og moderne mann både skal og bør være, det være seg i handling, ord eller tanke². Det blir paradoksalt i denne sammenheng at omsørgeridealet brer om seg innenfor rammen av et arbeidsmarked hvor kravene til deltakelse stadig øker og hvor vi ser gjentagende eksempler på at ”velvillighet” fra organisasjonen i likestillingsspørsmål ofte ikke stikker veldig dypt

² Han må ikke forveksles med ’den myke mannen’ fra 70-tallet, som av mange betraktes som en latterlig, usikker og stakkarslig skruet. Tvert imot kan vi tenke oss at vi står overfor en mann som velger sitt liv basert på egne preferanser upåvirket av kontekstuelle rammefaktorer eller idealistiske (mer eller mindre) overbevisninger.

(Holter 2005:9, Halrynjo 2003:18). Som et svar på dette paradokset har forskere tatt til ordet for at akademia må satse mer på å utvikle bredere og mer nyansert kunnskap om menn, ikke minst med mennenes eget liv som referanseramme.

Den nyere kunnskapen om menn som kjønn har ofte hatt kvinner eller kvinners behov som referanseramme, og det kan være et gap mellom denne typen kjønnsanalyse, og menns egenerfaringer... Dette betyr at kunnskapen om hvordan menns kjønn virker inn på arbeidslivet ennå er liten. Det gjelder menns forhold til kvinner og hvordan andre menn virker inn på dette. Det finnes også bare spredt og fragmentert kunnskap om hvordan ulike organisatoriske mønstre og institusjonelle utforminger påvirker menns helse, velferd og likestilling (Holter m.fl. 2003:64)

Sosiologene Øystein Gullvåg Holter og Helene Aarseth kritiserer i *Menns livssammenheng* (1993) den feministiske forskningstradisjonen innen akademia for å ha fokusert for mye på mannen som deltaker i familiesfæren og dermed underkommunisert et viktig aspekt i menns liv – arbeidslivet. De hevder at menn ikke kan studeres som ”mangelfulle kvinner”, eller med utgangspunkt i hva menn har gjort i privatlivet, fordi fortellinger om menn må ta hensyn til deres virkelige livshistorie, som i størst grad handler om mennenes produksjonsfellesskap.

Førstheden (menn som jobbmenn min merk.) kan ikke bare avfeies som illusjon. Det viktigste ved menn kommer ikke frem så lenge de forstås som om de var mangelfulle kvinner. I stedet må mannligheten forstås som den faktisk gjør seg gjeldende i samfunnet, og det er som førsthet, jobbmannlighet og offentlig mannlighet, vel så mye som privat mannlighet... Det aller meste av det som skrives, forskes eller debatteres om menn omhandler førstheten. Man beskriver menn slik de er offentlig og i jobben, slik de oppfattes instrumentelt og rasjonelt, som representanter for mennesket i sin alminnelighet. Man snakker imidlertid ikke om dem *som menn* (1993:197-199).

Et sentralt mål for denne avhandlingen er å formidle bilder av menn som overskrider den enkelte mann, samt påpeke at myten om menn og makt trenger nyanseres. Videre at forskningen må se dynamikken i menns produksjonssfærer i kontekst til for eksempel klassetilhørighet, lønn, hierarkisk samfunnsposisjon, utdanning osv. Kritikken som rettes mot at feministisk mannsforskning har hatt kvinners behov som referanseramme kan snus mot mannsforskningen generelt. Jeg vil hevde at mye av den mannsforskningen som til nå er foretatt (også utenfor den feministiske tradisjon) har hatt mannlige middelklassemannens behov og preferanser som referanseramme.

1.3 Aktualitet og relevans – eller hvorfor forske på menns livssammenhenger?

Tross stor fokus fra offentligheten de senere år knyttet til menns deltakelse i privatsfæren tyder nyere funn på at lite har skjedd hva gjelder menns faktiske hverdagsprioriteringer. Forskning viser at nåtidens menn fortsetter å vektlegge arbeidets betydning slik de tradisjonelt har gjort (Jensen 2004, Kittelrød 2003) og at det stadig er i arbeidslivet menns primære kilde til identitet og selvforståelse er forankret (Morgan 1992,1996, Brandt og Kvande 1998b). Hvordan menn lykkes lønn- og karrieremessig blir det avgjørende for deres selvoppfattelse og identitet (Connell 1985,1998; Kimmel 1997).

Krysspress

Maskulinitetsforståelse i dag kjennetegnes imidlertid ikke bare av påvirkninger fra arbeidslivet, men og fra andre sfærer i menns livsverden. Forventninger til menns deltakelse i samfunnsstrukturen trekker i stadig flere retninger og stiller menn ovenfor ofte problematiske utfordringer. Sosiologene Berit Brandth og Elin Kvande (2003) hevder for eksempel at ”menn fortsatt forventes å delta for fullt på arbeidsmarkedet og konstruere sin maskuline identitet gjennom arbeidet samtidig som de forventes stille opp som likestilt forelder i familiesfæren” (s.28). An-Margitt Jensen (2004) bekrefter en slik forståelse og hevder menn, uavhengig av hierarkisk posisjon, risikerer å bli rammet av sanksjoner om de velger å prioritere tid med familien fremfor innsats i arbeidslivet; ”...for menn i topplederstillinger kan permisjon få store konsekvenser i form av plutselige karrierestopp, men og for lavt utdannede menn i konkurranseutsatte industri kan permisjon ha en høy pris(s:205). Enkelte forskere har betonet klasseforskjeller i denne sammenheng og påpeker at vi trolig står overfor en tid med større forskjeller mellom menn (i motsetning til den tradisjonelle forståelsen hvor skillet primært var mellom kvinner og menn), en omstilling familieforskeren Anne Lise Ellingsæter (1995) mener ikke alle menn vil klare like lett.

I våre dager hvor den kapitalistiske verden ikke lenger er basert på en stabil arbeiderklasse og kjernefamilie er menns posisjon på arbeidsmarkedet endret. Noe som igjen fører til ”større kompleksitet og variasjon blant menn, særlig etter alder og utdanning (s:272).

Ellingsæter er opptatt av på hvilken måte klasseforskjeller preger arbeidsmønstrene i forskjellige miljøer og utbroderer i en senere artikkel hvordan ulike mekanismer kan tenkes trekke menn mot arbeidsorientering, også i de lavere samfunnslag.

For lavt utdannede menn kan økt arbeidsledighet og redusert jobbtrygghet også tenkes å presse i retning av mer tid til lønnsarbeid (2006:259).

Funn i den foreliggende undersøkelsen bekrefter en slik materialistisk tilslutningsform til arbeidslivet og vi skal senere se eksempler på hvordan 'våre' menn nettopp forklarer sitt jobbfokus med henvisning til at de bare "må jobbe" for at familiehjulet skal gå rundt.

Demokratiske beslutningsprosesser og klasseaspektet

En annen viktig grunn til å bedrive forskning på arbeiderklassemenn og deres livsverden er knyttet til mekanismene som skal ledsage demokratiske beslutningsprosesser som igjen henger sammen med hegemoniet middelklassens menn og kvinner har og har hatt innen kunnskapsproduksjonen. Sosiologene Marianne Nordli Hansen og Arne Mastekaasas påstand om at klasse som forskerperspektiv, i motsetning til for eksempel kvinneperspektivet, blir neglisjert fordi reproduksjonen av "falsk universalisme" innen utdanningssystemet nærmest utelukker forskere med bakgrunn fra blant annet lavere sosiale lag er relevant i denne sammenheng:

Argumentasjonen mot kjønnsforskjeller har hatt stor gjennomslagskraft. Blant annet er det opprettet et senter for kvinneforskning, det praktiseres moderat kjønnskvoltering til stillinger i utdanningssektoren som ellers i offentlig sektor, og Universitetet i Oslo har de senere år opprettet vitenskapelige stillinger som er forbeholdt kvinner. Tilsvarende tiltak finnes ikke for personer med bakgrunn fra lavere sosiale klasser eller etniske minoriteter (2003:89).

Hvis vi tenker oss at samfunnets imperativer, lover og regler skapes som resultat av en sosialkonstruktivistisk prosess, hvor beslutningstakeres bilde av mannen dannes gjennom ulike kommunikasjonsprosesser med en lang rekke deltakere i samfunnet, er det ikke vanskelig å forestille seg hvilke konsekvenser det vil ha for enkelte grupperinger (for eksempel menn med arbeiderbakgrunn) om deres meningsbidrag ikke kommer til overflaten i en pågående definisjonskamp.

I de vestlige samfunn fungerer samfunnsforskere (menn og kvinner) i stor grad som premissleverandører for politiske beslutningstakere og offentligheten blir først og fremst "ivaretatt gjennom mediene: aviser, tidsskrifter, radio og fjernsyn" (Engelstad 2003:62-63). Hvis vitenskapsproduksjonen under slike forhold er snever og ikke makter å frembringe nyanserte bilder av kompleksiteten i sosiale fenomener, er det en fare for at beslutninger fattet i samfunnsforvaltningens administrative og politiske maktsentre virker tilbake på mannen/kvinnen 'i gata' uten å inneholde nødvendig legitimitet blant folket. Jurgen

Habermas diskuterer i artikkelen *Det sivile samfunn og rettstaten* (1999) slike bias som uttrykk for ”perverte” demokratiske prosesser.

I henhold til demokratiets normative selvforståelse må bindende beslutninger tatt av den utøvende makt – for å være legetime – være styrt av kommunikasjonsstrømmer, overveielser og beslutninger som starter i periferien og passerer gjennom sluser av demokratiske prosedyrer som befinner seg ved ”innløpene” eller inngangene til tinghusene og de folkevalgte organer” (s. 77).

For å unngå at stemmene til arbeiderklassemenn hindres fra å slippe frem i denne kommunikasjonsstrømmen kan variert forskning om menn, også av menn fra ulike klasser og miljøer, hjelpe til å fremme en underkommunisert livsverdensdel i den offentlige debatt.

Det er en stund siden Michel Foucault slo fast at det ligger makt i vår tillærte måte å snakke om fenomener på (Lindgren 2000:334), og så lenge den vitenskapelig tankemåte har blitt hegemonisk i moderne samfunn, avgrenser den samtidig ”hva som oppfattes som gyldige og legetime måter å argumentere på” (Engelstad 2003:63).

Flere stemmer om mannlighet må få komme til uttrykk innen akademia og i det offentlige rom før begrepet mannlig kan sies å være tilstrekkelig belyst. Skal politikere og andre være i stand til å fatte demokratiske beslutninger, som, ideelt sett, trenger legitimering av menn generelt, må stemmene fra periferien også slippe til i de demokratiske beslutningsprosesser.

1.4 Ethiske og metodologiske betraktninger

Sentrale spørsmål denne studien forsøker belyse er: Hvordan fremtrer fenomenet mannlighet for mennene i denne undersøkelsen? Finnes det flere maskuliniteter tilgjengelig eller er mannlighet en stivnet forståelsesform? Hva er deres mannlige praksis? Gjennom en analytisk fenomenologisk tilnærming til mennenes fortellingene om personlig liv og virke, ønsker jeg skape bilder av håndverkermannligheten med fokus på forholdet til jobb, familie og egen maskulinitet.

I vitenskaplige undersøkelser kan det gås mange stier i et empiriske materialet, mange historier fortelles, ulike tolkningsrammer velges. Små nyanser i valg av fokus kan få store utslag i fremstillingen av de sosiale fenomener under utredning. Også denne avhandlingen bærer preg av dette ’subjektive’ deltaker - tilskuer elementet. Det vil derfor bli brakt på det rene hvem jeg er og hvordan min bakgrunn kan tenkes påvirke forskningsprosessen. Mitt syn er ikke ett syn fra ingensteds.

Kontekstuell mannlighet

Hverdagsmannlighet forstås i denne studien først og fremst som et resultat av mennenes interaksjon med sine omgivelser. Sterkt forenklet kan man si at maskulinitet i kan betraktes som en anskuelsesform mennene møter omverden med og som stadig må reforhandles og omdefineres i møte med signifikante andre (samlivspartnere, sjefer, kamerater osv). Vi skal se at diskursive forventninger til mandighet og matafortellinger om hva maskulinitet 'burde være' fortsatt preger deler av bildet, men at disse 'sannhetene' om maskulinitet nok må vike plassen for mer pragmatiske kompromisser i hverdagen.

Kvalitativ metode

Jeg skal på ingen måte forsøke dosere forskningsmetodologi i denne avhandlingen. Dog er det nødvendig med en kort redegjørelse for valg av metode og forskningsdesign. Valg av kvalitativ metode virket nærliggende når hensikten med undersøkelsen var å vise hvordan det mannlige som diskurs og praksis kommer til uttrykk blant menn med bakgrunn fra arbeiderklassen og manuelle/operasjonelle yrker. "Kvalitativ forskning har som formål å klargjøre et fenomens karakter eller egenskap (er), kvantitativ forskning å fastslå mengden av det samme" (Widerberg 2001:15). Når det, i den forliggende undersøkelsen, er karakterene, nyansene, forskjellene og likhetene mellom menn som interesserer, ikke utbredelsen, var valg av kvalitativ metode mest nærliggende. I og med at jeg redegjør for personlige motiver, forskningsetikk og utvalgets spesielle karakter et annet sted i kapitlet vil jeg her kun gi en rask gjennomgang av det forskningsdesign studien er fundert på.

Jeg var egentlig aldri i tvil om å benytte intervju som datainnsamlingsmåte. Mye fordi jeg ønsket å høre om mennenes livssammenhenger fra deres egen munn, høre direkte hvordan mannlighet artet seg for dem og hvordan de pratet om det. Et alternativ kunne vært å få mennene til å skrive ned sine livshistorier, men i og med at jeg gjerne ville lede samtalen innom på forhånd definerte temaområder, samt kunne følge digresjoner og assosiasjoner på sparket, fant jeg altså intervjuet som mest hensiktsmessig denne gang.

Hvordan skulle så datainnsamlingen gjennomføres? Her var det flere hensyn å ta. Som vi senere skal se, preges mange av mennenes hverdag av mangel på tid og ofte var det et problem å finne rom for intervjuet. De intervjuene som fungerte best, var de jeg gjorde på informantens arbeidsplass utenfor arbeidstid. Jeg forsøkte to intervjuer hjemme hos informantene, men opplevde imidlertid at distraksjoner i form av barn, koner osv ble, om ikke et problem, så i alle fall et forstyrrende element³.

³ Det kan selvsagt snus til et poeng at mennene har mer problemer med å få ro i hjemmet enn på jobben, men jeg velger å ikke fokusere på dette i danne sammenheng.

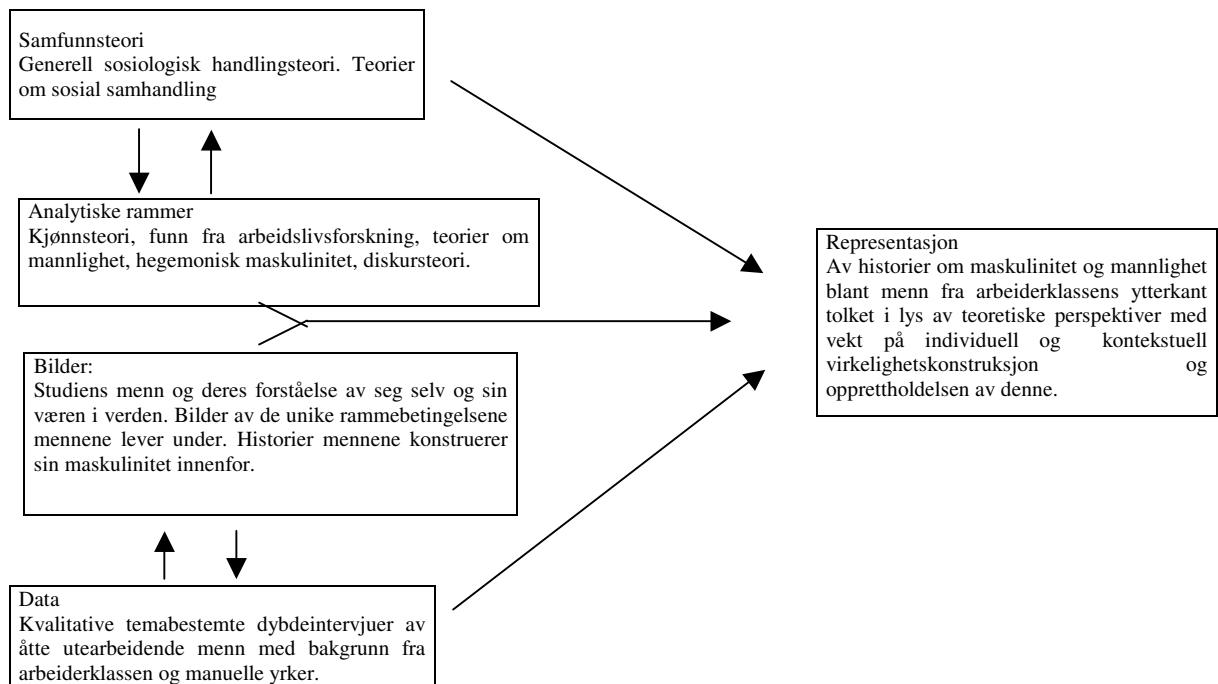
Utgangspunktet for intervjuet var to menn, minidisk og en intervjuguide⁴. Hensikten var å få mennene til, så oppriktig så mulig, å komme med historier om sine liv og sine opplevelse av hva det er å være mann. Atmosfæren ble forsøkt holdt uformell slik at informanten skulle kunne slappe av å føle trygghet i intervjusituasjonen. Etter en kort innledning om prosjektet og hensikten med studien, startet intervjuet. De fleste samtalen gikk greit og varte som regel heller litt for lenge enn litt for kort. Mennene hadde overraskende mye på hjertet og flere av informantene sa de gjerne kunne pratet mer. Alle ble informert om sin mulighet til å unnlate å svare på spørsmål de følte ble for private, og at de hadde mulighet til å trekke seg fra intervjuet på et hvilket som helst tidspunkt i samtalen.

Forskningsprosess og design

Analysearbeidet startet med intervjuene (om ikke før), fortsatte gjennom arbeidet med transkripsjonene og har vært en kontinuerlig prosess inntil det siste. Underveis har det til stadighet dukket opp analytiske assosiasjoner og tematiske kategorier. Noen forsvant like fort som de kom til mens andre har utviklet seg til mer eller mindre klare bilder av disse mennenes livsverdensdelar og kontekstene de inngår i. To relativt lange perioder i prosessen har i tillegg gått med til selvstudier av relevant forskningslitteratur. Det er denne vekslingen mellom levd liv, litteratur, analysering av empiri og (atter en) omskriving som etter hvert har utviklet mer varige mønstre og analytiske kategorier som til syvende og sist gjenfinnes i den foreliggende teksten.

For å billedliggjøre avhandlingens metodologiske grunntanke har jeg utarbeidet en skisse av forskningsopplegget basert på Charles Ragins arbeidsmodell. Han kaller denne forskningsteknikken retroduksjon, en metode han mener smelter sammen to etablerte tradisjoner i samfunnsfaglig forskning, deduksjonstradisjonen og induksjonstradisjonen. Ved å kombinere disse to teknikkene kan forskerne tillate seg å trekke det beste ut fra begge forskningstradisjonene hevder han. Måten dette gjøres på er ved å vekselvis sette opp mot hverandre empiriske og teoretiske aspekter, og ut fra teoretiske ideer, eller teorier om sosiale fenomen, skapes analytiske rammer som bidrar til å tolke bilder forskeren har skapt med utgangspunkt i data. "The dialogue of ideas and evidence culminates in representations of social life" (Ragin 1994:73).

⁴ Førsteutgaven av denne følger som vedlegg1. Intervjuguiden ble endret flere ganger, men innholdet og temaområdene er ikke endret nevneverdig.

Uten å gjøre krav på at min fremstilling av mennenes livsverden er universell eller 'riktig' vil det i den foreliggende avhandlingen, bli forsøkt utviklet representasjoner av utvalgte temaområder i mennenes univers, som kan være med å avdekke noe av det egenartede ved håndverkermannligheten. Det kunne vært gjort andre valg underveis som hadde ført til en annen historie. Denne teksten er altså bare en tekst av mange mulige, sterkt preget av hvordan jeg har valgt å tolke og presentere mennenes fortellinger om sine liv. Mer forskning med nye utvalg er nødvendig for å utvide forståelsen av disse mennenes liv og virke ytterligere.

Etikk i forskning

Forskningsetikk regulerer forskningsfolkeskikken som skal ligge til grunn for alle forskningsprosjekt. Enten det dreier seg om forhold innad i forskningsprosessen/akademia eller ut mot feltet og menneskene der er det et ufravikelig krav til forskeren at hun/han bestreber seg på å ha ærlighet, rederlighet og troverdighet i sentrum på hvert nye trinn i prosessen. Helt fra utvelgelse av kilder og innsamling av data, vha bearbeidelse av det empiriske materialet og like til arbeidet med analysen og den vitenskaplige rapport, er det et krav at skikkelighet skal prege forskningen.

I denne undersøkelsen nærmer jeg meg ydmykt det empiriske materialet og legger stor vekt på å formidle mennenes stemmer så ekte som mulig tvers gjennom forskningsprosessen⁵. Sosiolekt og slang har blitt endret bare der det regnes for

⁵ Alle informantene fikk tilbud om å lese gjennom de transkriberte intervjuene for å se om det var noe de ønsket kommentere eller utdype. Det av kun tre av som syntes dette var nødvendig. Disse tre fikk

hensiktsmessig, og 'klipping' i sitater forekommer kun hvor jeg mener informasjonsverdien og informantens mening ikke forringes. Allikevel er det selvsagt alltid en viss fare for at noe av det mennene formidler feiltolkes av meg. Spørsmålet kan være uklart eller informanten kan uttrykke seg tvetydig, men kanskje først og fremst fordi avsender og mottaker, i enhver kommunikasjonsprosess, alltid står i fare for å snakke 'forbi' hverandre.

Pålitelighet og brukbarhet

Når det gjelder validitets- og reliabilitetsaspekt (eller brukbarheten) knyttet til kvalitativt forskningsmetodikk og design har sosiolog Tove Thagaard (1998) oppsummert tre vesentlige momenter slik:

Troverdighet, bekreftbarhet og overførbarhet er viktige for den kvalitative forskningens kvalitet og legitimitet. Troverdighet er knyttet til om forskningen utføres på en tillitsvekkende måte. Bekreftbarhet knyttes til kvaliteten av tolkningene og den forståelsen som etableres. Overførbarhet har å gjøre med tolkningens anvendbarhet i andre sammenhenger (s:20)

Kravet til troverdigheten forsøkes i denne avhandlingen besørget ved at jeg er åpen om mine motiver og bakgrunn, samt at jeg kontinuerlig bestreber meg på å informere leseren om beveggrunner knyttet til signifikante valg av metodisk karakter.

Bekreftbarheten ivaretas forhåpentligvis ved at jeg er ærlig med tanke på kildehenvisninger og bruk av andre forskeres arbeider, i tillegg til at rederlighet preger anvendelsen av det empiriske materialet. Uansett blir det til syvende og sist det vitenskapelige kollegium som bestemmer hvorvidt disse momentene er ivaretatt på en god nok måte.

Det siste punktet til Tagaard, overførbarhet, handler om i hvilken grad den forliggende forskningsrapporten kan anvendes til å si noe om fenomenet håndverker-/arbeiderklassemannlighet, utover den gruppen menn som er informanter i denne studien.

I de to årene jeg har vært en del av forskningsprosessen har jeg kontinuerlig reflektert over mine egne erfaringer som mann (far, pragmatiker, tidligere samboer, mellomleder osv) og fulgt nøye med på hvordan mannlighet presenteres i media (filmstereotyper, samfunnsdebatter, reklamefremstillinger og lignende). Mye tid har dessuten gått med til samtaler om mannlighet med andre menn (venner, kolleger osv).

transkripsjonen sendt i posten med tilbud om å kontakte meg om de ønsket fylle inn med kommentarer, hvilket ingen av de gjorde.

Kunnskapene herfra tar jeg med meg, bevisst eller ubevisst, i møte med det empiriske materialet denne undersøkelsen bygger på, og prosessen har utvilsomt påvirket de analytiske grep og tematiske valg jeg foretar. Dette kan vær uheldig fordi min distanse til temaet under utredning blir for liten, men samtidig kan det tenkes dette sammensurium av påvirkninger er med på å styrke avhandlingens overførbarhetsverdi, nettopp fordi avhandlingen springer ut av mitt nære liv i interaksjon med empiri og teori. Imidlertid er det atter en gang opp til andre å avgjøre om bidraget har reell verdi utover å fortelle 'våre' åtte menns historier.

Anonymisering

I og med at jeg kom i kontakt med informanten vha 'noen som kjenner noen' er det en reell risiko for at mennene kan gjenkjenne seg selv i historiene. Ingen av mennene har imidlertid ønsket å legge restriksjoner på bruk av intervjumaterialet og etter mitt skjønn fremkommer ingen opplysninger av så kompromitterende art at det ville være til skade for informantene om innholdet ble allment kjent. Informantenes identitet er allikevel forsøkt holdt skult ved at navn er endret og øvrige kontekstuelle faktorer anonymisert.

Forskersubjektivitet - eller en 'betydningsfull' hendelse

Jeg har spurt meg selv mange ganger om hva som er grunnen til at jeg er i ferd med å skrive en avhandling som diskuterer begrepet håndverkermannlighet? Jeg som bare skulle hoppe av karrierekarusellen litt, studere noen år, ta et par hvileskjær, før jeg igjen var klar til å ta fatt på veien mot toppen av næringslivshierarkiet. Isteden ender jeg opp mer forvirret enn noen gang. Nå vet jeg ikke engang hva en mann er, det visste jeg da i alle fall før... Eller gjorde jeg egentlig det? Tror forresten aldri jeg spurte.

Husker godt den dagen det begynte. Det var i den sedvanlige bilkøen på vei hjem fra kontoret, en tettpakket ettermiddag i midten av desember, mitt eksistensielle (og kanskje maskuline) fall var et faktum. Inntil øret lå mobiltelefonen hvor en eller annen forretningsforbindelse var i ferd med å overlesse meg med historier om alt som var vondt og trist i hans verden. Klokken tikket som alltid raskt mot "for sent hjem", til et nybygget hus hvor det ventet tre små barn og en samboer som sto klar til å ta fatt på sin arbeidsøkt.

Kanskje burde jeg sett skriften på veggen lenge før, men det var ingen tegn som tydet på at denne ettermiddagen skulle utvikle seg annerledes enn hva jeg stort sett hadde opplevd hele den høsten. En høst som forøvrig bar preg av at jeg hadde gått utover mine fullmakter i forbindelse med en inngått rammeavtale med en kunde jeg synes bare var "så viktig å dra i land". I den forbindelse gikk jeg i kontinuerlig angst for at ledelsen skulle

oppdage hvilken udugelig medarbeider jeg i bunn og grunn var. Det hjalp ikke at vi var et team som hadde utarbeidet kontrakten sammen og at ledelsen gjennomgående var informert. Det var meg det kom an på.

Hva var det nå som fikk begeret til å flyte over? Et illebefinnende? Nei, ikke noe så dramatisk. At samboeren ikke orket mer av mitt jobbfokus og ba meg flytte? Nei, det hadde vært et tema i lang tid allerede. Et dødsfall i familien? Nei, min far hadde allerede dødd av infarkt for seks år siden. De sa han jobbet seg i hjel. Nei, det som siden har blitt stående som grunnen til at jeg sa opp jobben og begynte studere i en alder av 32 år, er at jeg opplevde å miste min betydning og hensikt. Mitt arbeid og meg ble ubetydelig, meningsløst, og alt jeg beskjeftiget meg med like så. Min manndom sto for fall.

La oss vende tilbake til bilkøen. Underveis i den over nevnte telefonsamtale kom jeg nemlig til å legge merke at mannen i bilen ved siden av min, som i likhet med meg satt med telefonen til øret, gestikulerte så intenst at jeg helt intuitivt følte at han også balet med en viktig sak. Jeg undret meg på – kunne hans sak være like viktig som min? Med ett slo det ned i meg som lyn fra klar himmel det selvutslettende faktum at; hvis det i de hundrevis av andre bilene satt folk som var like viktige som meg, og mannen i bilen ved siden av, så... Sirkuset var i gang.

Hva har så en skildring av denne art i en vitenskapelig avhandling å gjøre? Jeg mener en slik historie er egnet av flere grunner. Først og fremst synliggjøres de kontekstuelle univers undersøkelsen og forskeren befinner seg innenfor og at akademisk kunnskapsproduksjon i samfunnsfagene må forstås som resultater av situerte forskningsprosesser. For det andre blir det lettere å diskutere de analytiske kategorier og empiriske tolkninger forskeren anvender i avhandlingen så lenge han gjør rede for sine motiver og sin personlige plattform. En tredje grunn ligger i selve historien. Hva er det som egentlig skjer med meg og min mandighet på kanten av denne eksistensielle avgrunn? I boken *Kunnskapens kjønn* (1995) argumenterer sosiologen Karin Widerberg sterkt for å synliggjøre forskerens posisjon, motiv og bakgrunn i forskningsprosessen. Undersøkelsen kan, hevder hun, selv om kunnskapen er produsert situert, likevel være av stor interesse som et verktøy til å forstå de fenomener som er virksomme i sosial samhandling generelt og som ledsager menns utøvelse av hverdagsmannlighet spesielt.

I denne sammenheng kan det og være interessant å vise til sosiologen Robert Mertons (1968) diskusjon av forskeridealet ”disinterestedness”, hvor han advarer forskerkollegiet mot å feiltolke dette begrepet. Det er ikke slik, hevder han, at forskeren til forskjell fra andre yrkesgrupper er mer objektive eller kun har altruistiske motiver for sine handlinger. Merton river så å si vitenskapsmenn (og noen få kvinner) ned fra pidestallen

ved å hevde at de, i likhet med alle andre, har et vell av motiver for sitt arbeide, og på ingen måte er mer objektive eller moralske enn andre mennesker. Det er ikke den enkelte forsker, men snarere det vitenskapelige samfunns spesielle organisering, med kontinuerlige kildehenvisninger, utstrakte åpenhet om forskningsprosessen og kollegial opposisjon, som til sammen danner et miljø hvor idealer som åpenhet, ærlighet, oppriktighet og pålitelighet står sterkt.

Så på tross av at jeg selv står midt i hverdagsmannligheten og derfor neppe kan kalles objektiv i idealisert forstand, vil jeg hevde mitt bidrag fortsatt er nyttig forskning så lenge jeg i forskningsprosessen bestreber meg på å være åpen om min bakgrunn, og med rederlighet behandler kilder og data.

Å hevde at jeg forsker på arbeiderklassemenns forståelse av mannlighet av ren skjær altruisme, ville vært intet mindre enn ren løgn! Nå blir jo ikke fenomenet under debatt mindre interessant av den grunn, men erkjennelsen av mitt ”subjekts” betydning i forskningsprosessen må debatteres som en analytisk implikasjon. At jeg er arbeiderklassemann, mekaniker, far, skilt, middelaldrende og masterstudent betyr noe.

Teoretisk perspektiv

Selv om det analytiske perspektiv jeg i denne undersøkelsen belyser empirien med er nært knyttet til mine egne erfaringer og livshistorie, er det uansett slik at teksten skriver seg inn i en forskningsteoretisk tradisjon. Et bakteppe satt sammen av skandinavisk kjønns-, familie- og arbeidsforskning danner den teoretiske referanserammen avhandlingen skrives innenfor.

På et overordnet plan trekker jeg inn kjønnsteoretikeren Robert Connells tese om konkurrerende mannlighetsformer og hegemonisk maskulinitet, samt Claes Ekenstams teori om menns grunnleggende angst for å falle utenfor det mannlige, som en preforståelsen av hvordan mannlighet konstitueres og forvaltes av mennene i det daglige. Teorier brukes mest som et bakteppe hvorpå ’våre’ menns unike liv kan tegnes ut.

Robert Connell introduserer i *Masculinities* (1995) maskulinitet i flertallsform og påpeker hvordan mannlig praksis leder til konkurrerende mannlighetsformer innbyrdes hierarkisk ordnet. Han hevder at det til enhver tid vil være et sett mannlighetspraksiser som er ledende i et samfunn (har hegemoniet) og representere det konkrete idealet de andre maskulinitetsformene står i opposisjon til, eller konkurrerer mot. Selv om svært få menn tilfredstiller de sosiale, eller materielle, kravene som ligger implisitt i den ledende hegemoniske maskulinitetsnormen (penger, makt, posisjoner, fysikk osv.) får idealet likevel stor betydning fordi langt flere menn, enn de som lever etter idealene, profiterer på

å forsøke leve opp til de. En av grunnene til dette, hevder han, er at idealet forutsetter menns dominans og kvinners underordning (subordination). Connell bygger altså sin tese på en grunnleggende paternalistisk forståelsen av samfunnsstrukturen, forutsetter at menn alltid har mer relativ makt enn kvinner og at menn generelt profitterer på kvinners underordning. Dette siste punktet har blitt omfattende kritisert og Connell selv toner ned betydningen og omfanget av menns generelle dominansposisjon i senere arbeider (Connell & Messerschmidt 2005).

Mens Connell er opptatt av menns aggressivitet, dvs. menn som aktivt handlende i den hensikt å nå et mål, er Claes Ekenstam opptatt av hva som hindrer menn i å endre sine fastlåste maskulinitetsuttrykk. Hans tese kan syntetiseres slik:

Redselen for å falle, og dermed miste kontrollen, er forbundet med å miste sin identitet som mann. Derfor fungerer denne redselen så sterkt disiplinerende på mange menn i vår kultur (Aarseth og Olsen 2004:37).

I følge Ekenstam er menn grunnleggende redde for å falle utenfor det mannlige eller bli sett på som umandige. Dette kan komme til uttrykk på forskjellige måter i ulike miljøer og er like mye et homososialt som et heterososialt fenomen. En forfatter som har illustrert dette poenget godt er den svensk-finske forfatteren Michael Niemi. Han oppsummerer, i den delvis selvbiografiske romanen *Populærmusikk fra Vittula*, maskulinitetsidealet på den finske landsbygda midt på femtitallet slik: ”Man kan si at mannsrollen i Tornedalen går ut på en eneste ting, nemlig ikke å være knapsu (kjerringaktig: min merk.)”.

Begge teoriene over blir sentrale i forsøket på å forstå fenomenet mannlighet slik det diskuteres i denne avhandlingen. Maskulinitet defineres, forstås og diskuteres nedenfor først og fremst som et kulturelt flertallsfenomen (relativ maskulinitet, maskuliniteter), kontinuerlig kreert og forhandlet av den enkelte mann (og kvinne!), i møtet med situasjon som utspiller seg i en gitt kulturell kontekst, fastsatt i tid og rom (sosial konstruktivisme).

Undersøkelsen er i hovedsak en empirinær studie hvor hensikten er å fremme ny kunnskap om håndverkermaskulinitet, med utgangspunkt i en gruppe arbeiderklassemenns unike livsverden, ikke diskutere de teoretiske aspekter ved mannlighet. Teorier om maskulinitet og sosial samhandling blir derfor mest interessant, og nyttig, når de kan bidra til å utvide forståelsen av de empiriske fenomen under utredning. Således benyttes teori i denne avhandlingen primært som støtte for analysen, og for å sette empiriske funn i sammenheng med fagfeltet forøvrig.

Utvalget i denne undersøkelsen består av åtte menn med bakgrunn fra arbeiderklassens ”ytterkant”, for å holde oss til Leiufsruds (2004) inndeling, og er på ingen måte tilfeldig utvalgt. Jeg kom i kontakt med informantene vha bekjente og hadde kun møtt en av mennene tidligere. Alle informanten fikk et introduksjonsbrev⁶ med informasjon om undersøkelsen og spørsmål om de ville ringe undertegnende for avtale. To svarte uoppfordret, resten måtte purres. Flere enn de åtte som er med i undersøkelsen sa seg villige til å være med, men trakk seg før intervjuet. Hvilket i seg selv er interessant uten at jeg finner rom for å diskutere det her.

For å sikre at bakgrunnen til mennene var slik jeg ønsket satt jeg opp visse kriterier for å delta. Informanten skulle være voksen (30-50år), jobbe i manuelle yrker, leve utelukkende av arbeidsinntekter og ikke ha utdanning eller studier utover videregående skole nivå. Helst skulle de være fedre, noe syv av de åtte mennene som deltok i undersøkelsen var. Fem av informantene bodde på intervjutidspunktet i ekte- eller samboerskap med egne og/eller andres barn de forsørget (Egil, Kai, Sjur; Hans, Espen). En levde uten barn i samboerskap, men med datteren fra et tidligere forhold hos seg en kveld i uken og annenhver helg (Kenneth). Atter en levde alene, men med en sønn fra et tidligere forhold på jevnlig besøk (Robin). Alle informantenes barn var i alderen tre til fjorten år. Kun en var barnløs og singel på intervjutidspunktet (Frode), men med klare oppfatninger av hva det å være forelder innebærer og forplikter. Vi koster på oss en presentasjon av informantene for å danne oss et bilde av hvem vi har med å gjøre.

Egil - 43

Egil hadde egentlig ikke tid da jeg snakket med han på telefonen. Allikevel klarte vi å få til en avtale på jobben hans etter arbeidstid. Han byr på kaffe og tar meg ellers vel imot. Egil er en bamse. Kraftig, litt rund og med mye stemme. Han fremstår for meg som koselig og jovial. Hos han var det bare å stille spørsmålene så rant svarene og betraktningene ut av han. Samtalen varte i litt over en time. Egil er livlig, han gestikulerer, humrer og fargelegger språket med uttrykk og bilder. Jeg føler det han sier er ærlig og direkte. Bor i hus med kone og to sønner i en av Oslos nabokommuner.

Frode - 42

”Det er jo bare meg og bikka, så jeg vet ikke hvor interessant det blir” sa Frode når jeg pratet med han på telefonen. Jeg sa at det bare var fint at flere kunne bidra til forståelsen av mannen og at det ikke gjorde noe at han var singel. Han kunne også fortelle meg, at ”var

⁶ Vedlegg 2

det noe han visste alt om så var det å være mann”. Høy, kraftig med klipp av typen flintskallet. Macho; - han, bikka og ensomheten var min første tanke. Samtalen varer i ca halvannen time. Etterpå sier han at det var godt å ha snakket med meg. ”Jeg får tid til å reflektere over saker og ting, på en annen måte”.

Espen - 35

Espen er samboer med sin kjæreste og hennes sønn og har datteren sin fra et tidligere forhold hos seg en kveld i uken og annenhver helg. Han svarte litt sleivete på spørsmålet om intervju. Hvis jeg hadde ”tid kl tre om natten” var det greit, for han hadde så mye å gjøre. Espen var presis på tiden. Han er lys, middels høy og ser litt gutteaktig ut. Ingen typisk machomann.

Robin - 36

Robin er høy og kraftig, men slank. Militært klippet og hele tiden iført caps (også under intervjuet). I det hele tatt, en tøffing. Han fortalte at han nettopp var kommet hjem fra USA etter å ha tatt helekoptersertifikat der borte. Av og til under intervjuet smilte han lurt, som om han ikke helt ville ut med hva han mente. Smilet sto liksom ikke i stil til hva han fortalte. Underveis kom det frem at han hadde en ti år gammel sønn fra et tidligere forhold som han hadde jevnlig samvær med. Robin bor alene i leilighet i Oslo.

Kai - 37

Kai er snekker og far til to barn, en gutt på sju og en jente på nesten fire. Han bor sammen med sin kone og barn i en enebolig litt utenfor Oslo. Han ringte meg i slutten av april og sa han ville delta i undersøkelsen, men at han kom til å være opptatt på en messe et par uker. Vi møttes hjemme hos han, kona var ute så vi hadde huset for oss selv. Pågående oppussing over alt. Huset bar preg av å tilhøre en håndverker. Ikke alt var ferdig, men det som var ferdig var veldig fint. Han byr meg på kaffe og vi setter oss ned ved spisebordet. Samtalen løper lett og han har en masse å fortelle.

Kenneth - 29

Kenneth er en lyshåret kjekkas på nesten 30 år, far til en datter fra et tidligere forhold og samboer med den tredje dama. De bor for tiden i en leid leilighet i Oslo. Han jobber som svakstrømelektriker er frisk og intens, forteller med oppriktighet og velvilje. Han er interessert. Snakker mye om jobben og betingelsene der. Avsluttet med å si det var godt med en sånn ”psykotime”

Sjur - 44

Sjur bor i en enebolig på landsbygda ca fem mil fra Oslo. Han er far til tre, to jenter og en gutt i alderen ni til tretten år. Før vi fikk startet kom kona hans og satte seg ned sammen med oss. Hun ble litt brydd da hun skjønnte at dette ikke var noe hun skulle være med på. Samtalen startet litt trått, det skyldes nok mine forberedelser.

Hans - 43

Hans bor også i landlige omgivelser et stykke utenfor Oslo. Han, samboeren og to barn på femten og tolv, bor i enbolig og tilbringer mye av sommeren i campingvogn ved sjøen et sted i Vestfold. Jeg jobbet sammen med han for noen år siden og har ikke hatt lyst til å intervju han før nå. Trodde det ville bli for tett og det stemte. Det blir litt kunstig å stille inngående spørsmål til folk du kjenner bakgrunnen til, og som kjenner min. Jeg tenkte at han allikevel var verdt et forsøk for sånn som jeg husket ham, så skortet det ikke på tungemål hos den karen. Problemet, viste det seg, var at opptaksstyret gjorde noe med han. Han ble tilknapet og kort i svarene. Det var som om han lette etter de rette.

1.5 Disposisjon

I dette kapittelet har vi drøftet etiske og metodologiske problemstillinger knyttet til kvalitative undersøkelser generelt og den foreliggende undersøkelsen spesielt. Det er blitt forsøkt trukket opp et lerret som skal fungere som bakgrunn for de fortellingene som senere kreerer presentasjonen av det spesielle ved arbeiderklasse-/håndverkermannlighet. Begrepet håndverkermannlighet er forsøkt avklart og utvalget presentert.

I kapittel to skal vi diskutere mennenes forhold til arbeidet og belyse de kontekstuelle faktorer som spiller inn når mennene lever ut sin mannlige menneskelighet i produksjonssfæren. Vi ser nærmere på tre ulike elementer i 'våre' menns egenartete håndverkerunivers og diskuterer betydningen av, ansvarlighet, magnetiske strukturer og homososialt samhold mellom kolleger. Hovedhensikten med kapittelet er å vise hvordan arbeiderklasse- og/eller håndverkerbakgrunnen mennene deler, i kombinasjon med de spesielle strukturelle faktorer som finnes i deres arbeidsunivers, virker sammen som generator og konserveringsmiddel på deres sosiale kjønn og mannligheitsoppfatning.

I kapittel tre drøftes familiemannlighet med utspring i håndverkerlivsformen. Jeg drøfter ulike diskursive normeringer og idealtilstander som fremkommer i mennenes fortellinger om det å være far og samlivspartner. Vi skal se at arbeiderklassemannlighet i

privatsfæren trolig handler mest om praktisk tillemping, mindre om patriarkalske overtoner og ingenting om rettigheter menn kan påberope seg i egenskap av kjønn.

I kapittel fire ser vi nærmere på et utvalg maskulinitetsmanifestasjoner. Først hvordan tid som mangelvare preger mennenes hverdagsliv og hvordan tidsknapphet i kombinasjon med en stadig kamp om å tilfredstille ulike krav fra omgivelsene fort kan ende som psykisk og/eller fysisk overbelastning. I forlengelsen av dette dukker 'altmuligmannen' opp. 'Han' viser hvordan tidsklemmeproblematikk kan ha sitt utspring i praksiser mennene selv velger og verdsetter. Menns alder og erfaring blir trekkes frem som en betydelig faktor knyttet til disse menns spesielle samfunnshierarkiske plassering. Vi avslutter kapitlet med å se litt på hvordan motsetninger og inkonsekvente holdninger arter seg for noen av mennene i denne undersøkelsen

Kapittel fem oppsummerer de viktigste funnene fra undersøkelsen og fremmer forslag om fremtidige forskningsprosjekter.

Kapittel 2: Jobbmannlighet

I dette kapittelet skal vi diskutere mennenes relasjoner til arbeidet, som menn, og belyse de kontekstuelle faktorer som spiller inn når mennene lever ut sin mannlige menneskelighet i produksjonssfæren. Sosiologene Øystein Gullvåg Holter og Helene Aarseth argumenterte i 1993 for at forskning på menn måtte konsentreres om deres forhold til produksjonssfæren, eller arbeidet, og de mekanismer som er med å regulere denne delen av menns livsverden, fordi ”mannens jobb og offentlige virke danner kjernen i hans sosiale førsthet og er i hovedsak menns virkelige historie” (s.197)⁷.

2.0 Temaområder

Etter en innledningen, som er ment å tegne et bakgrunnsbilde av mennenes spesielle arbeidslivsrammer, ser vi nærmere på tre ulike elementer i ’våre’ menns egenartete håndverkerunivers.

Først skal vi se at normen om ansvarlighet står sterkt og at imperativene i normen kan, under spesielle omstendigheter, lede til sterk binding til jobbreasjonen på bekostning av andre deler av deres livsverden. Jeg vil hevde ansvar i denne sammenheng først og fremst må betraktes som en subjektiv størrelse mennene mer eller mindre fritt kan velge å forholde seg til, og at det finnes muligheter for mennene til å unnsnippe ansvarets bindinger om de ønsker det. De magnetiske strukturene i arbeidslivsorganiseringen derimot, sånn som arbeidskontrakten, belønningssystemene, miljøet og lignende, influerer alles liv. Hvordan slike strukturelle faktorer kan virke uheldig inn på mennenes opplevelse av arbeidsforholdet skal vi se eksempler på.

Til sist i kapittelet belyses verdien av homososialt samhold mellom kolleger og hvordan denne formen for mellommannlig interaksjon blir en verdifull del av mennenes arbeidsverden. Hovedhensikten med kapittelet er å vise hvordan arbeiderklasse- og/eller håndverkerbakgrunnen mennene deler, i kombinasjon med de spesielle strukturelle faktorer som finnes i deres arbeidsunivers, virker sammen som generator og konserveringsmiddel på sosialt kjønn.

2.1 Innledning og bakgrunn

Uten å gå inn på mannsarbeidets utvikling i detalj er det allikevel viktig å se undersøkelsens menn i en historisk sammenheng. De fleste av informantene er i

⁷”Mannens jobb og offentlige virke danner kjernen i det vi kaller den sosiale ”førstheten” hos ham, mens hans private eksistens tilhører ”annetheten”. (Holter og Aarseth 1993 s.197).

aldersgruppen +/- 40, noe som innebærer at deres foreldregenerasjon er født på slutten av trettitallet eller begynnelsen av førtitallet, og at de har seksti-/syttitallsfamilien som barndomsminne. Deres forståelse av arbeidet er generert i en tid hvor jobbtrygghet og kontinuitet fortsatt rådet på arbeidsmarkedet, foreldre- og besteforeldregenerasjonen var knapt nok ferdig med å 'bygge landet' etter krigen, og arbeideridealet var fortsatt å motta 'gullklokke' for lang og tro tjeneste. Den kollektive ånd sto stadig sterkt og individualisme var ennå et fremmedord. Likestilling var et spørsmål om like rettigheter mellom menn, mer enn et forhold mellom kjønnene (Slottemo 2004:9).

Et arbeidsliv i endring

I sekelskiftet mellom sytti- og åttitallet begynte det og høres stemmer innen academia og øvrig offentlighet som talte om "the future of work" (Legge 1995:142). Diskusjonene dreide seg om sentralisering versus desentralisering, standardisering versus fleksibilitet, normalarbeidsdagen versus mer differensierte ordninger (Olberg 1995:6). Åtti- og nittitallet har vært en periode i norsk og internasjonalt arbeidsliv hvor kravene til lønnsomhet, fleksibilitet og effektivitet har ført til økt press mot den enkelte arbeidstaker samtidig som privatisering, markedskrefter, globalisering og omstilling har blitt en del av dagligtalen (Olsen 1998; Holter, Karlsen og Salomonsen 1998:kap.3).

Utover nittitallet, i et stadig mer kommersialisert arbeidsliv, tok alt flere forskere til ordet for eksistensen av "grådige" organisasjoner og "grenseløse" jobber. Først ble "grådighet" og "grenseløshet" debattert i forhold til profesjonelle menn i ledende stillinger som jobbet for mye (Ellingsæter 1991, Kvande 1994) Senere ble diskusjonene utvidet til og å gjelde overarbeidende kvinner i ledelse og profesjoner (Epstein mfl. 1999). Bente Rasmussen (2000) viser hvordan arbeidsorganisasjoner kan bli "gårdige" og utvikle "grenseløse" jobber også nederst i arbeidsorganisasjonene – blant kvinnelige hjemmehjelpere. Nedenfor skal vi se nærmere på hva betingelsene i et postmoderne arbeidsliv kan tenkes bety for 'våre' menns arbeidsrelasjoner av i dag?

Mannsarbeidet i endring

Mennene har i tillegg til å erfare arbeidslivets generelle endring de siste tjue år også opplevd en annen endring samfunnsstrukturen nært på kroppen, nemlig kvinnes inntreden på arbeidsmarkedet med et påfølgende 'vakuum' hjemme. Jobben og hjemmet har endret seg de siste tretti år og kvinners deltakelse i lønnsarbeid har økt kraftig. Økningen var særlig stor i perioden 1984-1987 (Holter 2005:1). Denne generasjons kvinner er koner, samboere og kjærester til undersøkelsens menn.

Selv om flere av mennene uttrykker et ønske om å forsørge er det ingen av de som stiller spørsmålstegn ved at kvinnene skal jobbe. Det at begge i et forhold må bidra økonomisk er for disse mennene en selvsagthet like mye som en nødvendighet. Noe som forøvrig lenge vært akseptert praksis innen arbeiderklassefamilien, om enn med en annen forklaring nå enn da. Hilde Gunn Slettemo viser i sin doktoravhandling *"Fabrikkarbeider, far og forsørger. Menn og mannlighet ved koksverket i Mo i Rana, 1950-1980"* at maskulinitetsidealene i forsørgermodellen så tidlig som på 1950-60 tallet ikke umiddelbart ble truet av konenes jobbrelasjon gitt at kvinnes arbeid utenfor hjemmet ble forstått som en sosialt aktivitet, og ikke en nødvendighet for å skaffe penger (Slettemo 2004:11). Blant mennene i denne undersøkelsen er det derimot ingenting som tyder på at et slikt sosialt-motivert-kvinnearbeidsideal lenger eksisterer. Kvinnes jobbrelasjon forklares ut fra økonomiske årsaker, ikke sosiale.

At menn skulle være i ferd med å erobre hjemmet er derimot ikke en selvsagthet i samme grad. Fortsatt er det sånn i mange arbeidsmiljøer at "forsørgerposisjonen og kvinners faktiske avhengighet av menn forutsettes som et 'sosialt faktum', selv om det i og for seg er avleggs – både kulturelt og økonomisk sett" (Forsèn mfl 2000). Å vise hvordan menn fra arbeiderklassen forholder seg til en alt mer androgyn virkelighet blir et sentralt poeng i denne avhandlingen.

Det sosioøkonomiske felt

At vi lever i en individualisert tidsalder er en nesten udiskutabel 'sannhet' og at enhver kan være sin egen lykkes smed er blitt tidens mantra. Anne-Lise Ellingsæter er kritisk til en slik forståelse av menneskets frie valg, med ubegrenset mulighetsgenerering, og mener vi fortsatt må se menneskets valg i relasjon til sine omgivelser. I en artikkel i *Sosiologisk Tidsskrift* diskuterer hun individualiseringsprosessen i samfunnet i lys av ulikheter i dagens klassesamfunn. I artikkelen argumenterer hun for å nyansere synet på individet som 'fullstendig fritt' noe som er vanlig innenfor det sosiologer har kalt, *det refleksivt moderne*. Menneskesynet i dette paradigme kjennetegnes blant annet av troen på individet som fridd fra tradisjonelle former i klassesamfunnet; klasse, stratifikasjon, familie og kjønnsstatus og at den kollektive bevissthet knyttet til politiske og sosiale ordninger i industrisamfunnet blir oppløst (1995:267). Ellingsæter mener imidlertid at man skal være forsiktig med å trekke betydningen av avtradisjonaliseringen og individualiseringen for langt.

Spørsmålet om sosial ulikhet befinner seg i et spenningsfelt mellom det som oppfattes som den enkeltes valgfrihet, og den enkeltes binding til det Elstad (1992) har kalt det "sosioøkonomiske felt". Dette er et felt der økonomien inngår, men også mobilitet,

utdanning osv. Samfunnsmedlemmene er 'festet' til dette feltet på ulike måter. Ulikhet i tilknytning danner ytre livsvilkår som samfunnsmedlemmene ikke uten videre kan fri seg fra (s.267).

Et mål for den foreliggende undersøkelsen er å påpeke måter menn fra arbeiderklassen med håndverksbakgrunn er "festet" til det sosioøkonomiske felt og hvordan ulike statusmarkører kan føre til spenninger i mennenes identitetsoppfattelse. For eksempel er idealene i samtidens 'hegemonisk maskulinitet' sterkt knyttet til hvorvidt man lykkes med å skaffe penger, eller oppnå innflytelse samtidig som det bare er et fåtall menn som faktisk lever i henhold til disse idealene (Connell 1995:79). 'Våre' menn kan ikke fritt velge seg penger, innflytelse eller makt.

Mennenes doksa

'Tatt-for-gitt-heter' har sannsynligvis sterk innvirkning på ureflektert hverdagsmannlighet. Tre utsagn fra informanter i den foreliggende undersøkelsen viser dette: "...jeg da, som har jobbet siden jeg var seksten år, jeg er ikke noe uten jobb altså", "...begge, i mitt tilfelle, må jobbe!", " ...han som var formann her før, han slutta rett og slett på grunn av at det ikke gikk. Han kunne ikke ha en sånn jobb hvor det forlanges at du skal stille opp og samtidig hente ungen i barnehagen". Sitatene er forskjellige og refererer til ulike fenomener, henholdsvis; jobbidentitet, materielle/økonomiske motiver og strukturelle betingelser i arbeidslivet, men essensen er lik. Det vi ser er deler av mennenes arbeids-doxa, det vil si de diskursive selvfølgeligheter som eksisterer i deres kulturelle univers. Noe som kjennetegner slike 'sannheter' er at de bare unntakelsesvis reflekteres eller problematiseres åpent.

Alle etablerte sosiale felt later til å skape en naturalisering av dets egen vilkårlighet. Det mest usynlige er typisk det mest selvfølgelige, det som betraktes som så naturlig at det ikke engang behøver å diskuteres (Järvinen 2000:356).

Slike selvfølgeligheter kan for mennene i denne undersøkelsen være; -menn jobber fulltid, alltid, -menn gir alt eller intet, -ansvar predestinerer. Mennenes 'må' holdning, som vi skal se eksempler på nedenfor, er et eksempel på slike selvfølgeligheter, personifisert ansvar et annet. Mennenes arbeidsdoksa problematiseres som sagt sjeldent åpent, men fortsetter likevel å fungerer som strukturere og generere kraft i deres relasjoner til arbeidslivet ved implisitt å forbli en del av rammen for arbeidsforholdet.

Å begripe alle elementene i mennenes arbeidsrelasjoner er ikke mulig innenfor denne avhandlingens rammer. Vi nøyer oss med å se nærmere på tre spesifikke elementer i

deres arbeidsrelasjon; *ansvarlighet, magnetiske strukturer og homososiale relasjoner* og forsøker belyse hvordan disse virker inn på arbeidsmannligheten. Først vil jeg imidlertid diskutere en grunnholdning 'våre' menn har til arbeidets betydning, nemlig at de "bare må jobbe", noe jeg tror i sterk grad er med å skape/sementere arbeidsrelasjonen i seg selv og for den individuelle mann, men og forståelsen av mannsarbeidet generelt.

Bare må ha det - arbeidet!

Alle mennene i undersøkelsen betraktet seg selv som fulltidsjobbende. Ingen vurderte å trappe ned arbeidsmengden for å være mer hjemme med familien, eller ha mer tid til ikke-arbeids-relaterte sysler. De fleste av mennene hevdet at de "måtte" jobbe for å skaffe penger.

Kan vi forestille oss at et 'må bare' premiss i mennenes tenkning om forholdet til arbeidet, sikrer deres betydningsfullhet på et psykologisk plan og at de, gjennom å inneha en slik holdning, slipper å problematisere sitt forhold til jobben eksplisitt? Kai er inne på det ved en anledning:

Jeg har også et sånn inntrykk om at jobben til mannen er det viktigste, uansett. Jobben til kjærringa er ikke viktig liksom. Jeg får litt inntrykk av det jeg også av en eller annen merkelig grunn. Det kan jo kanskje hende jeg er litt sånn selv også, mange ganger. For det har kona kommentert "Jobben min betyr ikke så mye den liksom". Det er klart at jobben til kona er akkurat like viktig den. En av tinga som påvirker dette er jo lønn da. Hvis jeg jobber en time så tjener vi jo mye mer på det enn om hun jobber en time. Men det blir jo litt feil og bare gå ut fra det og da selv om man jo blir veldig sentrert på penger. Regninger skal jo betales, men det blir jo litt for snevert og bare tenke økonomi da.

Det er når Kai reflekterer over mannsarbeidets forrang, og synliggjør sin oppfatning åpent, det trer frem som norm og ikke som det naturlige. Men på tross av at Kai synes det "blir litt for snevert å bare tenke økonomi" tilsier realiteten uansett at familien 'må' ha penger. De materielle sannheter er ikke først og fremst et spørsmål om valg, men om økonomi, og vi skal senere se hvordan forhold på Kais arbeidsplass bidrar til å gjøre mannens arbeid mer 'lønnsomt' enn kvinnens.

Vi kan hevde at denne 'må bare' holdningen, mange av mennene uttrykker, sikrer deres 'primære' tilstedeværelse i en arbeidslivssfære hvor de er relativt trygge i sin utøvelse av mannlighet. De mestrer den faglige utfordringen jobben bringer med seg og behersker de sosiale relasjoner som finnes der. Det later til å være gjennom arbeidet at mennene opplever seg selv som vanlige eller i naturtilstand. Arbeidsrelasjonen forklares

instrumentelt og regnes som en aktivitet man bedriver primært for å skaffe penger til bruk som byttmiddel.

Et 'må-bare' perspektiv på arbeidsrelasjonen sikrer dessuten mennene psykologisk og sosial kontinuitet og trygghet i en bredere sammenheng. Mennene kan konkludere med at de 'må' jobbe for at det store familiehjulet, og det ennå større samfunnshjulet, skal gå rundt. Mennene kan gjennom arbeidet betrakte seg selv som en representant for noe større og legitimere sine prioriteringer ved at de handler som representant for familien, ikke som privatperson. Som arbeidsmenn kan mennene være familiesfærens utearbeidende agenter, handlende på vegne av noe utover seg selv, motivert av familiesenteret (Holter og Aarseth 1993:213). 'Må-bare' innstillingen sikrer våre menn berettigelse og betydning vha arbeidet og forsørgende aktiviteter.

Noen forskere har hevdet at en slik praksis er selvmotsigende fordi vi lever i en tid hvor menn og kvinner står likt arbeidsmessig. "Menns stadige overfokusering på arbeidet kan oppfattes paradoksalt i en verden hvor menn og kvinner deler på forsørgning i stor grad og toinntektsfamilien er blitt den mest vanlige" (Brandth og Kvande 2003:171). En forklaring på dette paradokset finner vi muligens i Coontz' (2000) tese om at mennesker gjør en logisk feilslutning i vår måte å tenke om verden på. Vi gjør den feilen, hevder forskeren, å sammenligne nåtiden med et nostalgisk bilde av fortiden og bestreber oss på å leve etter idealene i – "the way we never were".

Hva gjelder 'våre' menns 'feilslutninger' kan de tenkes være knyttet til at de ved starten av sin yrkeskarriere fremdeles levde i en tidsalder som hadde etterkrigsgenerasjonenes industriarbeidslivsforståelse som ideal, og sånn sett romantiserte fortidens (50-60 tallets) arbeids- og familieliv, hvor trygghet og forutsigbarhet preget bildet. Samtidig har denne kohorten menn stått midt oppe i arbeidslivets endringer og opplevd dets kulturelle og strukturelle endringer direkte. Ser vi dette i sammenheng med at undersøkelsens informanter ikke har karrierestige i sin arbeidslivshistorie, men fortsatt er i operasjonelle manuelle yrker og sånn sett den samme jobben som de startet ut med som unge, kommer det frem at for disse mennene blir det kanskje nødvendig å 'må'.

Om vi tenker i Kuhnske termer av paradigmer trer dette fenomenet klarere fram. Noen av mennene forsøker sannsynligvis å redde oppfatningen om hva arbeid 'egentlig' er ved å trekke inn ad hoc hypoteser av typen; vi må jo..., de krever jo..., sånn er det bare.... Klarer de å redde hypotesen om at mannsarbeidet er viktig (og helst viktigere enn konas), kan de fortsette å fremstå som betydningsfulle og helhetlige, i alle fall i egne øyne.

2.2 Ansvarlighet

Samtlige menn i undersøkelsen hadde en arbeidsnormalforståelse i tråd med; fulltid-alltid. En informant spør retorisk om hva han skulle gjort om han måtte jobbe halv stilling, han som er ”en oppegående frisk mann” (Egil). At mennene ser seg selv som fulltidsarbeidende er overhodet ikke unikt for denne undersøkelsens menn. ”Nedkortet arbeidstid for overarbeidende menn er stadig et ikke-tema i store deler av arbeidslivet” (Holter m.fl. 2003:63). Denne holdningen kommer til uttrykk gjennom arbeidsdiskursene mange av mennene deler. Disse gjenspeiler en oppfatning av arbeidet som noe deterministisk, noe du ikke kan si nei til eller kontrollere hvis du først er blitt en dedikert deltaker. Men arbeidslivets krav er samtidig noe du kan beskytte deg mot, og det oppfattes legitimt å ta avstand fra arbeidets imperativer, om det går på bekostning av helse eller ens sosiale liv utenfor jobben.

Personifisert driftsansvar

At mennene har en ’fulltid-alltid’ forståelsen av arbeidet later altså ikke i seg selv til å være grunn nok for at enkelte menn føler seg determinert av jobbsituasjonen. Man kan nemlig stikke seg unna litt selv om man jobber fulltid. Det man derimot ikke kan slippe unna, hvis man først opplever å ha det, er ansvar. I samtaleene kom det ganske fort frem at jobben for mange handlet om å påta seg eller unngå å påta seg ansvar. Det dreier seg da ikke først og fremst om ansvaret for jobbens faglige utførelse. Det at man vil mestre og tar ansvar for faglig gjennomføring av arbeidet ser ikke ut til å være problematisk for noen av mennene i undersøkelsen. Det er en annen form for ansvarsopplevelse som det fokuseres på her, vi kaller det personifisert driftsansvar.

Personifisert driftsansvar forstår vi her vel så mye som en imaginær manifestasjon som en virkelig størrelse. Denne form for ansvar dreier seg om de opplevde forpliktelser som hviler på den enkelte gjennom å inneha en stilling eller funksjon uten at den faktiske arbeidskontrakt nødvendigvis gjenspeiler det ansvaret man føler (eller lønnen man får). Personifisert driftsansvar fremstår ofte i en noe ullent og udefinert form og kan fordre krav til innsats og oppofring ingen andre enn ’ansvarshavende’ selv har definert. Holter og Aarseth beskriver tilsvarende fenomener under betegnelsen ”jobbmagnetisme” (se punkt 2.3) og hevder at jobben under slike betingelser:

...lett kan bli gjort til livets hovedsak som fortrenger tid og rom for private forhold og kan i mest rendyrket form minne om et rusmiddel. Mange gir uttrykk for at slike problemer blir større straks man stiger i gradene og får mer ansvar. Det er kanskje ikke slik at oppgavene blir større, eller at pengene betyr så mye mer, men heller at jobben på underlige og usynkelige måter har blitt personlig på måter den ikke var før (1993:205).

Noe som forsterker bildet av at denne typen ansvar virker determinerende på jobbsituasjonen er flere uttalelser i det foreliggende materialet som kan tolkes i retning av at det gjelder å skape distanse, til det personifiserte driftsansvaret, hvis du vil slippe unna uønsket stress. Det er en generell oppfatning blant informantene at ansvar for kunder og/eller resultater (for bedriften) bestemmer mye av innholdet i deres arbeidshverdag, og at slikt ansvar kan virke uheldig inn på helse og trivsel. Funn fra HMS forskningen bekrefter en antagelse om at stress på arbeidsplassen er kilde til helseplager og ofte henger sammen med krav og pålegg fra kunder og arbeidsgivere (Torrvatn og Molden 2002:104).

Opplevelsen av denne typen personifisert driftsansvar, enten det er de facto eller imaginær, later til å kjennetegnes av at du ikke kan komme deg unna når du først er kommet innenfor. Sjur er en av mange som bruker ansvar som forklaringer på hvorfor han må prioritere arbeidet fremfor andre aktiviteter. Et eksempel er forklaringen han kommer med om hvorfor han ikke hadde tid til å være hjemme på permisjon når det siste barnet ble født i motsetning til tidligere da han bare var en ”vanlig arbeider”.

Det var jo det da at du hadde ansvaret for butikken, lange åpningstider og sånt...så da var det jobben som gjorde at jeg ikke kunne være hjemme...sånn er det jo når du føler ansvar for jobben.

Slike selvsagt-formuleringer fremkommer flere steder i intervjuene og omhandler ikke bare opplevelsen av eget personifisert ansvar, men også bildet av hva ansvar er, på mer generelt grunnlag. Robin er klar over hva ansvar kan gjøre med arbeidssituasjonen og viser til en kamerats stressede hverdag som eksempel:

Han er jo leder i bedriften der han jobber da, og folk er avhengig av at han er på nett hele tiden da, for å få ting gjort...det er jo bare sånn det er det”.

At ansvaret står som en bauta i mange menns liv og er en direkte trussel mot, og ofte uforenelig med, andre deler av manns livsverden kommer ikke minst til uttrykk i Frodes betraktninger omkring skjebnen til en tidligere formann på stedet der han jobber:

Han som var formann her før slutta rett og slett på grunn av at det ikke gikk. Han kunne ikke ha en sånn jobb hvor det forlanges at du skal stille opp samtidig som du skal hente ungen i barnehagen. Ungen kan jo ikke stå der å vente en time. Så han måtte bytte jobb. Det er helt klart.

Det kan virke som om det ikke er mulig for enkelte av mennene i undersøkelsen å tenke ansvar på noen annen måte enn som personifisert driftsansvar. Disse mennene ser ikke at de kan velge jobbrelasjonen annerledes og fortsetter dermed opprettholde en ansvarsforståelse av typen 'alt eller intet' som gjeldende 'ansvarsnormal'. Deltidsansvar eller begrenset ansvar blir ikke diskutert.

Grådighet og (fri)villighet

Hva kan det være som binder mennene til en ansvarsforståelsen som den vi så over? Enkelte av de tjener ikke engang spesielt mye mer ved å ta ansvar, eller yte en ekstra innsats. En artikkel av Bente Rasmussen publisert i *Tidsskrift for samfunnsforskning* kan bidra til å belyse spørsmålet. I Rasmussens undersøkelse iakttas hjemmesykepleien som en 'grådig organisasjon'⁸ hvor ansvaret for gjennomføringen av oppgaver blir desentraliseres vha demokratiske prosesser hvor 'alle' er med og beslutter, mens kontrollen over rammebetingelsene sentralisert til noen få. Dette kan føre til at de ansatte som 'frivillig' er tilsluttet organiseringsmodellen opplever "få muligheter til å endre situasjonen samtidig som arbeidsmotivasjonene, ansvaret og hensynet til de eldre gjør det vanskelig å sette grenser" (Rasmussen 2000:54). Vi ser spor av det samme fenomenet i vårt materiale. Gjennom forventningen til seg selv og andre om å stille opp for jobben, uten at de kontrollerer betingelsene, gir mennene tilslutning til nåværende praksisen som gjeldende arbeidsnormal. Opplever de å ha ansvar under disse vilkårene risikerer man å bli fanget av 'grådigheten' som finnes i arbeidsrelasjonen.

Nå gjelder ikke dette alle menn, selv ikke på bunnen av organisasjonshierarkiet, og de er på ingen måte å betrakte som marionetter i et strukturelt univers hvor all mannlighet genereres av 'ting' i samfunnet. Vi kan se at tolkning, i dette tilfellet, av driftsansvar er avgjørende for hva aktøren er 'villig' til å yte, og trolig et karaktertrekk hos aktøren mer enn et trekk ved arbeidsstrukturen. Arbeidslivsforskere har omtalt det kognitive aspekt ved jobbrelasjonene som den "psykologiske" delen av arbeidskontrakten. Den delen som ikke henger sammen med de økonomiske betingelsene, men som mer handler om hva den enkelte tror forventes av en i jobbsammenheng (Holter m.fl 2003:49).

Tolkningens betydning for opplevelsen av ansvar kommer tydelig frem hos to av informantene i undersøkelsen, som har tilnærmet identisk stilling i samme bedrift. I møtet med et bestemt jobbfenomen ser de svært forskjellige løsninger. På spørsmålet fra meg om

⁸ Betegnelsen 'grådig organisasjon' brukes her i betydningen; - organisasjoner som krever høyt tempo og lange arbeidsdager basert på frivillig tilslutning. Se for eksempel Brandt og Kvande (2003:52) for en nærmere drøftelse av begrepet.

hva de vil gjøre om de kom i en situasjonen hvor arbeidsgiver forlanger at de skulle stille opp utover den avtalte arbeidstid, når dette samtidig kolliderer med private behov, svarer Espen, ”Da sier jeg bare fra til sentralen at jeg ikke kan ta det oppdraget fordi jeg har en avtale”, mens Frode opplever krysspress i samme situasjon. ”De dagene det er litt kok, eller jeg får en jobb jeg vet tar halvannen time, så er det ikke noe spørsmål om jeg kan være igjen. Du har å stille opp”. Vi ser hvordan opplevelsen av ansvar definerer jobbrelasjonens omfang og innhold på tross av det faktum at mennenes formelle forhold til oppdragsgiver kan betraktes som nokså likt. Det enkelte individs tolkning av situasjonen bestemmer hva man er ’forpliktet’ til å yte overfor arbeidsgiver. Det blir opp til det enkelt individ å avgjøre om de er med ’frivillig’ eller ikke.

Som vi ser oppleves ikke arbeidsrelasjonen som et kollektivt anliggende, men overlatt til den enkelte i møte med arbeidsgiver. Skal man lykkes med å forskanse seg mot de ’umettelige kravene’ i det teknisk – økonomiske system må man finne andre måter å skape distanse til kravene på enn ’motstandsteknikkene’ arbeiderne benyttet på A/S Moss Cellulose i 1960 den gang Sverre Lysgaard gjorde feltarbeidet til sin klassiske undersøkelse av ”de underordnede” posisjon og stilling ved bedriften. Det er imidlertid interessant å merke seg de fremtidsvisjonen Lysgaard (1985) trekker opp angående de underordnede posisjon og situasjon i et fremtidig arbeidsliv hvor fagbevegelsen blir stadig mer ’markedsvennelig’ og individualiseringsprosessen skyter fart.

Siden det er de underordnede situasjon som er vårt hovedtema, er det nærliggende å peke på den mulighet at konkurranse- og opprykkssamfunnet kan komme til å gjøre de underordnede situasjon problematisk i ny forstand: de har ikke i et slikt samfunn tilsvarende betingelser for solidarisk å forskanse seg i sin underordnethet og dermed skaffe seg makt og ære i bedriften og samfunnet – deres underordnethet blir et nederlag som best kan forklares ved deres egen utilstrekkelighet (s.316)

På samme måte som ansvaret, slik Lysgaard forutså, er gjort personifisert er også forskansningen i dag blitt et privat anliggende. For selv om mennene kanskje ikke kan bruke de samme teknikker som arbeiderne kunne på sekstallet, finner ’våre menn’ andre måter de kan forskanse seg mot de ’umettelige/grådige’ behovene i dagens tekniske og økonomiske system⁹. Vi vender tilbake til denne tematikken nedenfor.

⁹Interessant å merke seg at Lysgaard forutså denne utviklingen tidlig på sekstallet i en tid hvor fremtidsoptimismen sto sterkt og mange trodde klassebevissthet skulle føre til et mer egalitært samfunn: ”Økt mobilitet – og altså åpen konkurranse om stillinger og inntekter – er utslagsgivende demokratiske ønskemål.

Implisitt makt og avmakt

At det personifiserte driftsansvaret kanskje er mer imagenært enn de facto og at mennene ikke bare er passive brikker i et spill, men også tolkende og handlende aktører, viser Sjur oss i forlengelsen av sin uttalelse om at han ikke fikk tatt permisjon når hans yngste datter ble født:

Jeg har ikke noe direkte press på meg fra andre om at jeg skal jobbe mer enn åtte timer om dagen. Det går nok mer på egen følelse og samvittighet tror jeg...det er jo jeg som sitter med ansvaret, om ikke formelt så har jeg i alle fall følt det.

Det vi ser er trolig en form for latent mannlighet, en organisasjonshelhet som venter på å bli fylt. Det handler på overflaten av Sjurs arbeidsrelasjon om ansvarsfølelse og lojalitet, men det er ingen som påpeker at det på denne overflaten kun eksisterer menn. Øystein G. Holter kaller dette og lignende fenomener et resultat av "organisatorisk maskulinitet". En sosial faktisitet han mener kjennetegnes ved å være et system som favoriserer noen typer arbeidstakere fremfor andre og at det "sjelden fremstår som om det har noe spesifikt med menn eller kvinner å gjøre. Det begrunnes i stedet ut fra abstrakte krav til effektivitet" (2005:15).

Selv om informantene i Work Change Gender studien sitatet over er hentet fra hadde høyere lønn, mer utdanning og oftere lederstillinger, enn gjennomsnittet i den europeiske befolkning (s.5) er det lett å tenke seg til hvordan lederes normer og holdninger "overrisher" organisasjonen og kommer tilsyne som arbeidsdoxa lenger ned i hierarkiet. Den foreliggende undersøkelsens menn er i begrenset grad eksplisitte på karriere og status for sin egen del, men fullt ut klar over konsekvensene hvis man velger seg bort fra kravene til deltakelse; særlig om ansvar er en del av bildet. Frode sier det slik: "...du må vel egentlig bare stille opp, ellers så blir du kanskje skviset ut...arbeidsgiver gir deg ikke tid til å stadig takke nei til overtid og sånn".

Ser vi denne usikkerheten knyttet til jobben, i sammenheng med trusselen fra et stadig mer liberalisert arbeidsmarked, og en normalarbeidsdag i endring, oppdager vi to umiddelbare implikasjoner. For det første at menns arbeid blir synlig som en form for tjenerskap eller husmannspraksis; man har å gjøre som sjefen sier ellers risikerer man bli "skviset ut". Forskning på marginaliserte grupper bekrefter realitetene i en slik opplevd utrygghet knyttet til dagens arbeidslivsrelasjoner, særlig blant menn med ingen eller lavere

Men nye beskyttelses- og selvlegitimeringsproblemer vil melde seg på klatrestigens nederste trinn (1985:316).

utdanning (Pedersen 1999:48). Det andre er at det blir vanskelig å opprettholde forestillingen om mennene som en kollektiv herskerklasse. For selv om en rekke menn har kunnet dra nytte av de patriarkalske strukturer i arbeidslivet, har andre i mange henseende vært ”avmektige i forhold til de” (Holter og Aarseth 1993:250) kanskje gjelder dette først og fremst de som ønsker skape avstand mellom seg selv og jobben.

Makt i arbeidsrelasjoner lar seg vanskelig adekvat studeres uten i et status-/klasse perspektiv og er trolig flettet mer sammen med disse kategoriene enn med kjønn alene. For på tross av det sosiale faktum at det finnes flere menn med makt enn kvinner, er det slett ikke sånn at alle menn har makt til å styre sin egen hverdag slik de selv vil.

Aktiv og passiv distanse

I *Arbeiderkollektivet* diskuterer Sverre Lysgaard hvordan ulike ”mekanismer” eller ”systemer” i arbeidsrelasjoner skaper normert praksis og intern justis blant underordnede kolleger i industrisamfunnet. Hans undersøkelse viser hvordan arbeideren, som menneske, sliter med å klare ”forskanse” seg mot de umettelige kravene i det teknisk-økonomiske system. Et system arbeideren samtidig er økonomisk avhengig av (Lysgaard 1985 kap.4).

Selv om jobben er et sted mange av ’våre’ menn ønsker være, og sånn sett ikke trenger beskytte seg mot, skaper bonusordninger, effektivitetskrav og andre ’produktivitetsstimulerende’ tiltak strukturelle føringer i mennenes arbeidsrelasjon som kan oppleves både påtvunget og krevende. De som blir uønsket fanget av strukturer i arbeidsrelasjoner forsøker derimot å finne postmoderne teknikker de kan benytte i et forsøk på å distansere seg fra tyngende ansvar og forpliktelser. En diskurs er av typen ’du er smart hvis du klarer å komme deg unna’. Et sitat fra samtalen med Hans er egnet som eksempel:

Roar er ikke dum skjønner du, han har bare meldt seg litt ut. Det har jeg forstått for lenge siden jeg. For hvis han bare løfter armene og later som han ikke kan det som det spørres om, eller svarer litt unnvikende, så er det alltid noen andre som tar tak i det og gjør jobben.

Hans sier dette med en viss anerkjennelse og det er tydelig at han ikke ser ned på kollegaen fordi denne trekker seg unna og prioriterer eget liv og fri tid fremfor jobb. Man kan si at Roar er *aktivt passiv* for å slippe unna arbeidsgiverens krav om å delta ekstra. I antologien *Det norske samfunn* skriver Fredrik Engelstad om arbeidernes motmakt:

Dersom legitimeringsgrunnlaget er svakt, fører det ofte til passiv akseptasjon: De underordnede gjør det de må men heller ikke mer. Og de prøver på ulike måter å unndra seg overordnedes krav og kontroll og skape seg frirom (2003:47).

Engelstads funn underbygger tesen om at tolkning av arbeidsforholdet er viktig for opplevelsen av maktrelasjonene og de mulighetene individet har til å sette seg opp mot systemet. Igjen ser vi at menns tolkning påvirker opplevelsen av et sosialt fenomen og at det er de mennene som gir sjefen eller 'systemet' makt som kommer dårligst ut når det dreier seg om å sette grenser for den 'grådige' jobben.

Espen formidler en mer aktiv og bevisst holdning i sine bestrebelser på å trekke skillelinjen mellom jobb og fritid. Det første han nevner er at man må unngå å bli pådyttet et problem. Han mener det rett og slett handler om å "skrive fra seg" en del ansvar og forteller at "...om noen skal låne noe av meg så ber jeg *de* passe på at *jeg* ikke glemmer det". Espen er i det hele tatt påpasselig med å unngå å ha oppgaver eller problemer "hengende over" seg uten å kunne løse de. Han mener det beste er å frigjøre seg fra problemstillingen "...før den blir et problem..." og han fremstår som konsekvent hva gjelder å aktivt gi 'den andre' et ansvar. Espen aksepterer i det hele tatt ikke at noe eller noen 'stjeler' tiden hans. Hvis folk kommer "...for sent til en avtale med meg, så har jeg ofte gått, for det er tida mi og den lar jeg ikke andre søle vekk". Espen er den av informantene som later til å ha det mest avklarte forholdet til egne grenser og hva han er villig til å gi, enten det dreier seg om forholdet til arbeidsgiver, eller mer generelt, forholdet til 'de andre'; kravstillerne.

Denne 'sette-grenser-egenskapen' som vi ser Espen gi uttrykk for er trolig en forutsetning hvis menn ønsker distansere seg fra et arbeidsliv i stadig endring mot større krav til effektivitet og produktivitet. I følge en nyere norsk studie er det de mennene som klarer å sette grenser opp mot arbeidsgivers krav som har det største utbytte av velferdsstatens omsorgsordninger, for eksempel det å ha tid og anledning til å delta i omsorgsrelaterte gjøremål hjemme i forbindelse ved barns fødsel (Brandth og Kvande 2003:191 og 208).

At det er legitimt å sette grenser forhindrer ikke alene at mennene kommer i uønskede krysspressituasjoner, spesielt ikke i nåtid. Det er ofte lettere å se i ettertid hvor ille det var før, eller hva man kunne gjort; hvis ikke...? Frodes uttalelse eksemplifiserer dette aspektet godt. Som selvstendig næringsdrivende hadde han gjennom mange år et anstrengt forhold til arbeidet:

Det (at man aldri fikk fri: min merk.) er vel en av de tingene som har ført til at jeg har valgt å være ansatt. Da har jeg fri når jeg har fri. For er du selvstendig (næringsdrivende, min merk.) så får du låst døra, men du får aldri låst oppe i hodet.

Frode ble trukket inn i jobbens magnetfelt og frigjøringen kom først ved avvikling av forretningen. Det å slippe maset fra kunder og ansatte gjør at han kan ta det litt mer med ro. ”Det å ha gått tilbake til en fast ansettelse, ikke ha det ansvaret lenger som du har når du driver selvstendig, det gjør at ting blir annerledes”. Egil opplever uønskede helseplager og stress knyttet til formannsvervet og mener han måtte ha tatt relativt dramatiske virkemidler i bruk om han skulle kunne fått det bedre i hverdagen: ”Hadde jeg ikke hatt den formannsjobben så hadde jeg kunnet, unnskyld uttrykket, gitt litt faen jeg også”. Egil erkjennelse av at det å aktivt skape distanse til arbeidet er ikke forenelig med hans oppfattelse av å inneha personifisert driftsansvar i et bedriftsøkonomisk system.

Om individualiserte metoder å trekke seg tilbake fra ”det grådige” i arbeidslivet fungerer for noen har vi sett at andre, særlig blant de som tolker ansvar som altoppslukende, opplever store bindinger til arbeidet. Og selv om vi kan skille mellom aktiv og passiv form for distanseringsteknikker kan det ikke uten videre argumenteres for at det utelukkende er den enkeltes prioriteringer arbeidstilknytningen tar form av. Mennene lever og jobber i en dynamikk hvor strukturelle endringer av organisatorisk art spiller inn og tolkes som årsak til endrede rammevilkår. For eksempel i fortellingen til Sjur om den gangen det var ”...nok folk i Televerket, før de begynte å nedbemanne så voldsomt...” på den tiden kunne de enklere få lang pappapermisjon enn tilfellet er i dag ”...når det nesten ikke er folk igjen”. Vi skal nedenfor se flere eksempler på strukturelle faktorer i arbeidslivet som påvirker graden av opplevd frihet knyttet til valgsituasjoner.

2.3 Magnetiske strukturer – og konkurrerende verdier

Jobbmagnetisme tenkes som en usynlig kraft, sammensatt av en rekke elementer, som trekker menn mot arbeidslivet og vekk fra familielivet. Øystein G. Holter og Helene Aarseth fremstiller jobbmagnetisme som en problemstilling knyttet til karriere og middelklassemannlighet (1993:205-206), men vi skal se at fenomenet eksisterer også blant mennene i denne undersøkelsen. Over så vi hvordan menns ”førsthet” som utearbeidende kombinert med opplevelse/tolkningen av ansvar kan ha denne magnetiske effekten. Status og konkurranse er et annet element i menns arbeidsliv som virker magnetiserende. Vi skal nå se nærmere på hvordan jobbmagnetisme kan komme til uttrykk for menn fra arbeiderklassen med håndverksyrker.

Arbeidets mening

Kenneth, som er midt i tjueårene, forteller om hvordan han opplevde møtet med arbeidslivet som ung mann. Det er med glød han formidler erfaringer fra livet som fisker

og hvordan dette livet ledet over til en tid hvor stort forbruk, dyre vaner og mye jobbing sto i fokus. ”Du jobber når det er fisk, så får du heller hvile når det ikke er det. Du kan si jeg lærte at man skal stå på når det er ting å gjøre og heller ta fri når det er fri”. Denne arbeidsmoralen tar han med seg som elektroteknikker senere i livet og fremhever at det anses som ”å lykkes” i hans kretser hvis du kan tjene mest mulig penger på kortest mulig tid.

I år 2000 hadde jeg best betalt av alle teknikerne samtidig som jeg hadde mest fri...det var jo noen som lurte på hvordan det gikk til, men da hadde jeg jo resultater å vise til, de hang jo på veggen de...det ble jo et mål for de andre å forsøke ta meg igjen.

Pengene er målet, konsekvensene et arbeidsmiljø preget av kamp og konkurranse, og selv om dette livet fremstår som ideelt i hans fortelling er det samtidig mørke sider knyttet til forlengelsen av historien. Kenneth forteller om mellomlederne som var ”ute etter” ham av ”ren misunnelse”, mavesår i en alder av 25 år og damer som hadde gått fra han fordi han jobbet for mye. Men hva er alternativet? Kenneth er på intervjuetidspunktet svært opprørt over at arbeidsgiveren nylig har lagt restreksjoner på hvor mye han og kollegene får lov å jobbe og ser derfor ikke særlig lyst på fremtiden:

Så nå har jeg tid hjemme, men ikke råd til å gjøre noe, og det føles så bortkastet...jeg vil heller jobbe mye, å tjene masse penger for så å bruke de pengene på fritida. Det gir i alle fall meg en god livskvalitet.

Fri tid er ikke interessant så lenge han ikke har midler til å gjøre den innholdsrik, og på spørsmålet om han kunne tenkt seg en mellomlederstilling slik at han fikk muligheten til å bestemme mer av egen arbeidssituasjon kommer det ganske kontant: ”Ikke for den lønna dem får”. Status ser altså ikke først og fremst ut til å være knyttet til posisjon, men til inntekt. Penger gir muligheter til forbruk og derigjennom opplevelsen av god livskvalitet.

For Kai er det andre kvaliteter i arbeidsforholdet, enn penger og makt, som avgjør om du lykkes i arbeidet, nemlig ansiennitet. Ansiennitet har tradisjonelt stått sterkt som regulator av fordeler og ulemper i arbeidsforhold. Det har vært knyttet status og goder til det å ha arbeidet lenge på et sted. At du er faglig dyktig og til å stole på har blitt betraktet som hederstegn. Kai opplever at verdier av denne typen i dag uthules og er bekymret for hvordan det vil gå i fremtiden når de unge ”valpa”¹⁰ får for mye innflytelse:

¹⁰ Kai henviser her til to yngre kolleger som har gjennomført mesterskolen og dermed tilegnet seg administrative og tekniske kompetanse utover fagbrevet. Kai er redd kollegene skal få økonomiske fordeler av mesterskolen selv om den ikke ”gjør de til noe bedre håndverkere”.

Vi skulle fordele firmabiler og i stedet for at jeg som hadde ti år mer ansiennitet (enn de med mesterbrev; min merk) kunne fått en Hi-Ace så ble det loddtrekning da, og det var jeg så imot, men jeg måtte være med på det... Hvordan skal det bli på jobben da? Skal de prøve å overgå meg og herse med meg liksom.

Selv om Kai ikke helt er fortrolig med belønningssystemene i bedriften, er han en solid fagmann og holder fast på at det å gjøre en god jobb er det som først å fremst betyr noe. Han er opptatt av kvaliteten i arbeidet han gjør og er slett ikke villig til å ofre kvaliteten på inntjeningens alter selv om han er klar over at lærlingene synes han er ”jævlig pirkete” av og til. Han skjønner at firmaet må være effektivt samt tjene penger, men ”...du får ikke noen jobber hvis du gjør en dårlig jobb heller”. Kais verdsetting av yrkesstoltheten står i et innbyrdes konkurranseforhold til det å tjene mye penger. Yrkesstatus ser for Kai ut til å kunne måles i hvilken grad han opplever å gjøre en god jobb som er i overensstemmelse med egen selvfølelse snarere enn i makt, penger og posisjoner. Kenneth og Kais historier kan stå som en fortelling om hvordan verdier som lojalitet, ansiennitet og yrkesstolthet kommer i konflikt med samtidens dominerende målestokk; penger.

Mannsstatus

Frode beskriver arbeid, penger og status på måter som ligner Kenneths, men er mer bevisst på hva som kan regnes inn når statusregnskapet skal gjøres opp. Han tror som mange andre at menn nok først og fremst vurderes etter deres yrkesmessige posisjon og at det ”...fortsatt er flott å si at man er lege eller flyger, ikke lagerarbeider eller sjåfør”. Paradoksalt nok er han ikke selv affektet av denne problemstillingen.

Jeg er ikke så veldig opptatt av det, men tror nok det er en sånn greie...jeg har ikke noe problemer med å si at jeg jobber i NN A/S og at jeg storrives her, men det hadde vært greit å si at du var advokat eller flyger eller noe sånt”.

På tross av Frodes erkjennelse er det allikevel ikke helt lett å akseptere ulikheten i status og posisjon basert på inntekt og yrkestittel, og selv om han ”storrives” i jobben føler han allikevel det er noe som mangler. Det han har/er opplevd på en måte å ikke være bra nok i hans egne øyne. Som for å videreforklare sin egen uttalelse legger han straks til hva det er som egentlig er viktig.

Hvis du har reist mye i dag så tror jeg det faktisk henger øverst, over fin bil og sånn. Altså, du bør ha såpass at du har til salt i maten, men utover det er det ikke så veldig nøye.

Frode godtar ikke umiddelbart at status utelukkende dreier seg om penger og yrkesposisjon, det handler i følge ham også om å ha makt til å ta fri samt tid til å reise. Altså ha frihet og fri tid til å disponere slik man selv vil. Spørsmålet blir vel om han kan komme i en posisjon hvor han har fri tid og penger nok. Kenneth så vi klarer det ikke. Det blir noe av yrkesdynamikken til disse mennene at de forsøker kompensere for manglende penger ved å jobbe mer, noe som igjen fører til mangel på fri tid. Vi skal i kapittel fire se hvordan en slik innsatskompensering kan få konsekvenser for livet i annetheten.

Et eksempel som er egnet til å vise spenningen knyttet til mannsarbeidets idealer versus praksis er Robins fortellinger om hvordan det er å være både sjåfør og pilot. Han har et nåværende yrke som sjåfør/mekaniker, men er i tillegg utdannet helikopterpilot fra USA. Når vi diskuterer identitet og arbeidets betydning for menns selvfølelse påstår Robin det henger sammen med ”hva formålet med jobb er”. Han mener det går an å skille mellom de som ”jobber for å ha en status” og de som ”jobber med noe de trives med. Selv hevder han at han alltid velger jobb ut fra hva han ”trives med å gjøre” og legger til at han ”...ikke er flau for å si til noen hvilken jobb jeg har eller hva jeg jobber med”.

Robin er eksplisitt på betydningen av status og mener sågar at enkelte ”velger seg yrker” når de er ute og prater med folk, for ”å imponere damene”. Selv om han kanskje ikke selv går fullt så langt er han kjent med situasjoner hvor han blir bedømt etter hvem han er. I settinger hvor han treffer ukjente mennesker mener han å kunne merke forskjell på interessen alt etter hva han presenterer seg som:

Hvis andre spør hva jeg driver med, så er det klart at sier jeg bare at jeg jobber i NN A/S så svarer de kanskje, *å ja, greit det*, men sier jeg et jeg er helikopterflyger så blir folk litt mer nysgjerrig med en gang.

Robin er bevisst at jobbstatus skaper identitet og hvordan man kan bruke denne til å oppnå fordeler eller skape et inntrykk av seg selv. Espen er en annen av informantene som er kjent med at menns jobb og status ofte henger sammen, men mener selv at han aldri har tenkt i ”de baner”. Han hevder å aldri ha sett på jobb som status, men ”gjort det jeg har lyst til å gjøre, men er klar over at det nok ikke er mange som kunne tenkt seg å ”nedverdige seg til å kjøre kranbil”.

Vi ser at flere av informantene er eksplisitte på dette med at jobben deres ikke er noe å skryte av. De vet de ikke har statusjobb og bedyrer at de ikke synes det gjør noe.

Allikevel kan mennenes direktehet i diskusjonene rundt status, eller mangel på sådan, minne om en norm som er "tilstede i fraværform, noe jobben burde vært" (Holter og Aarseth 1993:205). Det kan være at de aktivt underkommuniserer betydningen av mannsarbeidet, for å slippe og oppleve seg selv som nederst i hierarkiet. Kanskje skulle mannarbeidet helst vært litt gjevere enn hva disse mennene rent faktisk opplever.

Verdi- og definisjonskamp

Flere av mennene over har det til felles at de aktivt forsøker forholde seg til en arbeidsorganiseringsstruktur som de håper kan gi de noe igjen i form av status, penger eller innflytelse. De er aktivt handlende i et sosialt system de samtidig vedlikeholder og er en del av. Diskusjonene dreier seg i hovedsak om hvordan man skal kunne få mest mulig ut av de eksisterende strukturer for sin egen del. Vi kan tenke oss at en slik innstilling til de eksisterende arbeidsstrukturer kan virke konserverende på gjeldende verdimønstre og at endring blir vanskelig. Utallige 'må' og 'bør' blir fort begrunnelser de tar i bruk for å legitimere lokale arbeidskulturer.

Kai opplever som nevnt tilknytningen til arbeidet annerledes. Han vil endre forholdene på jobben til fordel for tid med familien og livet utenfor arbeidet, men i møtet med arbeidsgivers belønningssystemer og kollegaers arbeidskultur opplever han derimot å komme til kort:

På jobben har vi en sånn sykebonus. Hvis vi ikke har noe fravær på et år så får vi ti tusen kroner, men hvis du er borte en dag så trekker de så og så mye prosent...er du borte tre ganger da så får du nesten ikke penger i det hele tatt. Problemet er at jeg kan ha en unge som er syk tre ganger jeg, så da får jeg nesten ikke penger...Dette har jeg prøvd å ta opp på møte mange ganger, men det er bare noen få andre (damene på kontoret: min merk.) som støtter meg på det.

Kai virker resignert og ser på situasjonen som håpløs fordi ingen støtter ham i kravet om å fjerne denne belønningsordningen. For å få høre litt mer om konsekvensene av en slik ordning spør jeg om han lar betingelsene i "sykebonusen" bestemme hvem av foreldrene som skal være hjemme hvis noen av barna for eksempel blir syke.

Det som er dumt er at hvis jeg ikke er borte et helt år, så får jeg ti tusen kroner, ikke sant, men er jeg borte en dag så får jeg kanskje bare syv tusen. Det blir veldig dyrt for meg å være hjemme en dag da.

Kai får ikke aksept fra arbeidsgiver og mannlige kolleger for sin livssituasjon og møter liten forståelse for sitt syn. Verdien han forfekter er ikke i samsvar med kollegenes ønsker. Lovnaden om penger, som er et gode i arbeidsforholdet og tilhører den økonomiske delen av arbeidskontrakten, virker her over på den sosiale delen av kontrakten og genererer svært kjønnsrollesementerende strukturer i samlivet til de ansatte. Vi kan undre oss over hva som ville skjedd om man forsøkte å innføre en slik bonusordning på en kvinnearbeidsplass?

Som vi ser hos Kai, men og som et bakteppe i tenkningen til flere av de andre informantene, opplever menn å møte motstand fra ledere og kolleger hvis de prioriterer familien fremfor arbeidet. Motstanden mot familieprioritering kommer ikke nødvendigvis til uttrykk eksplisitt. I oppsummeringen av *Work Change Gender* studien skriver Øystein G Holter at mennene i undersøkelsen hadde begynt å se at det ”handlet om visse former for maskulinitet som stadig ble premiert, mens andre ble devaluert” og at ”negativ fleiping, samt eksistensen av bakrom hvor nedvurderingen av mannlig omsorgsprioriteringer eksisterer”, kan virke uheldig inn på arbeidsforholdene for mange menn (s.9). De samme mekanismer ser vi gjelder i Kais univers hvor nullfravær blir belønnet med pengepremier.

Overrissing

Arbeidsforskeren Sigtona Halrynjo hevder i sin analyse av norske toppledermiljøer at det neppe er tilfeldigheter som gjør at vi finner faktorer som ”å ha jobbet i utlandet, ha erfaring med ukependling, ha partner med deltidsjobb og å være mann, sammenfallende med en plassering høyt oppe i posisjonshierarkiet” (2003:.9).

Det at toppledere prioriterer karriere på bekostning av andre elementer i livet, er for så vidt ikke direkte relevant for den foreliggende undersøkelses menn. ’Våre’ menn er ikke toppledere eller på vei opp karrierestigen i tradisjonell forstand: ” Nei, jeg personlig, så lenge jeg tjener greit, er frisk og rask og kan serve gutta mine, så spiller det ingen rolle med karriere for meg” (Egil). Det er når krav til deltakelse og ”alltid beredhet” (Halrynjo 2003) i kombinasjon med overrissingsmekanismer¹¹ får den konsekvens at man ikke rekker å ”hente ungen i barnehagen” (Frode), eller når effektivitetsjaget kommer opp på et nivå hvor bedriftspolitikken innebærer at det først ansettes ”...èn mann, når det egentlig er brukt for to” (Sjur), at ledernes egen arbeidsnormal får størst konsekvenser for sjiktene lenger ned i hierarkiet. Hva toppledere i næringsliv og politikk prioriterer blir ’normalene’ som

¹¹ Holters definisjon lyder slik: ”Overrissing går ut på å belønne de som vedlikeholder et tradisjonelt maskulint arbeidsmønster, inkludert overtidsarbeidende og de som kjører hardere karriereløp fremfor andre” (Holter 2005:13)

overrisler resten av arbeidslivet. Vi kan tenke oss at ledernes standarder gjøres til arbeidsdoxa, arbeidslivets tatt-for-gitt-heter, som ingen spør om opphavet til eller begrunnelsen for. Føringsene denne formen for hegemonisk maskulinitet 'bygger inn' i den gjengse arbeidsnormalen blir riktignok lite synlige, men kanskje mer mektig, under slike forhold, "når ingen lenger trenger å argumentere for mannsarbeidsnormalens eksistens" (Holter m.fl. 2003:88).

Selv om det i dagens samfunn finnes en stadig voksende erkjennelse av at menns arbeidsnormaler har usunne bieffekter spør det om Kai, og andre som ønsker prioriterer tid med familie i hverdagen, får det lettere i møtet med 'arbeidsnormalene' i fremtiden. Her spriker signalene i flere retninger. Selv om fedrekvoten i foreldrepermisjonen er en formidabel suksess som nærmere 90% av fedrene benytter, tar bare 12-14% av menn som blir fedre ut mer enn de fire "forbeholdte" ukene (Brandth og Kvande 2003). Nyere norsk forskning viser dessuten at menns muligheter for å kunne prioritere omsorg, er "under stadig press og trenger reguleringer både i nye og tradisjonelle arbeidskulturer" (Kvande 2005).

Vi kan oppsummere med å hevde at økende effektivitets- og lojalitetskrav fra arbeidslivet kombinert med egne og andres forventninger til menn som omsørgende og deltakende i hjemmesfæren nok fortsetter å sette arbeidsmannligheten på prøve også i årene som kommer.

2.4 Homososialt samhold

For mange av mennene i denne undersøkelsen er fortsatt arbeidet den fremste mannlighetsgeneratoren. Det er på jobben det mannlige liv utfolder seg relativt uforstyrret av samtidens feminisering og gjennom arbeidet mennene utfolder seg og er menn på sine egne premisser. Her finnes sterke bindinger gjennom homososiale jobbreelasjoner og kollegiale vennskapsbånd, dannet i et fora hvor mennene regner med at tradisjonelle mannlige dygder som stolthet, æresfølelse og arbeidermoral fortsatt har relevans.

Over har vi sett hvordan; tyngende ansvar, arbeidsgivers vilkårlige reguleringer, engstelse for å miste jobben og kollegers streben etter materielle goder virker uheldig inn på opplevelsen av arbeidsmiljøet til den enkelte. I dette avsnittet skal vi se nærmere på hvordan tilhørighet og homososialt samhold kan motvirke de negative konsekvensene arbeidsorganiseringen ofte kan 'ha i seg', og hvordan mellommannlige interaksjon virker positivt inn på opplevelsen av miljøet i og rundt arbeidssituasjonen.

I idédokumentet *Kan Menn* hevder forskerne at tradisjonelle beskrivelser av menn, arbeidsliv og arbeidskulturer i forskningen, inneholder "elementer av omsorg og

relasjonsarbeid”, men at dette ”imidlertid sjeldent er fremhevet” (Forsèn mfl. 2000). Mellommannlig vennskapsinteraksjon er et vesentlig element i ’våre’ menns opplevelse av arbeidsmiljøet og står i opposisjon til penge-/ statusjaget, konkurranse og maktkamp. Flere av intervjupersonene var opptatt av å fortelle hvor verdifull opplevelsen av samhold er, eller hvor ”godt det er å motta ros, eller bare merke at man blir verdsatt og sett” (Egil).

I *HMS tilstanden i Norge 2001* poengterer forskerne hvor viktig det er å skape et godt arbeidsfellesskap som en ”buffer” mot uønskede konsekvenser av organisasjonsstrukturene i arbeidslivet:

Hvordan det sosiale arbeidsmiljøet på en arbeidsplass fungerer har stor betydning for hvilke problemer som oppstår. Variabelen ”samhold” beskriver et sted hvor man trives sammen, har respekt for hverandre, toleranse for feil og mangler og hvor man gir tilbakemelding på godt og dårlig arbeid. Den fungerer som en buffer mot uønskede konsekvenser som helseplager og stress, og bidrar til å skape et overskudd (Torvatn og Molden 2001. s.105).

Det er de små hendelsene i hverdagen, mennene nevner som et tegn på omtanke og bevis på at de andre bryr seg om en. Egil bedyrer at mannlig omsorg eksisterer ”...i alle fall her” og fremhever at han setter stor pris på at bilen er i orden når han skal ha den. Det at man for eksempel ”fyller opp vindusspylervæske før man setter fra seg bilen” er for Egil en indikasjon på at kollegaene bryr seg med hva han setter pris på. Flere av intervjupersonene har en type jobb som inkluderer døgntkontinuerlig drift med mange ubekvemme skift. Skal hverdagen ’gå opp’ er de avhengig av å kunne bytte skift innbyrdes.

Vi er blitt veldig flinke til det, men om det er for å være hyggelig og grei, eller om det er for tjene penger, det er en annen sak. Men noen veit jeg det er som hjelper for å være grei. Ja, faktisk for at du skal få lov til å gå klokka tre, og ikke klokka sju om kvelden, når du skal på hytta.

Egil skiller mellom det han opplever som på den ene siden altruistiske motiver ”hjelper for å være grei” og på den andre siden egennyttige motiver ”for å tjene penger”. Hjelp er ikke hjelp uansett, beveggrunnen betyr noe. Når omtankemotivet ligger til grunn for hjelpen oppfattes den som ’mer ekte’ enn om utelukkende instrumentelle drivkrefter styrer handlingen. At menn er opptatt av motivet for omsorgshandlingen står derimot ikke i sammenheng med formen omtanke kommer i. Omsorg lar seg tolke ut av nokså maskulin atferd og interaksjonsmønstre. Når Espen snakker om en av formennene kommer det frem at kommunikasjonsmønsteret til tider kan være ganske kvast.

Her er det et veldig hyggelig miljø, men et spesielt miljø så det er nok ikke alle som passer inn. Det blir sagt ganske mye og han (den ene formannen) kan komme ut med ganske mye dritt¹², men det bunner ikke i noe annet enn det som faller han inn der og da, punktum! Altså han kan stå å skrike, kjefta deg opp, samtidig som han hjelper deg”.

Selv om tonen på arbeidsplassen til tider er tøff, ser altså ikke Espen på kjeftingen til formannen som uttrykk for ondsinnethet eller bevisst maktutfoldelse. Han synes tvert om at formannen og arbeidskollegiet kjennetegnes av at de tar vare på han blant annet fordi ”de ringer deg jo når du har vakt og spør om hvordan det går og sier det bare er å ringe hvis det butter eller hvis du trenger hjelp”.

Selv om kollegial omsorg kanskje er et litt fremmed tema for mennene og trolig noe de er uvant med å gjøre eksplisitt ligger omtanken for kollegane rett under overflaten. Når jeg spør Hans om hvordan menn kan vise omsorg for hverandre mener han først at ”vi nok ikke er så flinke til det”, men at menn ”tar vare på hverandre” på en annen måte. Hans mener menn ofte bare skjønner når det trengs. ”Du veit når folk bare trenger å komme seg vekk liksom, men det er ikke dermed sagt at vi snakker en hel masse om det”. Vi kan tolke Hans` uttalelse dit hen at han oppjonerer mot en ’snakkende’ omsorgsforståelse og forbeholder seg retten til å delta i maskuline omsorgskjeder på sin måte.

Noe som klart kommer til syne i vårt materiale er hvordan formennene ’spiller på lag’ med arbeiderne. I motsetning til hos Lysgaard, hvor formennene ble stående mellom barken og verden, tilskrives (og tar) formennene her aktivt deltakelse i beskyttelsen av arbeiderne mot ”det økonomiske systems” umettelige krav. Espens tale om formannen som hjelper til med å gjøre hans dag lettere samt Hans’ (som selv er arbeidende formann) beskyttelse av Roar og forståelse for at noen ganger ”trenger folk bare å komme vekk” tyder på det. Om dette er en generell trend blant folk ’på gølvet’ eller spesielt for arbeidsmiljøet blant mennene i denne undersøkelsen har jeg derimot ikke grunnlag for å si noe om.

Arbeidsglede og strukturelle hindringer

På tross av at flere av mennene syntes arbeidet kunne være stressende og til tider farlig for helsen ser ikke det ut til å være noe hinder for deres trivsel eller arbeidsgleden i hverdagen. Majoriteten av mennene uttrykker at de er svært glade i jobben sin og synes det er et fint sted å høre til. Espen viser et eksempel på denne arbeidsgleden i sin kommentar til om han

¹² Her sikter Espen til kjeft og sleivete bemerkninger formannen kommer med når han er stresset eller irritert for et eller annet.

trives på jobben: ”Jeg koser meg hele dagen jeg og gleder meg til å gå på jobben”. Frode på sin side uttrykker det på en annen måte: ”Jeg husker de to første årene her (på jobben) så sov jeg nesten dårlig om natten, for jeg gledet meg sånn til å gå på jobben, syntes det var innmari bra”. Egil er den av mennene som mest direkte redegjør for sin tilhørighet til jobben: ”Jeg gleder meg til jobben nesten hver dag. Litt avhengig av åssen det går rundt meg, men generelt synes jeg det er veldig behagelig å dra på jobben”.

Det å skulle trives på jobb er en forventning mennene har til arbeidssituasjonene og ”det er veldig viktig, for hvis du ikke trives så kan ikke selv en veldig høy lønn bøte på det” (Frode). At tilbakemelding på jobben man gjør blir et viktig aspekt av denne trivselen vitner Egils uttalelser om når han oppsummerer hva jobben betyr for ham: ”For du føler du får utnyttet noe, gjort noe som andre mennesker setter pris på at du gjør, og så får jeg jo tilbakemeldinger som er behagelige da”. Det er liten tvil om at trivselsaspektet ved jobb er viktig for disse mennene. De opplever samhold og vennskap ikke engang ”høy lønn” kan måles opp mot. Espen mener sågar at trives han ikke så ”slutter jeg bare”.¹³

Det er imidlertid mer til historien om arbeidsmiljø og tilhørighet enn den enkeltes bidrag til miljøet eller opplevelsen av det. Sjur er inne på strukturelle betingelser som hinder samhold og utøvelse av omsorg på arbeidsplassen og kan peke mot en forklaring på hvorfor det ikke er så lett å vise omsorg i jobbsammenheng i dag, selv om det kanskje er ønskelig:

Det blir nok mest til at du klarer deg selv ja. Kommer nok litt tilbake til det med tid altså. Man skal jo ha tid til å prate sammen, tid til å sitte litt i fred. Man kan jo begynne å prate, men så ringer telefonen eller man blir ropt på og da blir det ikke til at man får frem sånne ting som det (personlige problemer: min anmerk.). Da må man sitte litt, ha litt tid til å komme med de tingene man tenker på. [...] Jeg synes jo også det at i de siste par åra så har det vært for liten tid til å prate med folk om noe i det hele tatt. Det var nok litt bedre før. Da kunne man ta en liten runde å prate med folk. Mens nå er det sånn at har du stått rolig noen minutter så blir du enten ropt etter eller så er det noen som lur på noe.

Sjur mener det er på grunn av jobbsituasjonen man ikke lenger har tid til, på en meningsfull måte, å bry seg om andre. Dette fordi slike handlinger krever at man har ”ledige rom” i hverdagen som kan settes av til samtaler og ikke-effektive aktiviteter. Sjur

¹³ Det er lett å få assosiasjoner til Antony Giddens teori om ”det rene forhold” (Kaspersen 2000:429) når vi leser Espens utlegninger. Skal vi tro Espen kommer vi ikke unna å tolke hans uttalelser om arbeidsrelasjoner i retning av et slikt perspektiv. Han fører tilsynelatende en grensesettende praksis overfor arbeidsgiver (og andre) og vil slutte i jobben om ikke arbeidsrelasjonen lenger står til forventningene.

mener det ikke lenger har noen hensikt å spørre om hvordan noen ”har det”, for det er ingen som ”vrenger sjela si” hvis kollegaen uansett ikke har tid til ”å følge opp litt”. Sjur mener allikevel at har man derimot litt tid til disposisjon ”kommer det gjerne litt mer”.

Det vi ser i tilfelle over er trolig en sideeffekt av rasjonalisering og effektivisering i det moderne arbeidsmarkedet. Stadig økende krav til produktivitet og lønnsomhet virker uforenlige med individenes ønske om å være sosiale vesen. Igjen dokumenteres det ’ikke – compatible’ i forholdet mellom det teknisk-økonomiske system og det menneskelige system. Denne gangen uten at Sjur finner en enkel måte å løse problemet på. Kampen om tiden, som Thorvatn og Molden (2001) hevder er ”en av de største enkeltutfordringene arbeidstakerne står ovenfor i dag” (s.104), løser Sjur ved å ”sitte utover ettermiddagen” med jobb eller startet på jobb i grålysningen.

For jeg har jo ofte fått litt sønn pepper hjemme fordi jeg er litt mye på jobben. Så da har jeg heller kanskje stått opp sønn rundt fem og så reis da...det er jo ingen som er plaget med at jeg er borte så tidlig på morgenen.

Det er påfallende å se hvordan Sjurs historie eksemplifiserer Thorvatn og Moldens analyse:

Arbeidstakeren stilles overfor sterke krav til tempo og tidsfrister på arbeidsplassen. I tillegg skjer det omorganiseringer og innføring av ny teknologi. Dette er prosesser som kan være positive, men som tar tid, og ofte ender opp som belastninger. En måte å kompensere for alle kravene arbeidsgiver stiller til innsats er selvfølgelig å arbeide flere timer, men det medfører stress og utslitthet og øker fraværets lengde når sykefravær oppstår (2001:104)

Selv om undersøkelsen *HMS – tilstanden i Norge i år 2001*, som sitater over er en del av, hadde informanter med høyere utdanningsnivå enn det som er gjennomsnittet i befolkningen (s.16), er det interessant å se hvor presist tolkningen treffer også ’våre’ menns hverdagsproblematikk.

Det virker imidlertid nødvendig å påpeke det spesielle ved ’våre menns’ situasjon. Det er nemlig ikke usannsynlig at stadige omorganiseringer og innføring av ny teknologi i kombinasjon med høynede krav til effektivitet og produktivitet har størst uheldig innvirkning for arbeidsmiljøer nederst i organisasjonene. For det første oppleves stadige kravøkninger trolig mer påtvunget om man ikke har anledning til å påvirke prosessen som ligger forut for implementeringen (Holter m.fl. 1998:211, Rasmussen 2000), og for det andre fører forhøyede produktivets- og effektivitetskrav til mer slitasje på den biologiske

kroppen samt snevrere marginer, mindre rom for pauser, mer indirekte kontroll av arbeidet og økt stress.

2.5 Oppsummering

Vi har i dette kapitlet belyst arbeiderklasse-/håndverkermanns relasjoner til arbeidet under tre hovedoverskrifter: *ansvar*, *magnetiske strukturer* og *samhold*. Etter først å ha tegnet et bakteppe for mennenes arbeidsliv ble fokuset rettet mot ansvarets betydning i arbeidsrelasjonen. Vi så hvordan opplevelsen av personifisert ansvar kan binde mennene til jobben på måter de hevder å ikke like, men samtidig gir sin tilslutning til. Vi har og sett eksempler på teknikker de kan benytte seg av for å unngå det personifiserte ansvarets belastende karakter. Opplevelser av selvsaghetene i arbeidsrelasjonen disse mennene er en del av har ofte magnetisk karakter på mennenes tilknytning til jobbverdenen. Vi har videre sett hvordan mennenes mulighet til å tjene penger, om de øker innsatsen litt, i mange tilfeller driver de mot høyere aktivitetsnivå enn de strengt tatt ønsker. Kai har vist oss hvor vanskelig det kan være om man vil endre verdiene og belønningssystemene i arbeidsrelasjonen. Til sist så vi hvordan homososiale vennskapsbånd er en naturlig del av mennenes arbeidshverdag og en vesentlig faktor for helsen og trivselen som jobbmenn.

Kapittel 3: Familiemannlighet

Som vi så i forrige kapittel er det ikke alltid lett for mennene å sette et definitivt skille mellom jobb og fritid, og ofte er økonomien ordnet slik at begge ”må jobbe” for at familiehjulet i det hele tatt skal gå rundt. Men på tross av det faktum at flere av mennene har den bærende inntekten, og nok ønsker å se seg selv som hovedforsørger, er det få tegn til patriarkalske holdninger blant informantene. Hovedforsørging alene berettiger nødvendigvis ikke fordeler i hjemmet. Og selv om hjemmearbeidet nok stadig ’tilhører’ den kvinnelige samlivspartneren er mennene tilstrekkelig inne i det til å skjønne at det ”handler om å få kabalen til å gå opp og da nytter det ikke å sette seg ned fordi du er mann” (Frode). Eller den mer passive tilnærmingen; ”...du må jo beholde husfreden uansett, og da må du prøve å handle sånn at ikke kjerringa blir gæren på deg” (Kenneth). Vi skal i dette kapittelet belyse hvordan mennene tenker om, og gjør, familiemannlighet.

3.1 Temaområde

Jeg behandler i dette kapitlet familiemannlighet med utspring i arbeiderklasse-/håndverkerlivsformer, og drøfter ulike diskursive normeringer og idealtilstander som fremkommer i mennenes fortellinger om det å være far og samlivspartner¹⁴.

I utgangspunktet var det meningen å skille fortellinger om mannen som far fra fortellingene om mannen som samlivspartner. Dette viste seg imidlertid vanskelig i praksis fordi familiemannen og familiefaren er knyttet sammen til en helhet som ikke uten videre er mulig å skille. Å være familiefar innebærer på mange måter også å skulle ta ansvaret for resten av familien. Vi skal i dette kapittelet se at håndverkermannlighet handler mest om praktisk tillempling, mindre om patriarkalske overtoner og sannsynligvis ingenting om rettigheter menn kan påberope seg i egenskap av kjønn.

Diskurs versus praksis?

Siden før innføringen av fedrekvoten i 1994 har forskere jevnlig rapportert om en ”ny far/mann” som er underveis (Brandth og Kvande 2003, Holter og Aarseth 1993, Holter 1989). Dagspressen har kontinuerlig referert til menn som velger annerledes og utradisjonelt, deler familiesfæren likt med mor og prioriterer samværet med barn og familie fremfor jobb og karriere. Det viser seg imidlertid at en stor del av dette nok er

¹⁴Samlivspartner kan forstås som syntesen av: ektemann/samboer, venn/kamerat, kjæreste osv. Samlivspartneren kan forekomme både de facto og imaginært. Det er med andre ord en diskusjon som blander normeringer og praksiser om hverandre.

ønsketenkning og/eller omskrivninger av tradisjonell praksis. Fra 1990 til 2000 var det liten eller ingen endring i fedres tid brukt til helt små barn, og bare en ganske svak økning for de litt større barna i alderen fra 3 til 6 år (Kitterød 2003) og selv om fedrekvoten i foreldrepermisjonen blir brukt av nesten 90 prosent av nybakte fedre er det fortsatt bare 15 prosent av fedrene som tar mer enn de fire ukene som er forbeholdt far (Brandt og Kvande 2003:70).

En som har påpelt dobbelheten knyttet til 'ny-far-diskursens' sentrale plass i forskning og medier de senere år, kontra statistikkenes klare tale, er sosiologen Ann-Magritt Jensen. I artikkelen *Harde fakta om myke menn* hevder hun at fedres omsorg nok har hatt stor plass i den offentlige debatt, men at de harde fakta står i kontrast til den utbredte oppfatningen om eksistensen av nye fedre (2004:206). Videre poengterer hun at de fedre som "kan klare nye krav til omsorg for barn, neppe står i sentrum av det fleksible arbeidsmarkedets malstrøm" og at de relativt få fedrene som får stor oppmerksomhet i offentlig debatt ikke nødvendigvis er de som avgjør utviklingen i det virkelige liv (s.205). Andre forskere påpeker muligheten av at "ny – far" diskursen i realiteten er en middelklassediskusjon, med utspring i et svært lite antall familier hvor far og mor har høy utdanning og ofte mer likestilte inntekter enn hva som er gjennomsnittet i befolkningen for øvrig (Brandt og Kvande 1996:121). Allikevel har forestillingen om den forsørgende far blitt et så selvsagt ideal at menn i sin alminnelighet kan ha store problemer med avvike fra imperativene i normen.

Idealisering og pragmatisme

Selv om det nevnte skillet mellom praksis og diskurs ikke nødvendigvis oppleves av mennene i deres egne personlige liv er de opptatt av hvordan menn skal og bør gjøre sin del av familien. En måte dette kommer til uttrykk på er i deres fortellinger om hvordan andre har det i sine familier. Flere litt skeptiske uttalelser peker i retning av at mennene mistenker sine kjønnsfeller for å skjønne virkeligheten. Kai tror for eksempel det er en del menn som pynter på sine fortellinger om samværet med barna fordi "de sikkert har dårlig samvittighet og forsøker derfor vri det til at det ikke er så ille som det faktisk er". Frode, som ikke har barn selv, er også av den oppfatning at det finnes en dobbel bunn i historiene som produseres om fedre – barn relasjonene. Han tror det er litt sånn Dr Jekle & Mr Hayde aktig.

Man liker vel kanskje å formidle dette at man har tid nok, men så er kanskje realiteten litt annerledes. Da spør man seg kanskje om man er så mye sammen med ungene som man egentlig burde være, eller som man sier at man er.

Vi aner et ideal som står i motsetningsforhold til praksis. Hans viser at det motsatte, at fedrene er mer med familien enn de selv opplever, også kan være tilfellet. Jeg konfronterer han med idealene i ny-far-diskursen, om at menn nedprioriterer arbeidet til fordel for barna, og spør hva han mener om et slikt ideal.

Er det veldig mange av dem da? Jeg tviler fælt på om det er så veldig mange av dem.
Selvfølgelig er mannfolk mye mer sammen med ungene nå enn hva de var før, men om det er så mange som kutter jobben av den grunn, tviler jeg på.

Hans kan, med en slik uttalelese gi et inntrykk av å være motstander av å ha ungene rundt seg, men slik er det nok ikke i praksis. For selv om Hans ikke nettopp renner over av entusiasme forteller han at han ofte har hatt ungene med på jobben, spesielt når de var mindre og ikke kunne være hjemme alene. Han forklarer dette med at "...kjærringa jobber jo natta og må sove dagen etter vakt, ergo: når det er skolefri må man jo ha dem med seg". Ikke akkurat glødende feminisme eller et spørsmål om hva man vil eller ikke vil, pragmatisk hverdagsforvaltning er vel heller det rette ordet? Hans snur på sett og vis idealet på hodet og viser hvor vanskelig det er å skille praksis fra diskurser, eller omvendt, noe som er viktig å ha in mente når vi nå skal skue ut over familiemannligheten.

3.2 Mannen som far – idealiserer og utvider

En rekke undersøkelser de senere årene konkluderer med at menn ønsker prioritere familien og at det viktigste er å bli husket som en god far (Brandt og Kvande 2003, Holter 2005:6). Det er ikke hva du har gjort for 'bedriften, kongen og fedrelandet' som er det avgjørende mannlighetsmål på dommens dag, men om du har vært en god nok far. Vi skal se litt på hva dette idealet inneholder for 'våre' menn. Tre dimensjoner ved farskap skiller seg klart ut når mennene snakker om hva det vil si å være en god far; - at man tar ansvar, at man har tid og at man er praktisk løsningsorientert. Idealfaren fremstår som en; ansvarlig, tilstedeværende, 'det-fikser-jeg' far.

Ansvar

Ansvarsidealet møter vi, riktignok med varierende grad av fokus, i flere fortellinger mennene formidler. På tross av at Kennets forelderhistorie er nokså spesiell og ikke direkte representativ for noen av de andre mennene i undersøkelsen velger jeg allikevel å gi han relativt stort plass. Dette fordi hans uttalelser representerer en mer allmenn

ansvarsidealiserings av faderskapet og illustrerer godt en 'ansvarlig far' diskurs som er tilstede hos flere av mennene, om enn ikke like klart.

Kenneth starter intervjuet (som svar på et spørsmål om han bruker mye tid med datteren) med å fortelle en historie om hvordan en tidligere samboer hadde "holdt tilbake" deres felles barn i tiden etter de flyttet hvert til sitt da datteren var åtte måneder gammel.

Jeg visste da ikke hvor datteren min befant seg i det hele tatt. Det måtte jeg finne ut av selv. Det var jo ganske håpløst det, egentlig. Du tenker jo på en måte at du ikke skal... Skitt la gå, du får noen sannelige tanker ikke sant, men så tenker du: skitt hva skal jeg si til hu...jeg kan jo ikke gi blaffen i det. Og så føler du at du svikter barnet ditt. Og så får du høre det seinere allikevel. At barnet har blitt svikta. En gang så treffer du igjen barnet og da vil det være veldig dumt. Hun vil jo mangle noe gjennom hele oppveksten. Jeg lot det gå litt tid for så lenge barnet er så lite er det ikke så mye knyttet til faren sin uansett.

Retrospektivt var det å gi opp kontakten med datteren, fordi han ikke lenger bodde sammen med moren, til tider en fristende, men umulig tanke. Kenneth var på dette tidspunkt fullt ut inneforstått med normen om at passivitet i forhold til datteren ville kunne bli regnet som utilgjengelig sett fra samfunnets (og senere datterens) ståsted, og at det i dag ikke er en akseptert unnskyldning for menn å henvise til mors samarbeidsvilje som forklaring på manglende samvær mellom far og barn. Kenneth likte heller ikke tanken på at han i fremtiden ville kunne bli konfrontert med at han sviktet datteren ved å unnlate ta kontakt. Han innså at han måtte gjøre noe, før datteren ble så gammel at hun for alvor begynte å stille spørsmålsteget ved sitt opphav, men ikke helt hva.

Da står du ganske aleine og sånn da... Jeg var jo litt skremt av å få brev fra advokat og greier. Jeg trodde alt var min skyld hele veien. Jeg var veldig trykket ned den tida. Så det var min far som sa til meg at her må du bare gjøre det du trur er riktig sjøl. Han sa jeg måtte skrive brev tilbake til den advokaten og fortelle åssen landet ligger og hvordan det hadde vært de to årene uten kontakt. Så jeg gjorde det da. Og da, uten at jeg vet hvorfor, har vel advokaten snakket med henne og fortalt om hvor langt hun kunne komme med den saken. Så da har jeg hatt kontakt med henne annenhver helg siden det.

Kenneth sier et annet sted i intervjuet at "...en mann bør være kjernen i forholdet, helst stå for den bærende inntekten og føle det er ditt ansvar at det går bra med familien din og at du er noe kvinnen kan støtte seg til". Ikke vanskelig å se at Kenneths idealer får hard medfart i møte med virkeligheten og at 'fallet' som far og mann fort kan bli langt og utslettende. Det blir lett å relatere skyldfølelse han fornemmer, fordi han ikke kontakter datteren, til

ansvaret han mener menn har for å få en familie til å henge sammen. Når faren og juristene sto opp for han ble det enklere å gå videre med saken.

Kenneth lever ikke i et vakuum og vi skal se det er andre beveggrunner enn 'indre drivkrefter' som i tillegg pirker borti hans ansvarlighet og bidrar til å sette oppsporingsprosessen i gang.

Så lenge jeg var aleine så var det greit nok (at han ikke hadde datteren). Det var ikke noe tema å prate om. Men når jeg fikk skaffet meg ny dame og sånne ting så måtte jo alle ting på bordet, ikke sant. Og da ble det snakk om at jeg ikke hadde kontakt med henne. Da var det litt vanskelig å svare for meg. Det var jo ikke egentlig opp til meg, følte jeg. Det var ikke opp til meg at jeg ikke hadde kontakt med datteren min. Men så ble jeg liksom gjort til syndebygg og beskyldt for å ha stukket av fra opplegget. Når jeg ikke engang hadde en anelse om hvor hun befant seg.

Kenneth får igjen erfare, denne gangen i møte med den nye kjæresten, at det ikke holder å legge skylden for manglende kontakt mellom far og datter til morens disponeringer. Normen han møter forteller at han har et selvstendig ansvar for å ivareta samværet med sine barna, også etter samlivsbrudd. Kenneth slites mellom 'god-far-diskursen' på den ene siden og sin egen sendrektighet knyttet til manglende kontakt med datteren på den andre. Han ønsker ikke vedkjenne seg at han 'skulket' normen, men søker heller andre forklaringer på hvorfor han ikke hadde kunnet etablere kontakt på det tidspunktet den nye kjæresten dukket opp. 'God-far-diskursen' sier det er lite ærefult å unndra seg sitt ansvar som far, noe Kenneth åpenbart er inneforstått med. Derfor blir det så viktig for ham å poengtere sin uskyld i sakens anledning. Hans forsvar var vel greit nok? "Jeg hadde jo tross alt ingen anelse om hvor hun befant seg".

Kenneth mener uansett at denne delen av hans faderskap tilhører fortiden og at han nå vil prioritere annerledes i sitt forhold til datteren. Så på tross av at hans nåværende samboer ikke setter umåtelig stor pris på hans disponeringer hva gjelder samværet med datteren, er han ikke lenger i tvil om hvor hans lojalitet ligger og hva som har førsteprioritet i hans liv.

Det er en interessekonflikt med hun nye (samboeren), det er det jo. Hun bryr seg med hvordan forhold jeg har til datteren min. Hun mener jeg bare skal ha henne den tiden jeg skal, men ikke noe mer enn det. Men det er klart, har jeg valget, så velger jeg datteren min. Hvis det blir noe problem mellom de to, noe sjalusigreier eller noe sånn, så er det bare kroken på døra for (samboeren). (Datteren) har førsteprioritet. Det kan jeg ikke velge bort. Jeg har vel bare innsett realiteten at jeg ikke kan stenge ute et liv. Det er mitt ansvar.

Kennet forteller at en del av konflikten med den nye samboeren skyldes at han ikke ønsker å få barn med henne. I følge Kenneth tar hun dette som et tegn på at han ikke synes hun er god nok som kvinne og mor, mens Kennet frykter at enda et barn, født inn i dagens situasjon, skal lede til uopprettelige interessekonflikter mellom ulike krav til ham som mann og far. For en mann som skal ha den ”bærende inntekten” å være ”noe kvinnene kan støtte seg til” kan, i følge Kenneth, ikke samtidig innfri idealet om å være en tilstedeværende far.

Den økonomiske tilstanden tilsier at jeg må være på jobb. Jeg må tjene de ekstra kronene jeg kan og da har jeg ikke tid til å være hjemme. Så da vil det bli på nesten samme måten da. Du er borte fra det barnet også når du egentlig skulle vært tilstede for barnet og dama, men det har du ikke tid til så da vil det bli en konflikt senere, og den konflikten er jeg redd for.

Kennets fortelling skisserer god den sentrale plass ansvarlighet har i mennenes idealiserte farsfortellinger. Ansvarer går utenpå farskapet og vi ser han har vanskeligheter med å skille mellom seg selv som far på den ene siden og den idealiserte familiemannen på den andre. Fortellingen om hva en far er flettes kontinuerlig inn med fortellinger om hva en ektemann/samboer er.

Tilstedeværelse¹⁵

Flere av informantene har en oppfatning om at menn trolig er mindre sammen med barna enn de burde. Sjur poengterer at når han stiller opp og påtar seg verv i forbindelse med fritidsaktiviteter knyttet til ungenes hobbyer er han ofte ”en av de få mennene” som er tilstede. Han tror dette skyldes at ”veldig mange av de som aldri er med satser på jobben, og er der i en eller annen sammenheng”.

Kai kan ikke skjønne hvordan han tenkte før, når han jobbet ”alltid” og ikke tok seg tid til å være hjemme med familien. I dag derimot ”jobber jeg bare halvparten av det jeg gjorde før” og har dermed mer tid til familien. Flere av mennene kommer med lignende uttalelser som til sammen tyder på at normen om kvantitativ (kan sees i motsetning til begrepet kvalitetstid) tilstedeværelse kan ha festet seg i menns kultur og bevissthet.

Nedenfor skal vi følge deler av de betraktningene Egil gjør seg om viktigheten av å være tilstede for barna i hverdagen. Selv med et strengt tidsregime velger han ungene fremfor andre fritidsaktiviteter og ”blir gjerne med når gutta” (to sønner: min merk.) skal

¹⁵ Normen om å være en tilstedeværende forelder bør sees i sammenheng med tidsklemmediskusjonen under punkt 4.1.

på crossbanen, spille fotballkamp eller i klatreveggen. Egil er imidlertid kritisk til den generelle samfunnsutviklingen på dette området og mener karrierejaget og de voksnes egosentrisme skiller barn og foreldre fra hverandre i for stor grad.

Men det har litt med livsstil og livskvalitet og gjøre. Hva du gjør det til. Jeg har venner som er veldig mye ute og reiser med jobben sin, så hvis du nøyer deg med å følge med på telefon så... Nå finnes det jo PC'er med WEB kameraer, faren din jobber i Kina og du har han hjemme, du kan si god natt til han på nettet hvis du skjønner hva jeg mener?

I følge Egil har det å gjøre med "hva du gjør det til". Foreldre kan ikke forlange å få både i pose og sekk. De må velge sine barn fremfor jobben om de ønsker være til støtte og hjelp for barna. Egil stiller strenge krav til et godt forelderskap og mener det er uhyre viktig for barnas utvikling at foreldrene har tid til å være sammen med ungene i hverdagen.

Jeg hører om det i FAU hvor lærerne klager over at ungene er helt umulige de første timene på mandag fordi de faktisk har sittet hjemme foran PC'en hele helgen uten å bli engasjert av foreldrene. Det kan selvfølgelig hende at hun er aleine hjemme og har tusen andre ting, eller han er aleine hjemme og har tusen andre ting. Men det er ikke en positiv trend da. Man må være tilstede. Det nytter ikke å være på Hamar i tre dager, for så å kjeft huden full på ungene dine når du kommer hjem. Du må være tilstede der og da.

Selv om Egil ikke nødvendigvis ønsker å jobbe mindre enn han gjør i dag, "det er ikke min greie liksom. Vi er forskjellige der", vektlegger han idealet om å tilbringe tid med ungene samt å stille opp for dem når det trengs. Han liker ikke den utviklingen han mener finnes i dagens samfunn og uttrykker bekymring for hvordan det skal gå med barna i fremtiden, hvis de mister kontakten med foreldrene i det daglige eller må nøye seg med et "God natt!" vha Internet.

Pragmatisme

I og med at Frode aldri har hatt, eller bodd sammen med, egne eller sosiale barn, vil alt han sier kunne betraktes som fortellinger om idealtilstander eller som diskursive forestillinger han konstruerer sin virkelighetsforståelse rundt. Frode har alltid villet stifte familie og få barn. Men i en alder av førtitre har han ennå ikke lyktes med å finne en han kan slå seg til ro med og nå begynner han å tvile på om det i det hele tatt er noe vits å prøve.

Jeg har bestandig vært sånn familiemann. Kommer fra et trygt hjem og har alltid skulle ha barn og sånn, men jeg begynner å bli mer og mer i tvil jeg for når du ser på dagsrevyen og sånn så blir du litt mørkredd.

Selv om Frodes bekymring for tryggheten i samfunnet skremmer han er hans hovedinnvending mot å bli far knyttet til en mer generell bekymring om hvordan samfunnet organiseres og de valg foreldre gjør i den sammenheng. Likt med Egil mener han foreldre i for stor grad nedprioriterer familien i hverdagen og at det er barna som lider under foreldrenes egoistiske individualiseringsprosjekt.

Hus, unger og det å stelle hjemme, hvem er det som egentlig har den oppgaven nå?
Ingen! Det er det jeg sier. Det er ungene som må betale den regningen. Likestilling og greier, begge skal ut i arbeid. Som kvinne skal du ikke bare ha karriere, men du skal jo kanskje gå på noe gym greier og i venninneklubb og sånt. Altså det er ungene vi ikke har tid til lenger, eller forholdet, for det er så mange ting man skal være med på, eller kan være med på.

Frode peker mot egosentriske foreldre (mødre?) med alt for mange utenomfamiliære aktiviteter, som årsak til problemet barna opplever med fraværende foreldre og mener det er ungene lider urettmessig under slike familieforhold. Frode er ikke i tvil om hvordan han selv ville prioritert om han i en fremtidig familie skulle løste opp i en situasjon med tidspress og familiemedlemmer som skal administreres hit og dit:

Den som har muligheten, jobber nærmest barnehagen eller...ikke noe om mann eller kvinne og sånn. Det blir å løse dette praktisk. Jeg er veldig praktisk av meg. Og det er bare en fasit på det, sånn må det bli. Og hva man mener om det, liker eller ikke gidder, orker eller...altså det er ikke der spørsmålet ligger. Det er hvordan det best løses. Kanskje jeg må ta bussen på jobben. Det blir jo for dumt at mannen kjører den store flotte bilen til jobben, med matpakka. Og så kjører kona, som regel da, i en sånn halvgammal, akkurat EU-godkjent kjerre...med ungene og sånn. Det er veldig feil altså”.

Det pragmatiske idealet vi ser Frode idealiserer fremkommer mange steder i samtalene, og blant flere av mennene, men om det er et uttrykk for likestillingsentusiasme eller simpelthen en selvfølge at menn skal stille opp å være aktivt tilstede i barnas liv er ikke lett å si. Pragmatismeidealet er uansett en del av disse mennenes forventninger til seg selv og andre. Robin, som ikke kunne tenkt seg å jobbe mindre slik hans kurante familiesituasjon var på intervjuutidspunktet, er inneforstått med at endrede og/eller utvidede familieforpliktelser ville måtte krevde endringer i hans praksis.

I visse situasjoner så kreves det jo at...eller dine nærmeste krever at du er mer hjemme hvis du har en jobb hvor du er mye borte. Og det er jo forståelig overfor de som er

hjemme. Spesielt hvis du har nystiftet familie med små barn og det er mye og ta seg av i hjemmet da. Da må du jo vurdere å prøve jobbe mindre, eller i alle fall ta på deg mindre vakter og heller forsøke å få en normal arbeidsdag enn om du er singel og bare har deg selv å tenke på. Og det er klart at hvis det må justeringer til så justerer man. Det gjør man. Men det er ikke slik at jeg skrur igjen kranene når det gjelder jobb og bare er hjemme liksom. Det ville jeg ikke ha gjort. Men jeg ville prøvd å tilpasse arbeidstiden sånn at jeg fikk jobbet mest mulig, men samtidig hadde tid til å være hjemme når det var behov for å være hjemme.

For Frode handler det om å leve et normalt familieliv, og da er det ikke nok med idealisme alene. Man skal nemlig ha både penger *og* tid til familien. Størrelser det for Frode later til å være problematisk å forene.

Farskapet for mange av mennene handler altså om mer enn det å være biologisk eller sosial far. Familiemannlighet handler om å ta ansvar for familien som hele og kan ikke uten videre skilles klart fra rollen som far. Menneskes farskapsideal fordrer velvillig tilstedeværelse når barna har behov for deg, og at man kan tillempe hverdagen om familiesituasjonen skulle kreve det. Lite er gitt på forhånd, praktiske løsninger og fleksibilitet blir nøkkelord knyttet til idealisert farskap, enten det gjelder egne eller sosiale barn. Noe sitatet fra Espen vitner om.

Han (samboers sønn) er jo egentlig ikke mitt ansvar, men jeg tar meg jo av han som om det skulle vært min sønn. I de tilfellene hvor (samboeren) må jobbe seint eller noe så er det klart at han blir med meg. Og hvis hun skal på jobbseminar en helg, da tar jeg begge ungene. Altså, dette er ikke noe problem. De helgene jeg har dattera mi, det er annen hver helg, er det ikke jobb, da har vi ungene sammen. Men hvis jeg da allikevel må jobbe så er det klarert og avtalt med (samboeren). Så da er det hun som har dem.

3.3 Maskulint selvilde

Vi har fulgt menneskes idealisering av farsrollen. Hørt fortellinger om hvordan et ordentlig farskap bør være, og merket oss at hos mange ligger samlivsrelasjonen implisitt i farskapsidealet. Samlivsmannen og faren blir uatskillelige og vokser sammen til en helhet, som på mange måter gjenspeiler etterkrigstidens komplementære familieforståelse, hvor kvinners og menns rolle i familien ble sett på som forskjellige, men utfyllende.

I denne sammenheng blir det påfallende hvor tause mennene er om hva de forventer av kvinnen. Det er nemlig et generelt trekk ved informantenes fortellinger at de er forsiktige med å uttrykke eksplisitte forventninger knyttet til hva kvinner skal gjøre i familien (hvilket heller ikke var tema i intervjuene). Men ser vi det relativt utbredte idealet, om at menn skal være den som tar vare på familien og drar lasset, i et

rollekomplimenteringsperspektiv gis 'restrollen', det vil si de praksisfelt som gjenstår når mennene har definert sine, seg automatisk. Her ligger det nok en del uuttalte forventninger til samlivspartnerens bidrag som familiemedlem og det er kanskje dette Frode nølende berører når han anklager kvinnene i familien for å ha for mange utenomfamiliære aktiviteter i hverdagen. At mennene ikke kan si hva de forventer av samlivspartneren, eller er svake på å uttrykke dette, bør være interessant å studere nærmere.

'Sterke' forventninger

Om vi har avdekket at idealet fra femtitallet lurte rett under likhetsoverflaten skal vi imidlertid se at det komplementære familiemannlighetsidealet står for fall i møte med idealet om likedeling knyttet til arbeidsdelingen i familien. Robin oppsummerer hva ansvarlig mannlighet *egentlig* handler om

I hjemmet så har du jo forventninger til å fikse det som trengs å fikse. De (kvinnene) forventer at du skal være såpass hendig at du greier å bytte dekk på bilen, eller hvis den ikke starter så skal du få den i gang. Ta med gutteungen på fisketur eller tur i skogen, følge til speideren, fotballtrening og sånne ting. Det forventes vel også at du er der som en slags...jeg vet ikke jeg...som en slags...ja, være litt, hva skal en si...ha litt oversikt over situasjoner og liksom være den støtta eller det som de rundt deg trenger da, i familien. At de snur seg mye rundt til deg som mann og forventer at du tar deg av det meste som trengs og gjøres noe med. Løser problemer og situasjoner, og sånne ting. Jeg sier ikke at kvinner ikke kan gjøre det, men hvis du er, som jeg sier, ansvarsbevisst og beslutningsdyktig og alt det der. Så vil folk snu seg etter deg for å få gjort ting.

Robin mener han kan vite hva kvinner i sin alminnelighet forventer av menn, og det er som vi ser ikke lite. Det at de akkurat vil ha idealtypen det-fikser-jeg-mannen er jo heldig for Robin siden han nettopp selv er en slik eksponent for idealet. Robin er slett ikke alene om å 'vite' hva kvinner vil, og at dette 'vil' går i retning av en det-fikser-jeg-mann. Hans mener denne idealtypen ikke utelukkende skyldes mennene selv, eller er et produkt av hvordan menn ønsker verden, men at kvinnes samlivsforventninger er med å generere idealet. "De (kvinnene) forlanger i alle fall at du skal ordne mye av det praktiske, for å si det på den måten". Oppfatningen av at kvinner har praktiske forventninger til menn er bare en av flere eksisterende forestillinger om hva kvinner vil at menn skal være. Kenneth er overbevist om at kvinner som sier de vil ha en mann som viser følelser, har omsorgsevne og ellers er en likeverdig partner farer med løgn og at menn må vokte seg vel å ikke ta slike uttallelser for 'god fisk'.

Hun vil ikke innrømme at det er sånn, men egentlig så tror jeg at fra gammelt av så har det basert seg på at mannen skal bestemme. Det ligger latent at mannen skal ha bein i nesa, styre, ta avgjørelsen og sørge for det økonomiske grunnlaget slik at han kan ta vare på familien [...]. Skal ikke vise for mye følelser, eller være svak og sånn da har du liksom mistet grepet på en måte, hvis du er svak overfor en person og viser at du ikke helt takler situasjonen.

Så selv om hun ikke vil innrømme at hun liker at mannen styrer, tror Kenneth dette er fakta og starter å disponere sin relasjoner til kvinner ut fra de antagelsene han gjør seg om hva kvinnen "egentlig" vil ha. Sosiologen Karin Widerberg kaller lignende fenomener å (kjønns-) posisjonere seg: "Vi behandles og behandler oss selv og andre ut fra en forestilling om hva som kjennetegner det respektive kjønn" (1995:148).

Vi ser at mennenes forestillinger om hva kvinnene vil leder til en form for selvoppfyllende profeti, som på den ene siden er 'trygge' å forholde seg til, men som på den andre siden 'tvinger' menn til å være menn på måter de alltid har vært. For eksempel gjør Kenneths kjønnsposisjonering at han blir sittende med ansvaret for å få relasjonen til å fungere uten at han kan trekke særlige veksler på hva samlivspartner faktisk ønsker. Han forventer av seg selv å skulle vite det a priori. For Kenneth blir samlivet å betrakte som et kundeforhold hvor han er selgeren. Kenneth velger å belyse det hele med en teatermetafor.

De (kunder og damer) må behandles på samme måten. Dem er fornøyd bare dem får dekket sitt behov. Så for å bevare husfreden, ha det alright slippe tjas og mas, må du stille opp å få ordnet tingene. Det er en forestilling både for kvinner og for kunder. Dem er på teater! Bare de får servert det stykket de er ute etter så ordner alt seg... Du må være der helt til problemet er løst. Til akten er over på en måte. Du må ikke utsette ting altfor lenge. Verken for kunder eller damer. Du må gi dem den forestillingen de er ute etter. Du kan ofte ikke si ting som dem er. Du må si ting som de ønsker å høre dem. Ikke det at du skal være falsk, men du må balansere dine ord

Robin og Kenneths uttalelser representerer et generelt selvilde flere av mennene uttrykker, og stadfester myten om menn som harde, besluttomme og rasjonelle 'fiksere'. Mennene forventer av seg selv, og andre menn, at de skal være kraften i forholdet å kunne holde det sammen. Dette krever imidlertid sin mann, i følge Kenneth, å "balansere" sine ord så godt at kvinnen vil sitte hele forestillingen ut. Det er ikke lett å se hvordan Kenneths prosjekt skal lykkes, men historien er interessant fordi den avdekker normen om at menn skal ha kontrollen å ikke blotte sitt svakere selv.

Claes Eckenstam (1998) bruker i *Redd at falla* en sekvens fra filmen *Himmelen over Berlin* for å vise dynamikken i hvordan menns redsel for å avvike fra idealet om

usårbarhet samtidig stenger de inn i en ekskluderende maskulinitetsnormal. Filmen viser prosessen engelen Daniel må gjennom for å vinne sin elskede dødelige jordkvinne:

Dette innebærer samtidig at Daniel må erkjenne sin sårbarhet å bli dødelig. Engelen tviler før valget, men ønsket om å møte kvinnen han elsker overvinnes til slutt alle hindre. Daniel faller, billedlig og bokstavlig talt (i filmen gestaltet som et fall fra et helikopter og ned til marken). Med et ridderharnesk under armen, symbolet på det følelspanser som ramlet av ham under fallet, vandrer Daniel inn mot byens sentrum. Ikke lenger beskyttet av sin brynje, men heller ikke innestengt bak det, befinner den falne engelen seg i en verden med farge og smak...For å kunne berøre må en selv eie muligheten til å kunne berøres (s.49).

Sammenligner vi historien om Daniel med Kenneths forståelse av samliv skjønner vi hvor vanskelig det vil bli for ham å komme til tåls med sine svakere sider.

Det hadde selvfølgelig vært bedre å hele tiden kunne si sannheten, være ærlig med deg selv hele tiden, sagt hvordan du følte det og at gevinsten da hadde vært at dama ble ennå mer glad i deg. Men sånn fungerer det ikke i praksis. Er du ærlig og for eksempel sier: "...du er alt for meg og jeg skal gjøre alt for deg..." eller "...du kan gjøre hva du vil..." , viser du bare en svakhet. [...] Det er greit det at menn skal vise følelser, vise hva som betyr mye for deg og så videre, men i det øyeblikket du gjør det så er du ikke den mannen kvinnen støtter seg til seinere. Du har vist din svakhet.

Kenneth og Robin er undersøkelsens yngste. Om dette alene er årsak til deres opptatthet av å være "den som drar lasset" vet jeg ikke, men det skinner gjennom i samtalen med de andre at alder, er av en viss betydning i denne sammenheng. Dette kan skyldes at menn, ettersom de blir eldre, får mer samlivserfaring og derfor takler forholdet bedre, men det kan like godt henge sammen med en generell modningsprosess hvor det etter hvert blir mindre viktig hvor 'i ett' man er med maskulinitetsidealene. Vi skal se eksempler på alderens betydning for maskulinitetsforståelsen i kapittel fire.

Å leve med eller i - familie

Å lese mennenes idealiserte fortellinger om familieforhold uten å ha i tankene John Gillis (1997) teoretiske skille mellom historiene om familiene *vi lever etter* – idealene, versus *familiene vi lever i* – praksis, kan lede oss til å tro at virkeligheten korresponderer 100% med fortellingene om den, hvilket nok ikke er hele sannheten. Mistanken om at det foregår en idealisering av innsatsen på hjemmebane lar seg tolke ut fra uttalelser om at alt var mye verre før. For eksempel snakket flere av mennene om hvor mye de jobbet 'før' kontra nå,

eller hvor opptatt de var av å skaffe penger 'tidligere' i livet. Andre angret på at de ikke tok seg tid til å prioritere barn, samlivspartner og familien på et tidligere tidspunkt. Det er selvsagt mulig at mennene lærer etter hvert som de blir eldre og at den generelle modningsprosessen leder de til å prioritere annerledes enn hva de gjorde før, men like sannsynlig er det at en slik måte å snakke på skyldes deres opplevde diskrepans mellom de livene de 'lever i' i motsetning til de livene de 'burde levd etter'.

3.4 Arbeidsdeling – og pragmatisk helt-likedeling

Det har lenge vært kjent at menn 'kommer hjem' først og fremst for å være far, og at han ikke inkluderer husholdsansvaret som en del av farskapet (Fassenger 1993, Brandth og Kvande 2003:168). Kanskje skyldes en slik holdning at tradisjonelt 'husmorarbeid' er for nært knyttet til forestillingen om det 'moderlige'. Husmorarbeidet blir inkompatibelt med ideen om maskulinitet og tilskrives kvinnen¹⁶. Imidlertid er det en faktisitet at 'våre' menn gjør 'husmorarbeid' og det blir i den sammenheng viktige for mennene å forklare dette arbeidet på måter som samtidig setter de i stand til å opprettholde familiemannligheten.

Ser vi kjønnsposisjoneringen til Kenneth og Robin som et eksempel på en mer allmenn tendens blant mennene, til å ville være den sterke i forholdet, blir det et uheldig paradoks at de mangler en arena hvor de kan spille ut en slik mannlighetsforståelse. Den hverdagen de lever sine liv i er nemlig full av; unger som skal på skolen, koner som jobber, hus som skal vaskes og mat som må lages. Idealet om den sterke mannen fortsetter trolig å være nettopp det - et ideal. Mennene kan ikke bare slappe av når de er hjemme og selv om Kai har "mye å gjøre" på jobben slipper han ikke unna forpliktelsen i hjemmet av den grunn:

Man må jo prøve så godt en kan å fordele oppgavene. Det synes jeg vi er veldig flinke til. Kona mi lager alltid middag, det gjør jeg aldri, har ikke noe greie på det...heldig der. Men det er jeg som pleier å støvsuge, vaske gulv, vaske opp og sånt. Sånne ting gjør jeg heller da. Og så rydder jeg alltid av bordet siden hun har laget maten.[...] Vi har sånn fast da. Det er jeg som alltid henter (datteren) mens kona henter (sønnen). Men hvis det er noe spesielt, sånn som hvis hun må jobbe overtid eller noe, så løser vi det på mobiltelefonen.

Egil sammenligner sitt liv med farens og finner ut at menns situasjon nok har endret seg vesentlig på hjemmearenaen siden han vokste opp på sekstitallet. "Vaske gjorde jo ikke fatteren, trur jeg. Skifta bleier gjorde vel ikke fattern. Jeg har skifta bleier i seks år, en

¹⁶ Mødrenes rolle i denne dynamikken diskuteres ikke her. For en grundig drøfting av samlivspartnerens deltakelse i å "skape" familien se Holter og Aarseth 1993 kap 6

måned var det fri for bleieskift før nestemann kom, så det kan jeg”. Det er så selvfølgelig for Egil at han skifter bleier og vasker gulv at han ikke en gang synes det er ”noe å diskutere”. Generelt virker det som reglen snarere enn unntaket at mennene gjør husmorarbeid, riktignok under ledelse av samlivspartneren (selv om jeg har et inntrykk av at matlagingen fortsatt nok er kvinners verden). Sjurs hverdagspragmatisme peker i samme retning. Det er en kabal som bare må gå opp.

Jeg jobber full jobb og kona jobber 63 prosent på et sykehjem, turnusjobbing. Men vi får det til å løse seg sånn tålig. Jobber hun tidlig så sender jo jeg ungene av gårde om morgenen og så er det jo en del dager da hun jobber ettermiddagen og eventuelt i helger da. [...] Når ungene var små da jobbet hun jo mer, så da var jeg hjemme en dag i uka. Første året var kona hjemme hele tiden. Det andre året var jeg hjemme en dag i uka så var (datteren) hos dagmamma tre dager i uken og så var kona hjemme en dag. Det var fint det å kunne være hjemme med hun en dag i uken, men da var hu jo lita og trengte mye oppfølging.

Sjur mener det var en fin tid den gang ungen var små og er fortsatt delaktig i familiens intimsfære. Selv om han holder seg litt unna gryter og kasseroller mener han å ha laget en del matpakker i årenes løp, og er på ingen måte fremmed for å ta et tak med vaskebøtte og mopp om situasjonen krever det.

Men sannheten er vel at jeg nok vasker mer gulv og sånne ting, enn at jeg lager mat. Det er alltid jeg som smører matpakken til ungene om morgenen bortsett fra de dagene jeg reiser ekstra tidlig, men ellers så er det jeg som gjør det. Og i helgene er det stort sett jeg som lager frokosten da. Men middagen er det stort sett kona som lager.

Vi skal som nevnt vokte oss for å idealisere disse mennenes deltakelse i hjemmet, men det virker sannsynlig, ut fra Sjurs fortellinger, at han bruker mye tid *både* på jobb og med familien. Det kan være flere eksisterende sannheter på en gang. Frode lever for tiden ikke i et samliv med en annen person, men er allikevel svært opptatt av samlivsidealer og hvordan samlivet skal gjøres. Han mener samlivsutfordringer kan dreier seg om forventninger eller idealer verken den ene eller andre veien, men utelukkende om fordeling av familiens byrder innenfor en faktisk helhet.

Altså hvem som gjør hva spiller ingen rolle. Da mener jeg det er et enkelt regnestykke. Den som jobber mest, gjør minst hjemme. Ellers blir det veldig skjeft. Her er det jo en viss arbeidsmengde, både jobb og hjemme og alt det andre som skal skje...og det er jo kanskje ofte i dag at kvinnene har mer karriere enn mannen, og da synes jeg mannen bør trå til mer på husarbeid og sånt noe, for at denne kabalen skal gå opp. Det har ikke noe

med mann og kvinne og gjøre det. Det handler om å løse en praktisk hverdag. Ja, rett og slett få kabalen til å gå opp, og da nytter det ikke å sette seg ned fordi du er mann.

Frode påstår altså at arbeid i hjemmet ikke er et spørsmål om kvinne eller mann, men praktisk tilrettelegging av hverdagens mange gjøremål. Flere av mennene er opptatt av rettferdighet i fordelingen av belastninger mellom samlivspartnerne, og mener det blir helt feil å påberope deg rettigheter i et samliv fordi du er mann, eller overlate til samlivspartneren ting du selv kunne gjort med begrunnelse i eget eller hennes kjønn.

Helt-likedeling som prinsipp ved fordeling av hjemmets oppgaver idealiseres uten unntak. Ingen mente den ene samlivspartneren skulle ha ekstra fordeler eller ulemper begrunnet med kjønn. Eller som Frode sa det: "Du skal liksom ikke kunne støvsuge fordi du er mann. Det fungerer ikke, trur jeg".

Et spørsmål som imidlertid dukker opp i denne sammenheng er hvordan denne 50/50 – likestillingen gjøres og/eller administreres i praksis. Spørsmålet for mennene blir altså hvordan de skal kunne forene idealet om å være "den som drar lasset", med pragmatisk-kjønnsløs hjemmearbeidsfordeling, uten å sette sitt maskuline selv bilde i fare?

50/50-premisset

Likedeling av oppgavene i hjemmet er en norm mennene gir sin tilslutning, men ikke skjevfordeling. Skjevfordeling av hjemmets oppgaver kan lett føre til at mannen blir oppfattet som underdanig i forholdet og derigjennom umandig. Vi skal prøve følge denne logikken nedenfor. Frodes betraktninger knyttet til en venns samboerskap illustrerer poenget.

Jeg sitter og tenker på en kar. Han har det veldig strengt hjemme. Der er det tydelig hun som er den dominerende og bestemmer. Det tror jeg er like feil som om det skulle være mannen som gjør det.

Flere av mennene frykter å bli stemplet som underlegen kvinnen i forholdet, eller ende opp som 'tøffelheld'. Nest etter homofili mente flere av mennene at underdanighet i et samliv var den største trusselen mot det mandige og fremhevet i denne sammenheng 'tøffelhelden' som selve inkarnasjonene av denne mandighetstrusselen. Vi betrakter her 'tøffelhelden' først og fremst som en psykologisk-kognitiv størrelse. En tilstand mennene ufrivillig kan bli tilskrevet, kanskje primært av seg selv gjennom sin egen frykt.

Flere av informantene uttrykker at underdanige menn ofte har forlatt sin posisjon som likeverdig og at dette setter hele familiemannprosjektet i fare. Paradokset blir, som vi

skal se senere, at mennenes praksis ikke skiller seg vesentlig fra praksisen til den figuren de frykter. Kanskje er det nettopp derfor ekstra viktig å poengtere skillet, mellom idealet 'rettferdig likedeling' og taperstempelet 'tøffelhelt', ettertrykkelig. Robin viser oss veien når han resonnerer rundt en tenkt situasjon:

Hvis du kommer hjem til kompisen din og han står og vasker kopper mens kjærringa sitter og ser på TV. Det er klart at da ler du litt av han og kaller han tøffelhelt. men jeg tror ikke det vil gjøre han umandig hvis du kjenner han som person og vet at det tilfeldigvis var hans tur til å ta oppvasken i dag

Robin kan godt gjøre kameratens handlinger med dekning i likedelingspremisset '50/50', men ikke gå med på en fordeling som innebærer at mannen tar mer av husarbeidet enn kvinnen. At avstanden mellom, likhet og underdanighet er liten viser Frodes fortelling om ekte versus uekte tøffelhelt. Frode ser seg nødt til å skille mellom 'tøffelhelt', som bare tilsynelatende føyer seg, og 'ekte tøffelhelt', som har internalisert riktigheten i at samlivspartneren bestemmer. En slik dikotomi understreker igjen regelen om rettferdighetens grense og umandighetens trussel. Bortenfor den svinner håpet om å få beholde mandigheten:

Har du en dominerende kvinne som på en måte er sjefen hjemme og du får kjeft fordi du ikke er ferdig med å støvsuge når hun kommer fra jobben. Det at du har tatt hele huset det er ikke interessant, men du får kjeft fordi du ikke er ferdig til hun kommer. [...] Det er de gutta som er tøffelhelter trur jeg, men de ser det ikke sjøl. De er tøffelhelter fordi at de ser ikke...eller de på en måte godtar at det er sånn. Altså, de synes at den rollen er grei. Og da er du tøffelhelt altså. Da har du innrømmet at du er det. Hvis du på en måte koser deg eller godtar at ting er som de er og egentlig ikke har noe imot det. En som ikke er ekte tøffelhelt klarer ikke å bli kommandert til å støvsuge, gjøre husarbeid og sånt, som han egentlig hater. En som ikke er ekte tøffelhelt vil ikke godta det. Det går en stund kanskje, for å beholde husfreden eller for at sexlivet skal fungere, men det går ikke i lengden vet du. Mens de som godtar det, det er de som er tøffelhelter, synes jeg. De som godtar at rollene er sånn.

Ekvilibrum er inntakt om du er i stand til å forklare dine disposisjoner i samlivet ut ifra et helt-likedelt premiss sett i et kost/nytte perspektiv. Kennet, for eksempel, går klar selv om han innrømmer å være en "liten tøffelhelt sjøl" så lenge han kan tillegge at han kun "går med på hennes premisser innimellom for å holde husfreden ved like og når det er til fordel for meg selv". Det er altså vel verd å avfinne seg med underkastelse og opplevd ulikhet om

du til slutt ender opp med likevekt, alt tatt i betraktning. Robin ser imidlertid at en slik samlivsstrategi ikke vil føre frem over tid.

I visse situasjoner så jatter man med, bøyer seg i støvet og sier ja og ha. For å bevare freden liksom, men hvis man har tenkt å dele livet med en person så nytter det ikke å gjøre det i all evighet. Det finnes sikkert folk som gjør det, men de kan jo ikke ha det noe godt med seg selv. Hvis de ikke får lov å være seg selv, mener jeg.

Han frykter at det å ha en alt for dominerende kone eller kjæreste lett fører til at man blir tilsidesatt som mann. ”Da er du jo ikke mannen i huset lenger. Da er det liksom den andre parten som har tatt på seg den delen med å styre”.

Mennene som tradisjonelt har levd med hierarkisk organisering, og godt kjenner reglene for samhandling i organisasjoner hvor kommandolinjene er gitt, står, i møtet med de uskrevene reglene i familiens feminine intimsfære, ansikt til ansikt med en verden de har vansker med å takle. De må forhandle sin familiemannighet med samlivspartnerne innenfor et nokså ukjent regelverk. Vi kan tolke den famlingen, som fremkommer gjennom intervjuene, som et uttrykk for underliggende eksistensiell redsel. En grunnleggende angst mennene på forskjellige måter må prøve å komme til tåls med. En strategi i den sammenheng kan være å invalidisere seg selv familiesosialt eller gjøre seg selv til mors hjelper.

Hjelpemannen

Selv om ingen av mennene tok til ordet for et klart normativt skille mellom menns og kvinners arbeidsoppgaver i hjemmet kom flere med uttalelser som peker mot at de i en del sammenhenger ser seg selv som ’hjelpemannen’ til samlivspartneren. Spesielt gjelder dette de områder av hjemmearbeidet som tradisjonelt har vært knyttet til kvinner; såkalt ’renhet og penhet’ arbeid. Hva gjelder vedlikehold, utarbeid, oppussing og lignende ser jeg ingen spor av en slik holdning. Selv om mennene ikke helt skjønner vitsen med å vaske hele tiden og mener det i mange tilfeller er ”bedre med litt mørk i krokene, enn et reint helvete” (Egil) er det ingen tvil om at de fleste av mennene tar daglig del i ’mors’ husarbeid.

Espen hevder han og kona deler ganske greit på oppgavene i hjemmet fordi ”...jeg må ta oppvasken og lage mat”, men synes allikevel han er heldig som ”slipper vaske klær eller skure gulv”. Han understreker at deres deling av hjemmearbeidet er rettferdig blant annet fordi ”Når kona mener vi må ta et skippertak, så tar vi et skippertak”. Hans er i likhet med Espen og godt fornøyd med arbeidsdelingen. Han er ”fritatt for å lage mat og vaske klær”. Sjur bruker mye av hverdagen til jobb, men mener allikevel han har blitt ”...flinkere

til å ta oppvasken, vaske gulv, støvsuge og rydde, etter at konen har begynt å jobbe turnus”. Og selv om Kai både vasker og rydder var han ”heldig som slapp å lage middag”.

I disse fortellingene ligger det en implisitt maktfordeling og mulig selvinvalidisering. De lar kvinnen bestemme hva som er godt nok, og omskriver sin egen deltagelse til hjelpearbeid, riktignok ikke utover 50/50 premisset. En lignende omskrivingsteknikk hevder Holter og Aarseth de fant hos flere av sine informanter i 1993 studien. En del av mennene i deres undersøkelse kom med uttalelser som kunne tolkes i retning av at de betraktet seg selv som ”litt late” siden de ikke bidro i særlig grad med husarbeidet. Forskerne forklarer disse uttalelsene ved at mennene egentlig forsvarer seg mot en større trussel, nemlig, underlegenhetsforholdet i forholdet.

Mannen er ikke dominert så lenge han er makelig av seg, holder seg til sine områder. Verre er det å gå inn på hennes. Derfor kan det hende at det å bli sett som lat er det minste av to onder; verre er det å bli sett som underlegen. Vi tror ikke dette er noen bevist vurdering av alternativer. Underlegenheten kommer frem som en mørk skygge, en mulighet. Den er en trussel mot det mannlige selvbildet, og derfor omgis den av avverge og ufarliggjøring – trussel, fleip, uskyldiggjøring, avledende manøver” (Holter og Aarseth 1993 s.165)

Tross likheter er det åpenbare forskjeller mellom mennene i den foreliggende undersøkelsen og 1993 undersøkelsen, nemlig at for ’våre’ menn er det ikke et spørsmål om de skal delta i husarbeidet eller ikke, men hvordan de skal forklare at de deltar. Mennene forstår og aksepterer at de ”må hjelpe til” eller sågar dele 50/50 på oppgavene i hjemmet, men de vet og hvor viktig det er å vokte seg vel for ikke å komme i et underlegenhetsforhold. For selv om mennene i arbeiderklassen er vant til å stå i et hierarkisk produksjonsforhold i jobbsammenheng, og i den forbindelse innfinne seg med pålegg og direktiver, har dette liten ’spillover’ effekt til privatlivet. Det å være underlagt premissene i det moderne arbeidslivs kapitalistiske markedsløse regnes ikke som en trussel mot maskuliniteten på samme måte som å skulle være underordnet samlivspartneren.

Jeg tror ikke det (å stå i et underlegenhetsforhold på jobben min merk.) blir på samme måte som å være undertrykt, hvis du kan kalle det det, i hjemmet. Det er noe spesielt med det, fordi der er det ingen som betaler deg for å si nei til venner, og sånn ikke sant. Du er hjemme og det er fritiden din.

Å komme i et underdanighetsforhold i hjemmet er utvilsomt noe mennene vegrer seg for og hvordan mennene forklarer sitt ’husmorarbeid’ blir trolig et: være eller ikke være, sett i

et maskulint selvbilde perspektiv. Med utgangspunkt i denne antagelsen er det forståelig at mennene utvikler strategier for å berge maskuliniteten i møte med familien. Hjelpetilholdningen, prinsippet om helt-likedeling og pragmatiske forklaringsmodeller av typen: "ikke et spørsmål om kjønn, men om hva som må gjøres" vokser frem som et vern mot å havne i feil kategori. '50/50- rettferdig fordeling' er en selvfølge mens det å bli stemplet som 'tøffelhelt' er ensbetydende med å bli avlivet; som mann.

'Vennen min'

Vi har sett eksempler på hvordan mennene opplever samlivsrelasjonen i et tradisjonelt "mann – kone" perspektiv, og hørt hvordan opplevelsen av en slik heterorelasjon legger føringer på mennenes samhandlingsmønstre på en måte som ikke alltid oppleves som tilfredstillende og likeverdig. Videre har vi sett hvordan betingelsene i en slik relasjonsform kan virke direkte truende på mannligheten. En annen teknikk mennene bruker til å overkomme problemet med kjønnsposisjonert familiesetting på, i alle fall i sin tale om dem, er å se bort fra kjønn i samlivsrelasjonen, og satse alt på ett kort – vennskap. Frode formulerer det slik:

Kjærlighetsforhold er helt avhengig av at du er kompis. At du kan si at bestekompiisen din, ikke er en av gutta eller en venninne, men at det er kjæresten din. De forholdene tror jeg har en sjanse, altså...Etter en tre fire år, eller når hverdagen kommer. Det er da det er viktig at du er mer venner enn kjærester. Det er veldig lett å være kjæreste, og det går jo av seg selv å være forelsket, men det er vennskapet du dyrker egentlig.

Ved å definere samlivet som først og fremst vennskap kan Frode gripe til kjente sosiale relasjonsteknikker og samtidig unnsnippe underlegenhetstrusselen i samlivet. Frode mener nemlig å vite at vennskapets regler og dynamikk er tuftet på frivillighet og fravær av dominansforhold. Han tror for eksempel at det å skulle fordele husarbeidet straks bli mye lettere "hvis du kan sette deg ned som kompis å fordele det". Espen er og overbevist om vennskapets forrang som tilknytningsform, og går så langt som til å hevde at "i det øyelikket hu ikke er min beste venn lenger så er vi heller ikke samboere". Hva er det mennene kan tenkes å få ut av en slik samlivspartnerpreferanse?

Britta Lundgren skriver om vennskapets regelverk at regel nummer en i vennskapets ideologi synes å være frivillighet og selvstendighet, "tvang bryter mot alle forestillinger om hva vennskap bør være" (1995:22). I tankene er det kanskje tryggere for Frode å hankses med en person han kan forvente responderer med basis i vennskapets

implisitte regelverk, enn å stå opp for sine meninger og kreve sin plass i 'annetheten'; som mann og familiemedlem.

For å forsøke og skjønne dynamikken i menns problemer med å bli likeverdige innenfor en mann-kone dyade refererer Holter og Aarseth til Bråten (1981) og mener det kan være nyttig å gjøre bruk hans begrep om modellmakt for å forstå mennenes konfliktfylte forhold knyttet til det å finne sin plass i familiens intimsfære. Modellmakt, mener Bråten, betegner et lukket system av virkelighetsdefinisjoner som man enten er innenfor eller utenfor. Å være "utenfor modellmakten innebærer en form for absolutt avmakt, fordi all opponering mot modellen bidrar til å befeste og styrke den" (1993:159). I et slikt perspektiv kan vi forstå hvorfor mennene kommer til kort når de, innenfor rammen av en 'mann-kone' dyade, forsøker redefinere hjemmesfærens innhold etter egne preferanser. I en tradisjonell samlivsrelasjon ser det ut til at menn gir kvinneligheten fortrinn a priori, og forholder seg til de normer og konvensjoner et tradisjonelt samliv er tuftet på. Når mennene ønsker å bygge samlivsrelasjonen på vennskap åpnes andre regler for samhandling.

Muligheten til å individualisere kulturelle konvensjoner om kvinnelighet, mannlighet, vennskap, heteroseksualitet og likestilling, tror jeg er særegen med posisjon som heterovenn. Å gjøre heterovennskap innebærer kanskje også et element av det å bryte ned tradisjonelle myter om kvinnelighet og mannlighet, og gjennom konkret praksis gi de begrepene ny mening til" (Groven 1997:43).

Vennsapsrelasjonen er fristende fordi den utelukker underordningstrusselen. Mennene kan med en vennskapstilnærming til samlivet forlange at normen om rasjonalitet skal styre samhandlingen og slipper dermed forestille seg hva samlivspartneren forventer av de. Som vi har sett sliter mennene med å skjønne kvinnens behov innenfor det tradisjonelle mann-kone regelsettet. Logikken i vennsapsrelasjonen derimot blir at man skal kunne forvente at; du skal si det du mener og mene det du sier.

Ser vi på Kenneths fortelling, når han oppsummerer sin tankerekke om at kvinner ikke liker menn som viser følelser med at, "...det er vel et inntrykk jeg har, at det er et inntrykk kvinnene har, egentlig", forstår vi at virkeligheten nok avviker en del fra idealet om normfri samlivskommunikasjon..

3.5 Anomisk farskap – en kime til forandring?

Et av argumentene i 1993 for å innføre fedrekvoten i forelderpermisjonen var at far skulle få egen tid med barna mens de ennå var små. Erfaringene siden den gang har vist at det i

dag er 'det normale' å ta de fire ukene og at det krever gode argumenter for å avvike fra denne normen. Sånn sett kan vi regne fedrekvoten som en suksess. Men fortsatt er det imidlertid slik at bare 15% av fedrene tar mer enn de fire ukene, at menn i toppstillinger er sterkt underrepresentert blant menn som tar 'kvoten' i det hele tatt og stadig er det en del menn som tar ut pappapermisjonen samtidig med at mor har fri og dermed fort havner i kategorien "mors hjelper". (Brandth og Kvande 2003:kap3).

Vi brukte i innledningen av kapittelet Kenneths historie for å synliggjøre en mer generell tendens blant mennene til å ville være den ansvarlige faren, han som ikke skulker unna eller lar barna i stikken, men omfavner hele familien med sitt farskap, og vi har sett mennene begrunne sine valg i familiesfæren med henvisning til rasjonalitet, andres forventninger, 'vedtatte sannheter' og uskrevne lover. Hva skjer når menn trår ut av denne forklaringslogikken? Hva finnes bortenfor normene om det mandige?

Kais endringsprosess, selv om også den er unntaket, knyttet til hans utvidede farskap belyser noen aspekter av en slik tilværelse. Når hans første barn ble født tok han, som så mange andre fedre, de fire ukene 'alle' tar. Når barn nummer to dukket opp tok han derimot tre måneder permisjon. Hva hadde skjedd i mellomtiden, hvilke oppdagelser gjorde han og hvilken erfaringer sitter han med i ettertid?

Da sønnen vår var liten jobbet jeg støtt. Jeg så han nesten ikke når han var liten og det angret jeg så fælt på. Så når datteren ble født tok jeg tre måneders pappapermisjon. Med den første så hadde jeg bare en måned. Da var kona hjemme samtidig og det blir jo bare tull vet du. Da fikk jeg liksom ikke noe ansvar. Hvis det var noe da så var det bare å henvende seg til henne, ikke sant. For da tok hun sin ferie samtidig med at jeg hadde pappapermisjon. Da fikk jeg nesten ikke vært alene med ungen, men så var jeg hjemme tre måneder med (datteren) og det er de beste tre månedene jeg har hatt i hele mitt liv altså. Det betyr utrolig mye for meg og jeg tror det betyr mye for henne også. Jeg har hatt full kontakt med henne fra hun var bitteliten. Selv om det kan være et strev å være hjemme alene så takler man det jo. Selv om ungen skriker og sånn så må man jo bare takle det. Mora er jo på jobben ikke sant. Når vi hadde permisjon første gangen så behøvde jeg liksom ikke takle det for da var det ikke mitt problem, liksom. For da var hun jo der og hjalp til og da var det ikke noe problem. Det blir jo utrolig dumt da. Det blir jo som arbeidsoppgaver på jobben. Du må jo være litt selvstendig, løse ting sjøl. Kan ikke spørre folk hele tida liksom. Blir jo gjerne sånn til å begynne med da, men...

Kai angret på at han ikke tok lengre permisjon med det første barnet, og mener i ettertid at kontakten mellom ham og datteren er preget av den tiden de hadde sammen alene. Hans fortelling viser godt det flere undersøkelser tidligere har avdekket, at når mor er hjemme samtidig med far, reduseres fars innsats til en type 'usikker hjelpemann'. Under slike

omstendigheter blir problemer som dukker opp i hverdagen ikke Kais problem, fordi det er moren som har ansvaret for å løse det som skjer. Er man derimot alene med ungene må man jo bare 'takle' de problemer som eventuelt måtte dukke opp underveis.

Kai sier et annet sted i intervjuet at han nok ikke kunne vært hjemme alene i permisjonstiden med det første barnet fordi han nok ikke ville "klart det hvis ungen begynte å skrike og sånn", men hvor har han da fått det fra at han skal ta utvidet permisjon samt være alene med barn nummer to? Kai selv er ikke i tvil om hva det var som fikk han til å ta skrittet fullt ut:

Det hadde faktisk med at det var en jobb vi var på, og det var en mann vi traff der som var bas. Da han sa han skulle ha fem måneder pappapermisjon så bare fnysset jeg av det og sa han ikke kunne ha det. Tenk deg når ungen skriker da og skal ha pupp. Hva gjør du for noe da? Det er jo bare problemer, ikke sant, du kan jo ikke finne på å gjøre det. Han hadde jeg så mange samtaler med og han fikk meg til å ha trua på det altså. Det var han som fikk meg til det og det er jeg så glad for. Det har jeg sagt til han mange ganger etterpå, og det sier jeg til alle jeg kjenner eller kommer i snakk med.: *Minst tre måneder pappapermisjon altså.*

Denne mellommannlige kommunikasjonen er trolig en nøkkel til forståelsen av endringsprosesser i menns familieforståelse. Det at andre menn blir reelle foregangsfigurer har trolig langt mer effekt på menns prioriteringer enn statlige reguleringer og 'kjærlig tvang'¹⁷. Personlig farskap kan aldri bli et spørsmål om kvantitet, for eksempel om hvor mange fedre som tar de fire ukene, men om kvaliteter for både far, barn og mor.

Når Kai nedenfor oppsummerer dagens farskap med at det har blitt "...mer og mer vanlig" at menn tar lengre permisjon enn de fire ukene som er forbeholdt far er han i utakt med de statistiske fakta, og vi kan tolke Kais uttalelse i retning av at han i stedet har skapt sin egen sannhet om farskapet. Nå kan det selvsagt være tilfelle at det i kretsen rundt Kai er et uvanlig stort antall menn som tar utvidet pappapermisjon, men det er en like plausibel tolkning å anta at vi står ovenfor et fenomen likt det man opplever om man endrer fokus i en gitt situasjon. En blir sensibel overfor det man selv er opptatt av og søker bekreftelse ved å sammenligne seg med eksisterende tilfeller i nærmiljøet. Kai begynner å legge merke til de mennene som faktisk tar utvidet permisjon og tolker dermed sine egne valg inn i en endret 'normal'.

¹⁷ Under forarbeidet i forbindelse med innføringen av fedrekvoten i 1993 var det stemmer i offentligheten som tok til ordet for at far nok ikke ville komme tilbake til hjemmet uten at han ble "kjærlig tunget"

Jeg angrer jo i dag på at jeg ikke hadde mer permisjon med den første. Men jeg følte meg vel mye mer usikker da. Det var ikke så vanlig for seks år siden har jeg inntrykk av, at pappa var hjemme flere måneder liksom. Da var det mer vanlig at han hadde bare en måned, men nå har det blitt mer og mer vanlig. Og det er jo veldig fint da, synes jeg.

Kai har valgt å bruke tid hjemme og beveger seg dermed inn i et normløst univers. Hvordan skal man egentlig være 'hjemmeværende husfar'? Kai vet ikke, og ikke var det lett å finne svar i nærmiljøet den gangen han tok permisjonen heller, for:

Det er ikke så mange som er hjemme midt på dagen da, i alle fall ingen menn som jeg kjente. På helsestasjonene var det bare en haug med damer, også meg da.

Så selv om han synes det for så vidt "var hyggelig" med andre damer å snakke med, manglet han menn å være sammen med, utveksle farskapet med, være normal far med. I mangel av maskuline rollefigurer måtte Kai definere et nytt farslandskap på bakgrunn av egne erfaringer. Kai opplevde nemlig å falle utenfor samfunnets 'normaler' og brukte tid på å tilpasse sin maskulinitet eller 'normalitet' til også å innbefatte formiddagsturer med "bikkje og barnevogn".

Det blir kanskje litt feil å si det, men jeg følte meg veldig mann når jeg var hjemme jeg. Selv om jeg gikk rundt med bikkje og barnevogn. Kanskje de første dagene, da følte jeg meg ikke helt komfortabel med det heller, på en måte. For du følte liksom at folk så rart på deg, men jeg synes jeg vokste veldig med rollen altså. Jeg følte meg veldig mandig på slutten. Det var ikke noe problem det, jeg var ikke noe flau for det liksom. Veldig stolt, var jeg.

Kai slet med å tilpasse sin preferanse for familiesfæren med hva han trodde var en 'normal'. Motsetningene mellom hans prioriteringer og praksis på den ene siden og forestillingen om en mannsnormal, han ikke helt greier å navngi, på den andre, later til å være vanskelige å knytte sammen. Hans emosjonelle ubalanse skinner gjennom når vi snakker om eksistensen av den androgyne mannen. Kai mener selv han "er litt sånn", men virker brydd over å innrømme det. Ettertensomt legger han til "...egentlig burde jeg jo vært stolt av det".

Kais fortelling viser hvordan valg påvirker opplevelsen av farskapets innhold og han sier noe viktig når han begrunner sitt permisjonsvalg med historiene han hørte 'basen' fortelle. Holter mfl. skriver at "...det kan være at forholdet til andre menn er stedet å begynne om man vil endre forholdet til kvinner" (2003:68). Det samme kan sies om menns forhold til familiens intime sfære. Stedet å begynne om man vil at menn skal vektlegge

forholdet til familien og barna, mer enn hva praksis er i dag, er å fokusere på menns forhold til andre menn. Menns valg og preferanser må til syvende og sist motiveres innenfra og ikke komme som et resultat av myndighetenes 'kjærlige tvang'.

3.5 Oppsummering

I dette kapittelet har vi diskutert mennenes fars- og familiegjøring i lys av praktiske og diskursive elementer. Vi har sett at et farskap er mer enn 'å være far'. Farskapet omfatter også å ha ansvaret for familien eller være den de andre kan støtte seg til. Vi så at tre dimensjoner ved farskapet skilte seg klart ut når mennene snakket om hva det ville si å være en god far: - at man tar ansvar, har tid og er praktisk løsningsorientert.

Det ser ut til at mennenes deltakelse i intimsfæren er vesentlig større enn først antatt, og at denne deltakelsen skaper et forklaringsproblem for dem. På hvilken måte de begrunner aktiviteten i hjemmet blir viktige for deres mannlighetsopplevelse og ser ut til å være et: 'være eller ikke være' hva gjelder mandighet. Faren for å havne på gal side, når man beveger seg inn i hjemmesfæren, tvinger fram forskjellige forsvarsstrategier mennene benytter slik at de unngår å sette sin mandigheten på spill. Helt-likedeling, 'hjelpe til' holdning og kjønnsløs pragmatisk forklaringer av typen; "ikke et spørsmål om kjønn, men om hva som må gjøres", vokser frem som et vern mot å bli stemplet som 'tøffel'.

Avsnittet om 'vennen min' viste at forventningene til en vennsapsrelasjon skiller seg klart fra idealene i en tradisjonell samlivsrelasjon mellom mann og kvinne. Flere av mennene ønsker at samlivsrelasjonen skal ha mer preg av vennsapsrelasjon og mindre karakter av 'kjæresteforhold' for derigjennom å slippe måtte forholde seg til urasjonelle argumenter og metafysiske 'lovreguleringer'.

Til sist så vi gjennom Kais fortelling hvordan farskapet formes og skapes via mellommannlig kommunikasjon i kombinasjon med aleneerfaring som forelder.

Kapittel 4:Hverdagsmannlighet

I dette kapittelet ser vi nærmere på et utvalg maskulinitetsmanifestasjoner. Først hvordan tid som mangelvare preger mennenes hverdagsliv og hvordan en stadig kamp om å tilfredstille ulike krav fra omgivelsene fort ender med psykisk og/eller fysisk overbelastning. I forlengelsen av dette dukker 'altmuligmannen' opp og eksemplifiserer hvordan tidsklemmeproblematikken mennene erfarer kan ha sitt utspring i praksiser mennene selv velger. Alder og erfaring trekkes frem som viktige faktorer for menns opplevelse av maskulinitet, relatert til 'våre' menns spesielle yrkesposisjon. Vi stiller spørsmålet om alder og erfaring kan virke dempende på "frykten for å falle som mann" og hvorvidt denne effekten henger sammen med arbeiderklasseposisjonen de kommer fra. Mennenes ambivalente holdninger til omsorg, likestilling, 'nye fedre' osv preger fortsatt mye av maskulinitetsbildet og vi avslutter kapitlet med å se litt på hvordan motsetninger og inkonsekvente holdninger arter seg for noen av mennene i denne undersøkelsen.

4.0 Tidsklemme?

'Våre' menn er ikke de eneste menn som synes hverdagen til tider blir noe kort. Målinger viser at så mye som 64 prosent av norske menn oppgir å ha for lite tid i hverdagen og dersom de kunne fått to timer til i døgnet, ville de fleste brukt dem på familien (MMI Eniro 2005). En undersøkelse blant småbarnsfedre i 2002 viser at en av fem fedre ønsket å jobbe mindre (Kitterød 2005:40). Forfatterne bak undersøkelsen *HMS – tilstanden i Norge 2001* hevder dessuten "den tidsklemme som skapes i skjæringspunktet mellom familie og arbeid er det som sliter mest på arbeidstakerne" (Torvatn og Molden 2001:104).

Om begrepet tidsklemme i det hele tatt er riktig betegnelse på hverdagsfenomenet 'stress og mas', som denne undersøkelsens menn oftest kaller det, diskuteres stadig. Familieforskeren Anne Lise Ellingsæter mener betegnelsen 'tidsklemme' bare er å sette nytt navn på en allerede kjent problemstilling. Hun hevder dessuten det bare for en liten del av befolkningen kan dokumenteres økt tidspress de seneste år, men at disse familiene til gjengjeld har hatt stor innflytelse på meningstoppunionen, og mer gjennomslagskraft i den offentlige debatt, enn befolkningen forøvrig. Det er altså middelklassens problemer som dominerer den kollektive samfunnsforståelsen (Ellingsæter 2004:145).

Vi aner et underkommunisert klasseperspektiv i diskusjonen om tidsklemma noe May-Len Skilbreis forskning blant lavtlønnede norske kvinner med jobb som renholdere og kassemedarbeidere tydelig underbygger. Hun hevder kvinner i disse yrkene ikke opplever tidsklemma som så plagsom som kvinner med høy utdanning og karrierejobber

fordi kvinner i yrker med lave utdanningskrav ser sitt forhold til arbeidet i et rasjonelt kost-nytte perspektiv hvor belønningen først og fremst kommer i form av kroner og øre (Skilbrei 2003). Skilbrei hevder middelklassens kvinner har 'glemt' sine medsøstere lenger nede i hierarkiet ved å utelukkende å ha hatt egne behov som referanseramme. Og hevder at retten til å ha et lavt lønnet butikkarbeid er ikke en kampsak i samme grad som retten til å praktisere jus (Skilbrei 2003). Arbeiderklassemannens opplevelse av denne problemstillingen har ikke blitt synliggjort og bare unntagelsesvis har menns stemmer blitt hørt i tidsklemmedebatten overhode¹⁸. Forskingen vet ennå ikke særlig mye om hvordan menn generelt, og menn fra lavere sosiale lag spesielt, opplever å 'kjempe om tiden'. Vi tar tak i det underkommuniserte klasse- og kjønnsperspektivet, Ellingsæter og Skilbrei antyder er knyttet til tidsklemmeproblematikken, og skal nedenfor se nærmere på hvordan tidsklemmer kvalitativt kan fortone seg for menn med håndverkeryrker og bakgrunn i arbeiderklassen.

Stress og mas

Tidsklemma, eller 'stress og mas' som det oftere ble kalt, er en så selvsagt diskurs blant mennene at de som ikke direkte opplever den i dag forventer at den skal dukke opp senere, særlig hvis man stifter familie. Robin forteller for eksempel at "...det ikke er noe tidsklemme for meg ennå, men at den nok kommer når jeg får familie og sånt". Men om noen venter på tidsklemma betyr andre at de ikke har problemer med tid og tidsdisponering i det hele tatt. De har "tid til det de vil", men at det "selvfølgelig handler om prioritering" (Espen), andre igjen sliter med lite disponibel tid og da ofte i kombinasjon med manglene grensesetting mellom jobb og hjem. Et sitat fra samtalen med Egil er godt egnet til å vise hvordan alt virker sammen og fyller dagen til randen:

Jeg er hjemme så mye jeg kan være jeg, men det er ikke bare jeg som stikker av med tida. For barna er med på litt, kona er med på sitt, og jeg er med på mitt. Så det går mye på flatt jern¹⁹, for å si det sånn. En ond sirkel, hele åssen vi lever i 2004. Vi stresser på jobb, stresser hjem. Du stresser faktisk for å være snill og grei. Det er klart at den sirkelen ikke er god. Det er jo her (klapper seg på mellomgulvet) for mitt vedkommende, mavesår for andre gang. Vi lever i en tidsklemme! Det som er inni her (hodet) er jobb, så er det

¹⁸ Jeg er klar over at enkelte forskere hevder menn har deltatt i tidsklemmedebatten i Norge (for eksempel Holter 2005), men sett i relasjon til den plass kvinners historier har hatt blir disse bidragene forsvinnende få.

¹⁹ Analogi fra bilkjøring. Skal det gå riktig fort trækker man jernet flatt. I overført betydning at "hverdagen har et uønsket høyt tempo og et for omfattende innhold".

fritiden etter jobben, og så er den dagen fylt opp. Man får prøve og roe den ned da, men det er ikke så lett.

For Egil er dagen fylt opp med egen jobb og familiens fritidsaktiviteter. Det blir ikke noe tid til overs når hverdagens trivialiteter har tatt sitt. Hvorfor det er sånn sier fortellingen til Egil lite om, men han skjønner at det ikke er heldig og fornemmer en direkte sammenheng mellom helse (mavesår) og stress (åssen vi lever). Og selv om ”den sirkelen ikke er god” er det ikke lett å ”roe ned”. Vi skal nedenfor se eksempler på hvordan ’stress og mas’ fortoner seg i praksis og peke på mekanismer som trolig er med å generere en ’litt for full’ hverdag.

4.1 24½ - timers mannen

Overskriften er myntet på de historiene mennene forteller om at døgnet timer ikke alltid er tilstrekkelig. Egil sier for eksempel med glimt i øyet at ”tjuefire timer i døgnet er litt i minste laget, skulle vel hatt en seks – syvogtjue timer innimellom”. På tross av at intervjupersonene ikke navngir problematikken med ’stress og mas’ som tidsklemme er det liten grunn til å tvile på at det er tidsklemmefenomenet de snakker om. De fleste av informantene mente det var vanskelig å forene kravene fra arbeidsgiver med familieforpliktelser uten at det oppsto konkurrerende ’krysspressituasjoner’.

Vi se nærmere på tre emner knyttet til tidsbruk, stress og tidsklemme; - verdien av planlegging og grensesetting, materielle faktorerers betydning for ’stress og mas’ samt redselen forbundet med å sette grenser overfor arbeidsgiver. Disse tre elementene av menns hverdag gjenspeiler på ingen måte et komplett håndverkerliv, men gir en indikasjon på faktorer som virker inn og forårsaker opplevelsen av hverdagen som ”fylt opp”.

Planlegge eller kave

For Espens del blir stress og mas et rent logistisk problem og han forstår rett og slett ikke de som legger opp hverdagen så de havner i tidsnød. Han vektlegger sterkt det å ha kontroll over egen tid og mener man kan unngå å komme i tidsklemmer om man bare planlegger godt. Espen forstår ikke uttalelser av typen: ”Jeg har ikke tid til jobben” eller ”jeg har ikke tid til familien”, og han påstår kjenne en del mennesker som han positivt vet jobber mindre enn han selv, men som likevel har mindre tid til familien. Disse oppfatter han som ”kavende mennesker” og må egentlig bare laste seg selv:

De organiserer ikke den lille tida de har. De bestemmer seg ikke for å skille mellom tinga. De blander alt for mye privat og jobb. Det flyter i hverandre. Jeg tror en del kommer inn i en sirkel hvor de lar jobben og fritida flyte i hverandre. Da tar de litt av ungene i

jobbsammenheng, for å bøte på en dårlig samvittighet, ikke sant. I stedet for å si det at jobb er jobb og fritid er fritid.

Hans fortellinger kan sees på som et eksempel på en som klarer (i alle fall i egne øyne) å sette grenser mellom jobb- og familieliv. Det handler for Espen om å klare og sette grenser slik at sfærene fortsetter og holdes atskilt. Han tror ikke det går an å tilfredstille begge parter, særlig ikke om du lar jobb og fritid flyte over i hverandre. Da jeg kom til intervjuet med Espen arbeidet han på en gammel snøscooter, en gave til svigerfaren, som han skulle fikse og levere før påsken. På mitt spørsmål om det å gjøre svigerfar en slik tjeneste er et uttrykk for omsorg kommer Espen med dette resonnementet:

Ja, men det er og å ta vare på tid. Ved å rydde opp i ting så får vi de unna, og så har vi fri da vi har fri, ikke sant. Så for å ikke komme i tidsklemme i påsken, tok jeg dette nå før påske. Nå har jeg levert den og satt den på plass, så nå står den klar i fjellet og jeg har fri i påsken og kan være sammen med ungene uforstyrret.

Espen mener altså at problematikken knyttet til mangel på tid først og fremst skyldes den enkeltes feil i planlegging og at folk ikke greier skille godt nok mellom jobb og fritid. De blir kavende mennesker. Om hans analyse speiler hele sannheten er vel heller tvilsomt, men allikevel målbærer Espen et særs viktig poeng. Skal menn lykkes med å danne en 'førsthet' som ikke utelukkende handler om arbeidet må de *ville* sette grenser mellom jobb og familie. Menn må gå fra å være "i prinsippet" for familieprioritering til å bli det "i praksis" (Jalmert 1984). Forskning har vist at de som lykkes med å etablere en grense i forholdet til de 'grådige' jobbene i dagens arbeidslivsstruktur som oftest har et refleksivt og avklart forhold til hva de er villig til å ofre for jobben (Brandth og Kvande 2003:191).

En annen historie som er med å kaste lys over fenomenet 'feil planlegging', forteller Hans. Han skjønner ikke hvorfor det er nødvendig å stresse hjem fra jobben lenger, nå som "ungene ikke lenger skal hentes i barnehagen", og mener det hadde vært en fordel for alle om familien kunne organisert seg annerledes, så han ikke behøvde stresse hjem for å rekke middag klokken halv fem.

Det jeg merker er at man blir litt stresset bestandig. Sånn som nå. Nå sitter jeg jo her selv om jeg egentlig skulle vært hjemme (intervjuet er foretatt etter arbeidstid). Har det egentlig noe å si om jeg kommer hjem halv fem eller klokken fem? Vi spiser jo middag sammen stort sett hver eneste dag, men hvorfor er det slik at middagen må legges til halv fem. Da har du jo kniven på strupen da med en gang. Da må du jo forsøke å komme deg hjem med en gang arbeidsdagen er slutt. Hvorfor kan ikke middagen være klokken kvart over fem?

Når Hans snakker at familien skulle vært organiseres slik at han slapp å stresse hjem refererer han til noe utenfor sin kontroll. Det blir tydelig at kona 'bestemmer' hva som er riktig middagstid. Hans selv kommer i klemme mellom forventninger fra hjemmet og forpliktelser knyttet til forhold på jobben. Torvatn og Molden rapporterer det samme funnet fra sin 2001 undersøkelse og konkluderer blant annet med at "...det er åpenbart at forsøkene på å tilfredstille både arbeidsplassen og familiens krav til oppmerksomhet er meget vanskelig (s:104).

Materielle faktorer

Hverdagsmannlighet for 'våre' menn er som vi har sett ikke bare et spørsmål om idealer eller i hvilken grad mennene klarer avgrens sitt forhold til arbeidet, men og nært knyttet til økonomiske eller materielle størrelser. Den historien mennene brukte som forklaring på hvorfor det blir 'stress og mas' i hverdagen eller hvorfor de "bare må jobbe", dreide seg i hovedsak om økonomiske og/eller materielle faktorer. Hans er indignert over pengemaset og påpeker en sammenheng mellom havesyke, forbruk og inntektsbehov.

Hadde man klart å legge ned pengeforbruket så kunne man lagt ned arbeidstida også, men fordi man skal ha så mye må man også jobbe mye for å kunne betjene alt man har. Det hjelper ikke om man tjener jævla bra en måned for da justerer man bare forbruket opp etter hva man tjener og da blir det jo ikke noe bedre likevel.

Den økonomiske spiralen Hans mener fører til at folks privatøkonomi er blir for opphetet er kjent fra tidligere forskning og forsterkes ofte av "høye forventninger til levestandard og forbruk" (Ellingsæter 1996:259). Ellingsæter finner videre at "en ikke uvesentlig del av menns overtidsarbeid er økonomisk motivert for å oppnå det som oppfattes som en kulturelt akseptabel levestandard" (s.259).

Sjur fyller ut bildet av hvordan økende materielle krav henger sammen med behovet for å tjene mer penger. Han har betraktet samfunnet rundt seg i lengre tid og tror han har forstått hvorfor 'pengegaloppen' ikke stopper.

Det er nok mye på grunn av at de er i etableringsfasen. Hus, nytt hus de fleste. Jeg ser på boligfeltet nede i (tettstedet), det er ikke mange hus som er under to millioner der. Og det står ikke noen gammel bil på utsiden heller. Det er ikke en gammel Volvo eller noe sånt. Og når du kommer inn også så ser du at det ikke akkurat er spart på innredning og møbler. Dette er jo vanlige folk med normale inntekter, så jeg tror at man rett å slett kalkulerer med en del overtid for at hjulene i det hele tatt skal gå rundt. Sånn at man må

stå på litt for å sitte igjen med litt ekstra. Kanskje det går akkurat hvis man jobber normalt, men jobber de overtid så har de råd til litt mer. Så hvis de baserer seg på overtid så er det kanskje ikke så rart at det blir litt stress. Jeg tror nok det er mange som blir med på dette at ting skal være fint og flott, og møter litt veggen av den grunn.

Familiens felles higen etter materielle goder og status tolkes av Sjur som en sterkt motiverende faktor for å yte ekstra innsats på arbeidsmarkedet. Det er fordi man presser økonomien til det ytterste at man blir tvunget til å sette inn ekstra innsats på arbeidsmarkedet mener han, særlig om man vil sitte igjen med "litt ekstra".

En assosiasjon man kan gjøre seg i forbindelse med denne fortellingen er om hvordan familiens kone eller samboer spiller inn når vi betrakter menns arbeidsmønster. Med tanke på at det nærmest uten unntak er kvinnen som bestemmer hva som er et 'godt nok' hjem, eller hva familiens sosiale liv skal inneholde blir det viktig som Holter mfl. skriver at man også må studere kvinners klasse-mobilitet, ambisjoner og konsum, ikke bare menns, om man ønsker å forstå menns prioriteringer og valg (2003:94). Et eksempel på kvinnens innflytelse på parets sosiale disponeringer, i alle fall sett med Frodes øyne, ser vi i hans fortelling om arbeidsfordelingen i et tidligere samboerskap han har hatt.

Vi var alltid med på alt mulig rart, turer og alt sånn, som koster penger, alltid med. Jeg måtte jobbe mye for at vi skulle få råd til dette, men så sier hun at forholdet vårt ikke fungerer for jeg aldri var hjemme. Og da blir det en sånn vond greie altså. Da skulle vi heller hatt mer tid til hverandre.

Det er ikke sikkert Frode var helt uten innvirkning på bestemmelsene om hva paret skulle gjøre og hvor mye det skulle koste. Vi kan jo tenke oss at spiralen ble startet ved at han trodde hun ville... (vi har sett mange eksempler på menn som handler med referanse til hva de tror kvinnene vil). Uansett er sitatet egnet som eksempel på hvor viktig det er å ta i betraktning betydningen av samlivspartnerens preferanser og behov når man vurderer menns handlinger. Glipper dette aspektet når vi analyserer menns livssammenhenger står forskningen i fare for å feiltolke hans beveggrunner, preferanser og prioriteringer.

Konformitet og 'innsatsvilje'

Å strukturere hverdagen slik at man lykkes i å "planlegge" seg vekk fra problemer, eller jobbe ekstra for å oppnå materielle goder, er foretaksomme aktiviteter. Man handler formålsrasjonelt og aktivt i den ytre verden i den hensikt å nå imaginære mål, som en problemfri hverdag eller materielle goder. Det blir allikevel for snevert og kun betrakte mannen som instrumentelt handlende vesen. Menn er i stor grad også emosjonelle

individer, som handler mrd utgangspunkt i fornemmelser og irrasjonelle forventninger om fremtiden. En redselen for å falle utenfor 'normalmaskuliniteten', slik Ekenstam (1998) skildrer det, kan sies å tendere mot det irrasjonelle i 'våre' menns kognitive univers. Her blir det imidlertid nødvendig å skille mellom personlig handlingsbegrunnelse og offisiell handlingsforklaring. Det er lett å forestille seg hvordan redselen for å falle utenfor normalmannligheten virker rasjonelt som individuell handlingsbegrunnelse, samtidig som det er umulig, på eksplisitt form, å argumentere for at en slik redsel er en del av ens beveggrunn for handling.

Trues menns grunnleggende mannlighetsforståelse, for eksempel gjennom nye og endrede forventningskrav til det mannlige, eller via endringer i sosiale strukturer, sånn som likestillingsprosesser og omstillinger i arbeidslivet, kan dette medføre at enkelte menn får problemer med å håndtere de nye betingelsene og dermed stå i fare for å falle utenfor normalmannlighetens definisjonsrammer. I en artikkel i *Kvinnovetenskaplig tidsskrift* tas denne tanken et hakk videre.

Vi vil argumentere for at redselen for å falle ikke bare bør sees som en indre konstituerende dynamikk i menns liv, men som en aktiv dynamikk i menns praksiser og relasjoner" (Aarseth og Olsen 2004:37).

Dette kan tolkes i retning av at måten menn 'gjør' praktisk og relasjonell mannlighet på i stor grad er et resultat av menns redsel for å havne i kategorien umandig og dermed risikere sin mandighet. Ser vi dette opp mot tidligere mannsforskning som har vist at "...tvangen til å yte ekstra eller følge påbudene i uskreve regelverk sjeldent problematiseres åpent" (Holter og Aarseth 1993:181) aner vi eksistensen av sterke, men usynlige og underkommuniserte mannlighetsgeneratorer. Det ligger noe skamfullt over det å skulle mislykkes som arbeidsmann.

Ut fra et " frykt for fall" perspektiv kan vi lett forstå Frode når han "velger å jobbe overtid" fordi han er "litt redd for å miste jobben" hvis han sier nei. Frode er for øvrig informanten som forteller om kollegaen som måtte slutte fordi det ikke gikk å kombinere barn i barnehage med den jobben fagfellen hadde.

Kenneth er inn på det samme når han beskriver en mer generell og underliggende form for tvang i arbeidsforholdet. Han mener å kunne observere reell redsel blant kollegaene på jobben: "De har en sånn frykt for ledelsen, alle de over seg". Engstelsen Kenneth diskuterer er knyttet til risikoen for å bli innkalt til såkalte "protokollmøter" som i følge Kenneth er siste innstans før avskjedigelse.

Kai viser oss hvordan arbeidet er knyttet direkte til maskulinitetsforståelsen og mannlig selvbilde (og dermed ikke noe man setter på spill). ”Jeg da, som har jobbet siden jeg var seksten år, jeg er ikke noe uten jobb altså”. I et ’å miste’ perspektiv skjønner også hvorfor han frykter at de ”unge valpene” skal begynne å ”herje” med han bare fordi de har mesterbrev. Vi forstår og, stadig i et ” frykt for fall” perspektiv, hvorfor det er nødvendig for Sjur å ’stå på’ litt ekstra på jobben: ”Det er jo snakk om det hver eneste dag. Avisene og TV er fulle av stoff om innskrenkninger, utflyttinger og nedleggelser”.

Arbeid er tradisjonelt sterkt knyttet til menns identitetsforståelse og er derfor en livsverdensdel de slett ikke er villige til å gamble med. Mennene frykter å bli stående uten arbeid, ute av stand til å ivareta sine økonomiske forpliktelser som samboer, og selv om det snakkes positivt om den postmoderne omsørgende mannen henger likevel det mannlige forsørgeridealet høyt som idealforestilling.

Normalitetskonstruktet

Hvor kommer signalene fra? Hvem bestemmer for eksempel hva som er ’god nok’ innsats i en arbeidsrelasjon eller at man skal ’skvises’ om man ikke yter fullt ut? Vi så tidligere at enkelte av mennene i *Work change Gender* studien hadde begynt å se at det var enkelte former for maskulinitet som ga avkastning mens andre ikke gjorde det (Holter 2005:15). Sigtona Halrynjo (2003) finner i sin undersøkelse av karrieresystemene i en stor norsk industribedrift at yngre ledere med omsorgsforpliktelser devalueres uavhengig av kjønn (s:9). Det er de ”etablerte med definisjonsmakt” (de som praktiserer en ”alltid-beredt” praksis til jobben og ikke har omsorgsforpliktelser) som bestemmer hva arbeidsdokska skal inneholde, og hvilke jobbrelasjonsverdier som tilskrives verdi. Holdninger på ledelsesnivå i politikk og næringsliv sender altså signaleffekter ned gjennom organisasjonene og setter standarden og rammen for ’våre’ menns arbeidsliv, enten det er som arbeidsleder (formann) eller håndverker.

Så på tross av at norske arbeidstakere har en av verdens sterkeste stillingsvern er det lett å forestille seg en situasjon preget av usikkerhet for den enkelte arbeidstakers del. Du ser hva som skjer rundt deg og tar ingen sjanser, den neste som blir effektivisert eller rasjonalisert bort er kanskje deg selv. Ser man dette i lys av senere tids undersøkelser, som argumenterer for at menn i vår tid står ved et produksjonshistorisk veidele, fordi den ’normale’ tilpasningen til arbeidslivet med fulltids jobb og stor jobbtrygghet er i ferd med å smuldre bort (Lenz, H 2001:XX), er det ikke vanskelig å forstå at mennene føler utrygghet knyttet til sitt jobbselv, og derfor begynner å yte det ’lille ekstra’. Fortsatt betyr arbeidet mye for den enkeltes selvfølelse og maskulinitetsforståelse. Selv om mennene kanskje ikke

de facto står i fare for å miste jobben, har de hørt og sett nok til at de begynner handle som om faren var en faktisitet. 'Redselen for å falle' påvirker dynamikken i mennenes arbeidslivsrelasjoner, og kreerer praksisformer i en arbeiderklasseverden hvor redusert jobbtrygghet og stadig kortere perspektiver styrer mye av den økonomiske hverdagen.

Diskursive (normative), materielle og strukturelle handlingsimperativer påvirker til sammen opplevelsesrammen i retning av mer usikkerhet og stress. Et fellestrekk ved alle momentene over er at de i stor grad blir tolket, av mennene selv, som selvsagte og strukturerende elementer i deres liv. Fenomener det ikke er lett å unngå. Det er bare sånn det er, eller som Hans fleipete bemerket "...det er jo hardt å være mann da".

Ved første øyekast kan det virke som om håndverkermannens handlingsvalg og hverdagspraksis kun er et resultat av kulturelle imperativer og krav fra omgivelsene. Dette er selvsagt ikke hele sannheten. Vi har allerede sett hvordan *planlegging* kan hindre 'kaving' og på hvilken måte *grensesetting* ovenfor arbeidsgiver kan virke dempende på stress og mas i hverdagen og vi skal senere se hvordan alder kan virke 'dempende' på stressnivået til mennene. Først skal vi imidlertid stifte bekjentskap med 'altnuligmannen', en idealtipe som dukket opp underveis i intervjuene. Store deler av 'altnuligmannens' virke er usynlig for mannen selv og sjeldent gjort eksplisitt.

4.2 Altnuligmannen

Altnuligmannen ser ut til å være mennenes eget bidrag til stressveldet. En ting er nemlig hva tjente penger og materielle goder kan bety for mennene og deres familier, en annen ting er hva du kan legge inn som kroppslig egeninnsats.

De fleste familier i Norge vet å pusse opp hjemme. Det vil si male, tapetsere, legge parkett og så videre. Mer dristige menn (for nå faller kvinnene fort fra) bytter ivrig panel og himling, fikser et blandebatteri, kaller inn til dugnad for å skifte takstein, verandabord eller et gammelt gjerde. På dette stadiet sier imidlertid mange familier stopp og går til det skritt å leie inn en håndverker. Men hva gjør håndverkeren, eller den selvlærte altnuligmannen, i sånne situasjoner. Kenneth forteller:

Jeg kan finne på å kjøpe meg en båt som bare er et restaureringsobjekt uten i det hele tatt å ha vært borte i det før. Bare sette i gang med det. Oppussing hjemme og sånne ting, rørleggerarbeid, elektrikerarbeid, ja alt som er mulig. Jeg tenker sånn at siden det er mennesker som har satt sammen ting så er det bare å ta utfordringen og sette i gang.

Muligheter

Som vi så under avsnittet om materielle faktorer deler flere av mennene oppfatningen om at det eksisterer et jag i samtiden mot større materialisme, og selv om flere av mennene er kritiske til 'havesyken' blir den en sosial realitet enten man liker det eller ikke. Om vi antar at samfunnets hegemoniske verdimål, penger, virker like sterkt i disse familiers liv som i mange andres, får vi et innblikk i en 'mulighet' disse mennene er ganske alene om.

Som sagt har alle mennene til felles en arbeidslivshistorie som består av praktiske håndverker- og/eller mekaniske yrker og i intervjuene ble denne erfaringen presentert som en forse, direkte eller indirekte, familien som hele kunne profitere på. Kais fortelling om prosessen knyttet til ombygging av huset illustrer poenget. Han forteller at murer- og snekkerarbeidet ble utført av ham selv, mens elektriker- og rørleggerarbeid ble 'gratis' fordi han byttarbeidet med andre håndverkere. Sjur er en annen selvhjulpne mann. Før vi gikk i gang med intervjuet viste han meg rundt på eiendommen der han og familien bodde. Sjur fortalte om byggetekniske utfordringer knyttet til et helt spesielt tilbygg han tidligere hadde oppført i tilknytning til hovedhuset og om et verandaprojekt under oppføring. Selv la jeg merke til at garasjen jeg parkerte utenfor heller ikke kunne være særlig gammel. Paradoksalt nok kommer han ikke inn på dette faktum som kilde til stress når vi senere snakker om årsaker til tidsklemma. Det er som om slikt håndverkerarbeid ikke tilhører den sfæren vi snakker om (tidsklemmeproblematikk), eller kan taes med som relevant 'hjemmearbeid' (i motsetning til husvask, matlaging, stell av barn osv). Man aner eksistensen av en underliggende tatt-for-gitthet hvor det regnes som en selvfølge at menn skal utnytte de 'mulighetene' som håndverkerbakgrunnen gir, uten at det nødvendigvis tas med når arbeidsfordelingen i hjemmet utregnes.

Nok er nok!

Hans, som er mekaniker av yrke og autodidakt altnuligmann, har i løpet av de siste årene renoverert familieeiendommen totalt. I dag er han imidlertid ikke lenger fortrolig med tanken på å bruke all ledig tid til å jobbe med huset og eiendommen forøvrig:

Jobbe er jo greit nok, men du kan ikke både jobbe og drive på for fullt på fritiden med et eller annet. Når man skal pusse opp et bad for eksempel så tar det fort flere uker det, for du skal jo både være snekker, elektriker, murer og det meste vet du. Man skal kunne alt mulig.

Hans virker resignert i forhold til å skulle begynne på nye prosjekter i egen regi. Han vet i dag at oppussingsprosjekter tar langt mer tid enn man først tror, og at denne typen

hjemmearbeid går på bekostning av fritiden han heller vil bruke på aktiviteter sammen med familien.

Da er det bedre å ”betale en eller annen seks sju tusen kroner for å male huset og heller kjøre tre ekstravakter...For hvis du skal begynne å skrape et hus så tar det vanvittig mye tid altså. Da blir det sånn at man kommer hjem, spiser litt å så skal du skrape og da er halve kvelden gått. Så det å begynne å sette bort ting altså, det tror jeg er bra. Da får man heller vente til man har råd til det, for å si det på den måten. Men det er jo alltid det pengemaset hele veien. Det koster penger det meste. Og det meste skal man ha”.

Som vi ser mener Hans det koster uforholdsmessig mye å skulle bruke ’halve kvelden’ på stigen med malingsskraper i den ene hånden og kosten i den andre, Han er smertelig klar over at han uansett løsning, gjøre jobben selv eller jobbe ekstra overtid og leie inn noen, er ’tvunget’ til å investere tid i husprosjektet. Tid han strengt tatt kunne tenkt seg å bruke på annen måte:

Derfor har jeg satt litt stopp nå. For å bruke alle pengene til oppussing blir jeg skittlei av. Da er det bedre å bruke penger på en flaske akevitt. Drite i dørkarmen og heller kjøpe en flaske akevitt å ha det hyggelig. Er du ikke enig? Den jævla døra som står der virker den og jeg er helt sikker på at den ikke går noen vei. Den står nok der om to år og den.

Hans tar opp noe viktig ved håndverkermannligheten når han gir uttrykk for å ønske seg vekk fra den ’fordelen’ håndverkerbakgrunnen gir han. For selv om erfaringene, kunnskapen og bekjentskapene Hans besitter, gjør ham i stand til å ’spare’ tusenvis av kroner på håndverkere, terroriserer ’muligheten’ hans frie tid, og de negative konsekvensene av ’privilegiet’ blir synlige. Heller ikke Kai, som fortalte i fordelaktige vendinger om byttearbeidets fortreffeligheter, har problemer med å se at gagnet ved å kunne fikse tingene selv, kan ha uønskede konsekvenser som sideeffekt. ”For det blir jo en del stress og mas da (av i egenregi å renovere huset: min merk.) som jeg nok legger opp til selv”. Så selv om det å ’spare penger’ ved å legge ned omfattende egeninnsats i familieprosjekter er normalen for disse mennene, og således en determinerende kraft i deres hverdagspraksiser, kan det tenkes at ferdighetene de innehar, i kombinasjon med kolleger og miljøer de kjenner, fanger dem i et nett av prioriteringer og handlingsmønstre de strengt tatt ikke tjener på i lengden.

På tross av at tidsklemma for mennene kan føles påtvunget, belastende og unødvendig, ligger er det altså minst et element i dette fenomenet som mennene selv bringer til torgs, nemlig troen på at de kan ’spare tusenlapper’ ved å fikse ting på fritiden.

De er på et vis dømt til å skulle klare ting selv, eller i det minste byttejobbe til seg løsninger på oppgaver knyttet til hus og hjem. Det kan dreie seg om alt fra å fikse bilen eller gamle snøscootere vha totalrenovering av hus, slik Hans og Kai fortalte om, til Sjurs oppføring av påbygg og garasje i egen regi.

Dette "handyman-aspektet" ved mannlighetsgenerering er ofte underkommunisert, om ikke fraværende, i studier knyttet til menn og livssammenhengene de inngår i. Å forsøke forstå menn, og da særlig menn fra deler av arbeiderklasse, uten å ta hensyn til dette aspektet ved deres mannlighet, vil gi et mangelfullt bilde av mennenes preferanser og prioriteringer knyttet til familiesfæren.

En slik predestinert 'mulighet' gjelder kanskje først og fremst menn med håndverker-/mekanikerbakgrunn, nettopp fordi de ikke kan la være å utnytte den 'anledningen' som ligger i kunnskapen de innehar og håndverkskollegene de kjenner. Paradokset blir at disse aktivitetene kanskje ikke regnes inn når likestillingen i hjemmet skal forhandles eller analyseres?

4.3 Manns-alder og erfaring

Erfaringens betydning kom kanskje best frem i fortellingen til Kai og Hans om henholdsvis pappapermisjon og jobbmannlighet. Kai angret på at han ikke prioriterte sønnen fremfor jobben, slik han senere gjorde når datteren ble født, og er i dag en ivrig ambassadør for at menn skal ta utvidet pappapermisjon. Han er ikke i tvil om hvordan han ville prioritert om han fikk valget en gang til. Hans, så vi, har store deler av familielivet konsentrert seg om å skaffe tilveie penger vha jobb eller fikse hus og hjem gjennom egeninnsats. Først i det siste har han blitt klar over hva slike prioriteringer 'egentlig' koster i form av manglende fritid og stressende familiehverdag. Vi kan altså hevde at for noen menns vedkommende er livserfaringer vesentlige for deres nåtidige preferanser og prioriteringer.

Bare i liten grad har mannsforskningen diskutert betydningen av mannens alder i forhold til mannlig identitet og praksis. Satt på spissen kan vi kan hevde at mannen i mannsforskningens teoretiske univers er uten alder. Implisitt forstår vi at han er et sted mellom tjuefem og femti år uten å kunne aldersbestemme han særlig bedre enn det. I utgangspunktet var alder heller ikke tema for den foreliggende undersøkelsen og derfor ikke noe intervjuet fokuserte direkte på. Imidlertid ble det i arbeidet med analysen klart at alder later til å spille en vesentlig rolle i mannlig selvforståelse og – praksisformer.

Om å gå på tryne - og å reise seg igjen

Som vi har sett hevder Clas Ekenstam (1998) i sin teori om maskulinitet at menns ”frykt for å falle” utenfor det mandige, tvinger dem til å bære sin brynje og ridderutrustning som et shelter mot mannighetstrusselen; sårbarhet. Vi har gjennom fortellingene til mennene i denne undersøkelsen hørt historier om hvordan ’de andre’ legger føringer på mennenes liv og leder de til, for eksempel, å yte mer enn de strengt tatt ønsker i jobb- og hjem sammenheng. For flere var det slik at de kvidde seg for å sette grenser overfor arbeidsgiver fordi dette kunne medføre at de satte jobben på spill. Trusler mot mannligheten kom og tilsyne i normen om ’heltilikedeling’ og gjennom redselen for å havne i kategorien ’tøffelhelt’.

Frodes fortelling om hvordan mannlighet endrer seg gjennom livsløpet bringer imidlertid på banen et poeng godt egnet til å vise at Ekenstams tese ikke kan gjøres til en aldersuavhengig størrelse. Frykten for å falle må forstås i lys av den individuelle manns biografiske historie, alder og levde liv.

Man trur jo det at man er veldig voksen når man er seksten, og så ler man seg i hjel når man er femogtjue. Og så blir du tretti...det stilles jo hele tiden andre krav og nye utfordringer og sånn og sånn...og så blir du førti. Tryggheten den kommer nok litt med alderen altså. Jeg er ikke lenger så opptatt av om... Ok, det gikk skeis liksom, men so what, sola står opp i morra allikevel. Det er ikke så farlig lenger å gjøre en bommert eller drite seg ut. Nå har man måttet ta følgene av sine egne valg i så mange år at du takler det på en annen måte også, trur jeg. Du skjønner at verden ikke raser sammen selv om du får en fartsbot, eller du har sagt noe til sjefen som...eller du har krangla litt eller... så skjønner du at det snurrer og går for det.

Frøde er ikke lenger redd for at feilene han eventuelt skulle komme til å gjøre i hverdagslivet leder til katastrofe, og skjønner nå, i en alder av 42, at det finnes rom for tilgivelse og forståelse også for hans feil og mangler. Modningen har riktignok tatt lang tid og det er først i begynnelsen av førtiårene han opplever å bli så trygg på seg selv at han tørr slakke litt på kravene til hvordan han skal fremstå overfor andre

Du må på en måte slutte å bry deg. Du skal selvfølgelig være en reflektert og omsorgsfull person, men når du virkelig får den følelsen inni deg at du driter egentlig i om noen ler av deg, da er du i mål...og hvis du er så trygg på deg sjøl at du driter litt i hva de andre sier og innerst inne føler at du har andre kvaliteter, sånn som at du gjør en god jobb, er omgjengelig og en god kollega, og at det er det som teller, så får de egentlig si hva de vil

om bilen din eller om du går med skjerf eller tresko²⁰. Da er du trygg på deg sjøl. Det er da du er mann.

Det ser ut til at Frode forsøker å overbevise seg selv om at det ikke er så viktig hva normene og 'de andre' sier om ham, så lenge han er trygg på seg selv og det han står for. Han ønsker ikke lenger å måtte forholde seg til implisitte mandighetspåbud eller regler for god maskulinitet, men forsvarer sin rett til å kunne lette litt kraven

Generasjon

Egil, som er i begynnelsen av førtiårene, reflekterer over hva alder og erfaringer har gjort med hans syn på kamerater som ikke vil være med å ta en øl på byen, bli med gutta på fisketur eller en tur i fjellet. Vi snakker om 'tøffelheltens' disposisjoner og preferanser og Egil assosierer rundt spørsmålet om han i dag kan forstå deres handlingsvalg.

Jeg hadde vel ikke skjönt det (at kameratene prioriterte kjæresten fremfor gutta: min merk.) for tjue år siden, men da hadde jeg ikke barn heller, å ta vare på. I dag skjønner jeg at vi (fedre og menn; min anmerk) må forsake litt og det har jeg full forståelse for. Som voksen mann har jeg det, men som sagt var jeg jo ikke i de baner for tjue år siden, til å tenke sånn...Forståelse, omsorg og alle de tingene der går faktisk utrolig mye på livserfaring. Du får ikke lest deg til alt detta her. Du, som femtiåring, får ikke meg til å forstå, som tjuetåring, men når jeg blir femti år så skjønner jeg at det de gamle sa til meg, det var rett det.

I følge Egil vil aldri en unggutt kunne forstå hva de gamle mener, før de selv er gamle og sånn sett virker fremtidsutsikten ganske dystre. Det kan late til at vi befinner oss i en automatisert sosial struktur som ikke lar seg endre. Hva som imidlertid kunne vært gjort annerledes tidligere i Egils liv, og kanskje i mange andres, og derigjennom lagt grunnlaget for alternativ mannlighetsforståelse handler om mellommannlig kommunikasjon og synet på kameratene som prioriterte familie og kjæresten den gangen de ennå var i tjuetårene. Egils manglende forståelse den gang hadde kanskje sitt opphav i noe så banalt som en generell ergrelse eller irritasjon over at vennene ikke lenger fant det like interessant å henge rundt på byen eller være med de single gutta på nye eventyr. Konsekvensen blir at de stigmatiseres som 'tøffel', med de implikasjoner vi har sett at et slikt stempel kan

²⁰Jeg tolker her Frode i retning av en mannlig umannlig dikotomi. Trolig hentyder han til en diskusjon vi hadde tidligere i intervjuet hvor vi snakket om maskuliniteter og grenser for mannlighet. Skjerf er trolig en referanse til homofile menn, som etter Frodes inndeling i utgangspunktet faller utenfor det maskuline, tresko er en henvisning til lastebilsjåførers 'standard' fottøy.

avstedkomme. Som vi så i tilfellet med Kai og "basen" handler en ikke ubetydelig del av mannighetsutviklingen, og muligheter for mannighetsmangfold, ganske sikkert om mellommannlige kommunikasjonsstrømmer og erfaringsutveksling mellom mann. Til min overraskelse fikk jeg flere signaler på at slik kommunikasjon trolig er et savn blant menn. Flere av informantenes sluttcommentar gikk på hvor godt det var å ha snakket med en annen mann om hva det vil si å være mann. "Det gjør liksom noe med deg" (Frode).

Vi ser at menns manglende maskulinitetsstrygghet og mannsrollesjenerøsitet i unge år, kombinert med kraftige sosiale sanksjoner mot kjønnsrolleavvikere, genererer en mannighetsform det tar nesten en mannsalder å komme til tåls med. Mellommannlig kommunikasjon i et miljø med rundhåndet maskulinitetsforståelse, kan være svaret på spørsmålet om hva Egil og Frode med fordel kunne vært mer eksponert for i barne- og ungdomsårene. Denne erfaringsoverføringen er det imidlertid bare trygge og erfarne menn som kan være med å overdra til yngre generasjoner.

Alder og erfaring har trolig en sentral plass i menns maskulinitetsforståelse og mannlig praksis. Erfaringen i kombinasjon med generell modning fører sannsynligvis til at mange menn blir rundere i kantene etter hvert som de blir eldre og ikke lenger fullt så redd for at verden skal rase sammen selv om de trår litt på siden av mannlighetsidealene.

Statusavhengig

Om vi antar at det finnes noe sånt som en type aldersbestemt maskulinitet som virker dempende på redselen for å falle, blir spørsmålet om en slik form for mannlighet arter seg likt avhengig av klasse og/eller hierarkisk posisjon i yrkeslivet. Er det slik at noen hierarkiske plasseringer har mer utbytte av alder og erfaring enn andre? Jeg vil argumentere for at menn fra arbeiderklassen har mer utbytte av alder som buffer mot 'å falle' enn hva karrieremenn har.

Først og fremst henger dette sammen med jobbmagnetisme og konkurranse. Som vi så når vi diskuterte jobbens betydning for mennene har jobbmagnetisme mange ansikter og til dels svært forskjellige fremtredelsesformer, men ansvar og hierarkisk plassering spilte viktige roller i denne sammenheng. Holter og Aarseth (1993) mente at mange av deres informanter ga uttrykk for at jobbmagnetiske problemer ble større straks de steg i gradene eller fikk mer ansvar (s.206).

Vi har i den foreliggende undersøkelsen sett hvordan en lokal variant av magnetismefenomenet, for eksempel personifisert driftsansvar, binder håndverkermennene til jobben på måter som kan oppleves belastende og stressende i det daglige. Eksempler på dette er Sjurs problemer med å skille mellom jobb og fritid eller Robins forståelse av

kameraten må være villig til å ofre så lenge han er sjef. Det som er likt for Sjur og Robins historier er at de dreier seg om forståelsen av mannlighetsformer et trinn eller to oppe på karrierestigen. Mennene der er fanget av dynamikken i næringslivets karriere- og konkurransesystemer og de vil trolig få nye utfordringer og større innflytelse som igjen medfører stadig konkurranse med andre aktører.

Jobbmagnetisme arter seg trolig ulikt for en fagmann uten karrierestige enn for en med karriereambisjoner. Noe som kjennetegner karrieremannen er jo at han til stadighet ønsker å lære noe nytt, være i forkant, bli sett som ansvarlig, ha makt eller drive frem noe. Dette er nettopp de samme faktorene Holter og Aarseth hevdet lå til grunn for utviklingen av sterk jobbmagnetisme (1993:206). De fleste av den foreliggende undersøkelsens menn har ingen karrierestige. De står hierarkisk der de alltid har stått og det faktum at de nå er seniorer fører ikke automatisk til vesentlig mer opplevd makt eller innflytelse på arbeidssituasjonen av den grunn. Dette så vi i Kais historie om firmabilutdeling og når Frode og Kennets uttrykte bekymring for å miste jobben.

En ting har imidlertid disse mennene mye av og det er erfaring. Nettopp fordi de ikke stiger i gradene har flere av mennene lang erfaring med sitt miljø, sin posisjon og sitt yrke. I årtier har de hatt tilnærmet samme jobben og kjenner derfor full trygghet til arbeidet og hva arbeidsdagen bringer. En karrieremann derimot stilles uopphørlig ovenfor 'nye og spennende' utfordringer og skifter stadig miljøer og arbeidsgivere. Den nye jobben krever som regel litt mer av ham enn hva den forrige jobben gjorde og de rekker dermed aldri bli trygg i noen jobbsituasjon, men fortsetter kanskje i det uendelige å leve i usikkerhet og konkurranse.

Mange karrieremenn har kontinuerlig noe nytt de må mestre, steile konkurrenter å overmanne og en stadig høyere posisjon å falle fra. For dem er gevinsten mer penger og innflytelse i sine lukkede miljøer, men samtidig et liv preget av et hopetall 'må'er og 'bør'er. De er uunnværlige og skjønner trolig ikke at kirkegårder over hele verden er fulle av slike 'uerstattelige' menn.

Liten gruppe – stor makt

I og for seg kunne karrieremannen bare holdt på med sitt og jobbet for fullt til de en gang oppe i femtiårene plutselig kommer på at de har familie og venner de absolutt burde tatt seg bedre av. Problemet er bare det at disse mennene bestemmer hva et arbeidsliv skal være for langt flere enn seg selv. Det er mennene på toppen av hierarkiet som stiller kravene til produktivitet, effektivitet, utbytte og lønnsomhet (Halrynjo 2003:10). Et regelsett de fleste menn må forholde seg til, uavhengig av hierarkisk posisjonering. Det er

denne typen mannspraksiser Robert Connell (1995) mener vestens hegemoniske maskulinitet springer ut fra. Det er de få mennene som lever etter normene i denne maskulinitetsformen som i det alt vesentligste setter standarden for hva mannlighet generelt inkluderer og ekskluderer.

Vi har imidlertid sett at ikke alle blir med på leken. Noen menn forlanger at andre verdier enn penger og makt skal gjøres gjeldende. Kai og Frode forteller for eksempel at de synes det å gjøre en god jobb er det viktigste, og Egil var fornøyd så lenge han ”tjener greit, er frisk og rask og kan serve gutta mine”.

4.4 Mannlighetsambivalens

Vi avslutter behandlingen av arbeiderklasse- og håndverkermannlighet med en refleksjon rundt mannlighetsambivalens. En rekke av informantene er inkonsekvente i sine fortellinger om hva det vil si å være mann. For hva er det Frode egentlig formidler når han er forarget over at ingen lenger har ”tid til ungene” samtidig som han er velvilligheten selv hva gjelder å finne praktiske løsninger på oppdukkende problemstillinger i hverdagen selv om det betyr at han ”må ta bussen til jobben”.

Kai, som i ett og alt er den ’nye mannen’ med forventninger til seg selv om å ta ansvar for hus og hjem på lik linje med kona og hater være vekke fra ungene mer enn noen timer av gangen, kan samtidig fortelle om både en og to ukers fravær i forbindelse med jobb. Når han bruker betegnelser som at han ”alltid” henter og leverer minstejenta eller ”bestandig” rydder av bordet, hva mener han da? Vi vet jo at han ofte er bortreist.

Kenneths ”jakt” på datteren er ikke helt vanntett selv om den er ærlig formidlet og Egils aversjon mot hjemlige sysler harmonerer ikke med at han i seks år fungerte som ”bleieskiftarbeider” eller at han i dag har ”full forståelse” for de mennene som ønsket tilbringe mer tid i hjemmet.

Språkløshet?

Vi kunne fortsatt på samme vis med å finne huller i historiene mennene forteller. Plukket det hele fra hverandre og beskyldt informantene for å være innkonsekvente. Når jeg ikke gjør det er det fordi mennenes ambivalens trolig gjenspeiler en tid hvor normer og verdier er i endring. En anomisk tid hvor ulike maskulinitetsuttrykk kjemper side om side for å erobre mannlighetshegemoniet innenfor en virkelighet hvor språket bare i liten grad er utviklet til bruk for å kunne problematisere mannlighet.

Sosiolog Willy Pedersen tar opp dette aspektet ved menns livsverden og hevder i en artikkel i bladet *Mannsforskning* (1999) blant annet at menn ikke kunne tangert Toril Mois

bok ”Hva er en kvinne?” og skrevet ”Hva er en mann?”, rett og slett fordi menn simpelthen mangler ”empiri, perspektiver og språk” som gir oss mulighet til å uttrykke hva det å være mann er (s.48).

Helene Aarseth & Bente Marianne Olsen publiserte en innsiktsfull artikkel i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (2004) hvor de drøfter problemene med å nå et ”forandringspotensial” blant større grupper menn og refererer i den sammenheng til en undersøkelse utført av Stephen Whitehead blant engelske karriereakademikere. På spørsmålet om hvilke konsekvenser det hadde på deres opplevelse av å være ledere ved universitetet at de faktisk var menn, ble de alle svar skyldig. Ingen av mennene klarete uttrykke kjønnede implikasjoner relatert til deres opplevelse av jobben. Whiteheads tolkning av dette funnet gikk i retning av noe sånt som at det ikke kan bli noen forandring hvis ikke menn først forstår sin ”privilegerte samfunnsmessige dominansposisjon”. Aarseth & Olsen mener en annen tolkning har mer for seg. Det at menn ikke kan ”verbalisere noen særskilte utfordringer og problemer som skulle kunne være felles for dem som gruppe under denne spesielle kontekst”, men svarer med ”stillhet”, er svaret på problemet.

Kanskje er det i denne stillheten vi kan finne svaret på hva som hindrer, respektivt fremmer, reelle forandringer blant mann og hvorfor fortellinger om menns liv ikke gis noen klangbunn for en mer sammenhengende fortelling om menns motiv for forandring (s.31: min oversetting)

Hvordan denne språkløsheten kanskje best kan illustreres er i eksempelet vi så i samtalen med Kai. For selv om han forteller med stor innlevelse og ekte glede om erfaringene med utvidet pappapermisjon og nære relasjoner til ungene, ser vi han kommer til kort når han usikkert forsøker sammenholde de ulike elementene i sin nye virkelighet. Vi snakker om hvorvidt det er sant at en ny mer omsørgende mann er i anmarsj, en mann som stiller opp og tar del i familiens hjemlige byrder og setter av mye tid til å være sammen med familien, når Kai plutselig blir stille. Langsomt kommer det:

Jeg er litt der jeg altså. Jeg er kanskje litt flau over det, ikke flau men... Jeg føler jo jeg er godt på vei der da...jeg har jo ikke noen grunn til å være flau, egentlig. Jeg ble litt sånn... Når du leste om det så følte jeg meg jo litt truffet da. Burde jo egentlig være stolt av det. Det mener jeg altså, fordi... Jeg har nok langt igjen jeg og, men jeg føler i alle fall... Nei, jeg har jo ikke noe grunn til å være flau nei. Hva skal jeg si da...

Det er tydelig at Kai slites mellom flere tilstedeværende idealer og det blir vanskelig for han å hevde sin rett til den praksis han ønsker, og det er nesten så vi får vondt av hans

bestrebelse på å vinne nytt land for sin mannlighet. For Kai har toget gått, han tok en skjellsettende beslutning den gangen han snakket med "basen", og har siden den gang vært på vei mot en annen mannlighet. Daglig erobrer han ny innsikt og forståelse om mannlighet som det, vha mellommannlig kommunikasjon, vil være mulig å bringe videre til andre menn.

Likestilling

Som vi har sett tidligere finnes det både personlige og strukturelle elementer i mennenes familie- og arbeidsliv som til sammen kan gjøre situasjonen for mennene både stressende og utrygg. Det virker allikevel som om slike betingelser aksepteres og sees på som overkommelig enn så lenge konkurransen og maktkampen foregår mellom menn og på like vilkår. Langt verre er den konkurransen de opplever utelukkende 'fordi de er menn'. Frem til nå har vi sett mennene som deltakere i homososiale jobbreasjoner og ser vi bort fra "kontorfolka" (Kai) hadde ingen av mennene i undersøkelsen kvinnelige kolleger/fagfeller på intervjudispunktet.

Så før vi avslutter dette avsnittet, om menns ambivalens, tar vi med et par fortellinger om likestilling og ujevne konkurranseforhold på arbeidsmarkedet, basert på kjønn. Historiene folder seg inn i 'likestillingen-har-nok-gått-for-langt' diskursen og blir mest synlig når kjønnskvolter kommer dem farlig nær eller direkte truer deres posisjon.

Robin, som er den eneste av informantene jeg vet har hatt kvinnelige fagfeller (hellekopterpiloter), er generelt positivt innstilt til at "kvinner og menn skal bli mer likeverdige og likestilte". Han forteller at da han tok hellekoptersertifikatet hadde han mange kvinnelige kullkamerater og hevder det ikke "spiller noen rolle" for flyvingen hvilket kjønn du har, men at det er andre egenskaper som teller. Han synes derimot det blir galt når, for eksempel, "...offentlig sektor ansetter en kvinne bare fordi de skal ha så og så stor prosentandel kvinner". Han mener det da ikke lenger er snakk om likestilling, og at man i slike tilfeller får bekreftet at "likestillingen har gått for langt".

Uppfordret formidler Frode en nokså lik historie om kvinner som gis fortrinn fremfor menn (ham) og at det er svært vanskelig å godta, men også han er inneforstått med at likestillingen er kommet for å bli:

Jeg har nok vært en av de som har vært, om ikke for (pro) det, så har jeg ikke hatt noen vanskeligheter med å godta det (likestilling). Og synes vel at mye av det skulle vært selvfølgerlig. Lik lønn for likt arbeid og sånn. Samtidig så har jeg opplevd noe selv, som har vært litt utrettferdig. Jeg var vel ikke så lang unna å bli jagerflyger, men jeg ble vel på en måte skvis ut av sånne kvotegreier om at det skulle være så og så mange jenter. Det

er på en måte greit. Men hvis de har opptakskriterier hvor fysiske krav er en del av det, da må det være likt for alle. Sånn at ikke jentene slipper billigere unna der.

Det er ikke lett for Frode å godta at han taper i konkurranse med noen som ”slipper billigere unna” enn hva han selv gjør. Da er etter hans oppfatning ikke lenger rettferdig eller likeverdig.

Mennenes arena oppleves truet av likestillingsverdier og normeringer mennene underkjenner, men samtidig må forholde seg til. De har vanskelig for å akseptere kvinner som ’skummer fløten’ av arbeidsmarkedet ”fordi de er kvinner”. En ting er nemlig kjønnskvolter som rettighet noe annet jobbene det knives om. Robin mener likestillingskampen dreier seg om likestilling på toppen av arbeidsmarkedet og at det i realiteten er en fordekt kamp om posisjoner og makt, ikke likeverd.

Hvis du går rundt å leter på anlegg, eller der hvor det asfalteres veier, finner du ikke mange kvinner. Det er ikke mange av de som roper på likestilling som har søkt jobb der...det de vil prøve på er jo å gå et eller to hakk høyere inn, få en sjefs plass...de hopper forbi bedre kandidater, fordi de er kvinner.

Robin er inne på noe vesentlig. Funn fra arbeidsforskningen tyder jo som vi har sett på at ’likestillingssuksessen’ nok først og fremst handler om situasjonen for middelklassens velutdannede kvinner (Ellingsæter mfl. 1997, Holter mfl. 2003:97, Skilbrei 2003) og ikke for menn og lavtlønnede kvinner.

Menns opplevelse av likestilling og likeverd later til å være avhengig av i hvilken grad de anerkjenner premissene for konkurransen mellom kandidatene. Skal menn kunne akseptere kvinner som likestilte seg selv må likestillingen gjelde begge veier og kjønnsbetingede fordeler ser ikke ut til å jevne ut motsetningene mellom kjønnene, men oppleves snarere som urettferdig forfordeling. Sett i et klasseperspektiv kommer det dessuten tydeligere frem hva som egentlig forsøkes likestilt.

4.5 Oppsummering

Vi har i dette kapittelet blant annet sett hvordan tidsklemmefenomenet kan tenkes se ut for menn med håndverkeryrker og bakgrunn fra arbeiderklasse miljøer. Vi har hørt historier om hva mennene mener er årsaken til at hverdagen fremstår som unødvendig stressende. Mangelfull planlegging, pengetjeneriets dynamiske karakter og frykten for å miste jobben er alle grunner mennene gir på hvorfor det blir så myr ’stress og mas’ i det daglige. I forlengelsen av dette dukket ’altmuligmannen’ opp og vi så hvordan det spesielle ved

håndverkermenns kvalifikasjoner og faglige kunnskaper lett kan lede til uønsket overarbeid og oppgitthet, forårsaket av en tro på at man kan spare 'tusenlapper' ved egeninnsats og byttarbeid. Vi har videre sett hvordan menns alder og erfaring kan virke dempende på redselen for å falle utenfor mannlighetsnormene. Arbeiderklassemenn erverver trolig økt maskulin trygghet og sjenerøsitet (for egen og andres mannlighetsuttrykk) med økende alder. Ubunden mellommannlig kommunikasjon er sannsynligvis en nødvendig forutsetning for at menn skal tørre trå inn på nye erfaringsområder og legge grunnlaget for utvidet mannlighetsforståelse. I dette avsnittet så vi også at menns alder og erfaring trolig har mer effekt på menn fra arbeiderklassen enn på menn høyere oppe i karrierestigen. Vi avsluttet kapitlet med å se eksempler på hvordan selvmotsigelser og inkonsekvente holdninger kommer til uttrykk som ambivalent mannlighet og likestillingsskepsis.

Kapittel 5: Konklusjon

Hva er det som først å fremst skiller håndverkerens mannlighetsform fra andre maskulinitetsformer? Av plasshensyn blir jeg nødt til å begrense svaret, men vil allikevel nevne et par momenter jeg mener godt karakteriserer det egenartede ved håndverkermannligheten og skiller den fra annen maskulin praksis. Videre vil jeg påpeke et metodologisk problem forskningen på menn må være seg bevisst i tiden fremover før jeg til sist argumentere for et tiltak jeg mener er nødvendige å iverksette umiddelbart om vi ønsker å komme fremtidige problemer knyttet til arbeiderklassemenns maskulinitetsforståelse i forkjøpet

Mellom barken og veden

Ansvarsrelasjoner, har vi sett, spiller en vesentlig, og ofte problematisk, rolle i mange av mennenes liv. Vi så i jobbreelasjonene hvordan menn i mange tilfeller ble fanget i komplekse krysspresssituasjon om de kom under innflytelse av hva jeg kalte personifisert driftsansvar. I samlivsrelasjonen hadde mange av mennene i tillegg problemer med å skille posisjonen som far fra rollen som pater familias med dertil hørende ansvarsidealiserings, en situasjon mange av mennene slet med å overkomme. Det er ansvarets bindende karakter i kombinasjon med redselen for å falle utenfor det normalmannlige som først å fremst gjør ansvar til en belastning, ikke arbeidet eller ferdighetene som håndverker i seg selv. Altmuligmannen viste allikevel hvordan mennenes egenskaper rettes mot dem selv og hvordan ansvaret for å legge inn egeninnsats i familien, i form av fysisk arbeid, underminerer deres eksistens i 'annetheten' og gjør de til arbeidende familiemedlem. I tillegg har vi sett utallig eksempler på menns avmaktposisjon i form av jobbutrygghet og redsel for komme i familieunderdanighet. De tilskriver arbeidsgiver stor makt over eget arbeidsliv og frykter ofte kvinnens mulige innflytelse over deres mannlighet eller å bli stemplet som tøffel av seg selv eller andre.

Sterkt forenklet kan vi si at håndverkermannlighet handler om å lykkes med å forvalte sin mannlige identitet i møte et stadig mer 'grådig' arbeidsmarked som ustanselig krever mer innsats og oppofrelse, på den ene siden og et mer androgynt hjemmemiljø hvor det å være mann i seg selv ikke gir åpenbare fordeler på den andre. I kombinasjon med få eller ingen sanksjonsmuligheter trues mannligheten fra flere kanter.

Kanskje som en kompensasjon for manglende sanksjonsmuligheter blir det viktig for mange av mennene å 'gjøre sitt arbeid betydningsfull, for derigjennom å kunne legitimere sin rolle i familien som primærarbeider. I møte med familien har mennene vist hvordan underdanighetstrusler og redselen for å bli stemplet som tøffel helt legger sterke

føringer på deres praksis, og tolkningen av de aktiviteter de rent faktisk fyller hverdagen med blir essensiell for deres mannligheitsopplevelse. Redselen for å bli stemplet som umandig ser imidlertid ut til å avta når mennene kommer i moden alder og erkjenner at andre ting enn materielle goder er interessante mål for livet.

Noe som i alle fall står klart etter vår gjennomgangen av håndverkermannligheten er at mennene opplever å inneha vesentlig mindre makt og innflytelse, over hendelser i eget liv, enn hva man kanskje kunne tro ved å lese mannsforskningslitteraturen som er knyttet feltet. Nedenfor vil jeg foreslå en, av sikkert mange, forklaringer på dette antatte misforholdet.

Et ståstedproblem i forskningen

Jeg startet avhandlingen ved å hevde at hvite middelklassekvinner, og menn, har preget forskningen på mannlighet og at disse sosiale lags referanserammer i stor grad har påvirket forskningen på mannligheitsvariasjoner. Jeg antydte videre at et slikt perspektiv i for stor grad har fokusert på maktrelasjoner og at det hovedsakelig er maktens dynamikk og karrierelivenes egenartede karakter som har fått etablere seg som aktuelle problemstillinger innen kjønnsforskningen generelt. Denne lille samfunnsgruppens "point of view" er blitt det eneste punktet man ser mannlighet ut fra. 'Ståstedproblemet', i kombinasjon med at mannsforskningen har hatt at systematisk skjevt empirisk utvalg (unaturlig stort middelklasserepresentasjon), hevder jeg har ført til at andre mannligheitsformer er underkommunisert innen akademia og den allmenne offentlighet for øvrig, og at dette, i tillegg til å være et rent metodologisk problem for forskningen, samtidig innebærer et alvorlig demokratisk problem.

En kanskje noe tendensiøs analyse av denne overfokuseringen på menns makt kan ta utgangspunkt i de faktiske forhold forskningen på menn har funnet sted innenfor. Det at høyt utdannede kvinnene utfører kjønnsanalyser i vitenskapelig sammenheng er i og for seg ikke et problem, men jeg vil allikevel stille spørsmålsteget ved om mekanismer i denne forskningen avstedkommer systematisk uriktige tolkninger av menns makt og innflytelse.

Ser man kvinnelige forskere som representanter for hvite middelklassekvinner og erkjenner at det i hovedsak er disse kvinnene som publiserer vitenskapelig arbeid om menn og familie åpenbarer det seg spennende perspektiver. For hvis vi ser dette i sammenheng med et annet sosialt faktum, nemlig at mange vitenskapskvinner er kolleger, samlivspartnere eller kjærester med menn som har bedre økonomi, mer makt, større frihet og høyere utdanning enn menn generelt er det lett å se at fokuset på makt og middelklasseproblematikk kan bli dominerende.

Selv har jeg i denne undersøkelsen lagt stor vekt på å fortelle hvem jeg er og hvor jeg ser forskningsfeltet fra, samt satt spørsmålstegn ved hvordan min personlige historie påvirker de metodiske og analytiske grep jeg har tatt. Vi må forlange at forskere, uavhengig av kjønn, gjør dette til en vane slik at det blir mulig å se hvem som egentlig snakker gjennom forskningsrapportene. Om en sosial gruppe ureflektert vinner hegemoniet over forskningsfronten står samfunnet i fare å miste forståelsesmangfoldet av sosiale fenomener og kan komme i skade for å medvirke til perverterte demokratiske beslutningsprosesser.

Mellommannlig kommunikasjon

Innenfor rammen av denne avhandlingen er det ikke mulig å peke på alle områdene i 'våre' menns liv som det kunne vært interessant eller nyttig og utredet nærmere. Det kunne for eksempel vært spennende å sett nærmere på forholdet mellom yrkesstolthet og krav til inntjening i en tid hvor 'sosial dumping' er blitt et hett tema og underbetalte østeuropeiske håndverkere erobrer det norske håndverkermarkedet. Under slike forhold kan vi stille spørsmål ved hvor lenge Kai makter å få gehør for at ansiennitet og kvalitet betyr noe. Et annet, om enn beslektet, område som hadde vært nyttig å utredet nærmere knytter seg til de mekanismen mennene benytter når de møter arbeidsgivers krav til deltakelse. Har arbeidstakeren i dagens arbeidsmarked i det hele tatt noe reelt motstandsverktøy å sette inn mot de stadig økende produksjonskravene fra arbeidsgiversiden?

Jeg skal imidlertid argumentere for et annet område innen mannsforskningen jeg mener bør få økt oppmerksomhet i tiden fremover. Ved flere anledninger har vi sett eksempler på mennenes usikkerhet knyttet til utøvelse og forståelse av egen maskulinitet. I møte med samfunnets normer og signifikante andre, spesielt samlivspartneren, sliter de ofte med å finne ut hvem og hva de skal være. Videre har jeg vist hvordan mennene bruker til dels store ressurser på å klare administrere sin egen maskulinitet slik at den fremstår som riktig/normal i samlivet så vel som på jobb. I samlivsrelasjonen ble dette allikevel mest synlig fordi mennene her ikke hadde tilgjengelige 'sannhetsknagger' å henge maskuliniteten på, mens de i jobbrelasjonen kunne vise til 'godkjente' forklaringer på hvorfor de 'bare måtte' jobbe.

I annetheten idealiserte de fleste av mennene fortsatt den 'sterke mannen', han som kan ta i et tak når det treng, er ansvarlig og 'en kona kan støtte seg til'. Sannheten er imidlertid at idealet slår sprekker, noe enkelte av mennene har store problemer med å forholde seg til. Spesielt tydelig kom dette frem i Kenneths fortelling og vi så hvordan han kontinuerlig forsøkte 'spille' seg selv i møte med kvinnene i sitt liv. Det eneste som så ut

til å kunne rikke ved en slik overbevisning om korrekt mannlighet var de tilfellene vi så av mellommannlig kommunikasjon eller i de tilfellene hvor alderen hadde gjort sitt.

Det er på bakgrunn av disse funnene jeg tar til ordet for nødvendigheten av å iverksette tiltak slik at fremtidige generasjoner gutter kan oppleve mandighetspluralisme og i stedet for mandighetstyranni.

Mannlighetspluralitet

Om vi legger til side betydningen av konkurranse og maktkamp som grunnleggende mannlighetsgeneratorer (en forforståelse av mannlighet som etter min mening feilaktig ligger implisitt i de fleste diskusjonene om mannlighet), og heller fokuserer på menns sårbarhet, avdekkes en tildels underkommunisert lengsel blant menn. Nemlig at det må bli mulig for menn, fra alle sosiale lag, å leve sitt liv etter eget ønske og uten redsel for represalier. Vi har sett hvordan egne og andres forventninger til mannlighet i mange tilfeller legger hindringer i veien for nettopp dette.

Flere av mennenes fortellinger vitner om at endringene i mannlig praksis først blir internalisert som norm hvis de vokser ut av det mannlige fellesskap, og ikke oppstår som resultat av tilpasning til det feminine eller kvinners krav. Som vi så er mellommannlig kommunikasjon og åpenhet rundt mannlighetsformer trolig nøkler til endring blant menn, og en forutsetning for internaliseringsprosesser. Redselen for å tape sin mandighet, enten i form av å miste jobben eller for å komme i underlegenhetssituasjon i hjemmet, er trolig sterkere og mer kompleks enn man tidligere har trodd, særlig i de sosiale lag hvor jobbusikkerheten er høy og mannlig praksis de facto inkluderer en stor del husmorarbeid.

Ideelt sett skulle hver eneste familie sosialisert sine guttebarn inn i et samfunn hvor det mannlige kunne uttrykkes i mange nyanser. Imidlertid vet vi at familiesosialiseringen har en tendens til å repetere sosiale mønstre og sementerer sosiale normer, og vi har i denne undersøkelsen sett hvordan mandighetssjenerøsitet først kommer i moden alder. Andre samfunnsinstitusjoner må sannsynligvis og på banen i denne sammenheng.

Barnehagen og skolen er de arenaer hvor mannlighet først og fremst må problematiseres, diskuteres og formidles, og da ikke som et spørsmål om hvordan gutter skal slippe jentene til eller hvordan guttene skal bli mer like jentene. En feminisert tilnærming til gutters kjønnsidentitet kan snarere føre til mer lukkede manns/guttekulturer og snevrere maskulinitetsbegreper. Redselen for å bli betraktet som jenteaktig under slike betingelser vil være betydelig. Fokuset må heller være på hvordan gutter skal kunne være gutter på ulike måter. Gjennom samtaler, lek og spill kan gutter og unge menn utvikle evnen til å åpent kunne kommunisere spørsmålet om hva det mannlige egentlig består av,

samt finne trygghet i mannighetspluralisme. Det er en ekstra utfordring i denne sammenheng at barnehager og skoleverket ofte, og i mange henseende, fremstår som rene kvinnekollegier.

Litteraturliste

- Beauvoir, Simone de** (2000), *Det annet kjønn*. Oslo: Bokklubben Dagens Bøker
- Brandth, Berit og Elin Kvande** (1996), "Nye fedre i likestilte familier". I Brandth, Berit og Kari Moxnes (red.). *Familie for tiden; Stabilitet og forandring*. (162-176) Oslo Tano Aschehoug Forlag Familie for tiden, Fleksible fedre. Oslo: Universitetsforlaget
- Brandth, Berit og Elin Kvande** (1998b) "Masculinity and child care: the reconstructin og fathering". I *The Sociological Review*, 46, 2:293-313.
- Brandth, Berit og Elin Kvande** (2003), *Fleksible fedre*. Oslo: Universitetsforlaget
- Bråten, Stein** (1981), *Modeller av mennesket og samfunn*. Oslo: Universitetsforlaget
- Connell, R.W.** (1985) "Theorising Gender". *Sociology*, 19, 2:260-272.
- Connell, R.W.** (1995), *Masculinities*. Cambridge Uk: Polity Press
- Connell, R.W.** (1998), "Masculinities and Globalization". I *Men and masculinities*, 1, 1:3-23.
- Connell, R.W. & James W. Messerschmidt** (2005) "Hegemonic Masculinity Rethinking the Concept" I *Gender & Society*, Vol. 19, No. 6, 829-859
- Coontz, S.** (2000), *The Way We Never Were, American Families and the Nostalgia Trap*. New York: Basic Books
- Ekenstam, Claes og Jonas Frykman og Thomas Johansson mfl.**(1998), *Rädd at falla: studier i manlighet*. Stocholm: Gidlunds forlag
- Ellingsæter, Anne Lise** (1991), "Hvorfor jobber pappa overtid? Om årsaker til og konsekvenser av fedres lange arbeidstid". I Haukaa, R. (red.): *Nye kvinner. Nye menn*. Oslo: Ad Notam
- Ellingsæter, Anne Lise** (1995), "Ulikhet i det postindustrielle samfunnet: Klasse, kjønn og generasjon" I *Sosiologisk tidsskrift*. (263-283) Oslo: Universitetsforlaget
- Ellingsæter, Anne Lise** (1996), "Moderne tidsløp og Tidsorganisering". I Brandth, Berit og Kari Moxnes (red.). *Familie for tiden; Stabilitet og forandring*. (247-268) Oslo Tano Aschehoug Forlag
- Ellingsæter, Anne Lise** (1997), "Forældreskap og økonomisk forsørgelse.Fra mandsnorm til likedeling". I Bonke, J (red.) Dilemmaet arbeidsliv - familieliv i nord. København: Sosialforskningsinstituttet, Nordisk ministerråd.
- Ellingsæter, Anne Lise** (2004), "Tidskrise i familien?" I Ellingsæter, Anne Lise og Arnlaug Leira (red.) *Velferdsstaten og familien*. 1.utgave. (128-156) Oslo: Gyldendal Akademisk forlag
- Elstad, J.I.** (1992), "Et klassebegrep for 90-årene? En kritisk oversikt over tre sosiologiske klasseteorier" *Tidsskrift for samfunnsforskning* 33:3-26.
- Engelstad, Fredrik** (2003), "Makt i det norske samfunnet". I Ivar Frønes og Lise Kjølørød (red.) *Det norske samfunn*. 4.utgave. (42-66) Oslo:Gyldendal Akademisk forlag
- Epstein, C.F., Seron, C, Oglensky, og R. Saute** (1999), *The Part.Time Paradox. Time Norms, Professional Lives, Family and Gender*. New York: Routledge. mfl. 1999
- Fassenger, Polly A.** (1993), "Meanings of housework for singel fathers and mothers. Insights into gender inequality". I J.C. Hood (red.) *Men, Work and Famely*. London: Sage
- Forsèn, Ragnar og Ingòlfur Gislason og Øystein Gullvåg Holter og Øyvind Rongevær** (2000), *Kan menn? Menn og likestilling i arbeidslivet*. Kjøbenhavn: Nord
- Gillis J.** (1997), *A World of Their Own Making. Myth, Ritual, and the Quest for Family Values*. New York: Basic Books

- Groven, Gjørli** (1997) *Den moderne måten å gjøre det på*. Hovedfagsavhandling i sosiologi. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi. Universitetet i Oslo
- Habermas, Jürgen** (1999), "Det sivile samfunn og rettsstaten". I Kalleberg, Ragnvald (red.). *Kraften i de bedre argumenter*. (65-78) Oslo: Ad Notam Gyldendal forlag
- Halrynjo, Sigtona** (2003), *Alltid beredt for jobben?* www.afi-wri.no/FileArchive/154/ARTIKKEL%201%NETT-%20VERSION1.doc
- Hansen, Marianne Nordli og Arne Mastekaasa** (2003), "Utdanning, ulikhet og forandring". I Ivar Frønes og Lise Kjølørød (red.) *Det norske samfunn*. 4. utgave. (69-96) Oslo: Gyldendal Akademisk Forlag
- Holter, Øystein Gullvåg** (1989), *Menn*. Oslo: Aschehoug
- Holter, Øystein Gullvåg** (2005), "Tidsbruk, maskuliniteter og belønning i arbeidslivet". Upublisert notat Arbeidsforskningsinstituttet. Oslo
- Holter, Øystein Gullvåg og Beate Karlsen og Robert Salomonsen og Tori Nordheim Larsen og Tian Sørhaug** (1998), *Omstillinger i arbeidslivet*. Oslo: Arbeidsforskningsinstituttet
- Holter, Øystein Gullvåg og Bjørg Åse Sørensen og Sigtona Halrynjo** (2003), *Kjønnskulturer i arbeidslivet*. Oslo: Arbeidsforskningsinstituttet
- Holter, Øystein Gullvåg og Helene Aarseth** (1993), *Menns livssammenheng*. Oslo: Ad Notam Gyldendal forlag
- Jalmert, Lars** (1984), *Den svenske mannen*. Stockholm: Tiden forlag
- Jarvinen, Margareta** (2000), "Pierre Bourdieu". I Andersen, Heine og Lars Bo Kaspersen (red.) *Klassisk og moderne samfunnsteori*. 2. utgave (342-363) København: Hans Reitzels Forlag
- Jensen, An-Margret** (2004), "Harde fakta om myke menn" I Ellingsæter, Anne Lise og Arnlaug Leira (red.) *Velferdsstaten og familien*. 1. utgave. (201-227) Oslo: Gyldendal Akademisk forlag
- Kaspersen, Lars Bo** (2000) "Antony Giddens". I Andersen, Heine og Lars Bo Kaspersen (red.) *Klassisk og moderne samfunnsteori*. 2. utgave (416-430) København: Hans Reitzels Forlag
- Kimmel, Michael** (1997) *Manhood in America - a cultural history*. New York: The free press
- Kitterød, Ragni Hege** (2003), *Tid til barna? Tidsbruk og samvær med barn blant mødre med barn i kontantstøttealder*. Rapporter nr. 5, Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Kitterød, Ragni Hege** (2005), *Han jobber, hun jobber, de jobber. Arbeidstid blant par av småbarnsforeldre*. Rapporter nr. 2005/10, Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Kvande, Elin** (1994), "6-timers kvinnen og 60-timers mannen". I Fougner, B og M. Larsen-Asp. *Norden - kvinners paradis?* København: Nord 14.
- Kvande, Elin** (2005), Foredrag på konferansen: *Mænd, familie og arbeide*. Ministeriet for likestilling/Nordisk råd, Holmen, København
- Legge, Karen** (1995), *Human Resource Management. Rhetorics and Realities*. London: Mac Millan Press Ltd
- Leira, Arnlaug** (2004), "Omsorgsstaten og familien" I Ellingsæter, Anne Lise og Arnlaug Leira (red.) *Velferdsstaten og familien*. 1. utgave. (69-95) Oslo: Gyldendal Akademisk forlag
- Leiulfsrud, Håkon** (2004), "Familie og sosial ulikhet i velferdssamfunnet" I Ellingsæter, Anne Lise og Arnlaug Leira (red.) *Velferdsstaten og familien*. 1. utgave. (261-287) Oslo: Gyldendal Akademisk forlag
- Lenz, Hans-Joachim** (2001), *Mann versus Opfer*. In: BauSteineMänner Ed.: Kritische Männerforschung. Hamburg: Argument
- Lindgren, Sven-Åke** (2000) "Michel Foucault". I Andersen, Heine og Lars Bo Kaspersen (red.) *Klassisk og moderne samfunnsteori*. 2. utgave (326-341) København: Hans Reitzels Forlag
- Lundgren, Britta** (1995). *Den ofullkomliga vänskapen*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.

- Lysgaard, Sverre** (1985), *Arbeiderkollektivet*. 2.utgave. Oslo: Universitetsforlaget
- Merton, Robert** (1968), "Science and Democratic Social Structure". I *Social Theory and Social Structure*. Free Press (604-615).
- MMI Univero 2005**: Undersøkelse av menn i Norge. MMI, Oslo. Utført for Kvinner og Klær.
- Morgan, D.H.J.** (1992). *Discovering Men*. London: Routledge.
- Oftung, Knut** (1998) "Mannsforskning". *Mannsforskning* nr. 1. <http://www.mannsforskning.no/1-98/mannsforskning.htm> (lesedato 17.06.2005)
- Olberg, Dag** (1995), "Endringer i arbeidslivets organisering - en introduksjon". I *Endringer i arbeidslivets organisering*. Oslo: Fafo
- Olsen, Johan P** (1998), "Offentlig styring i en institusjonsforvirret tid". I *Nytt norsk tidsskrift*. Universitetsforlaget 15 (1) 1998 (7-20)
- Pedersen, Willy** (1999), "I randsonen". *Mannsforskning*.nr 2/1999 Oslo
- Ragin, Charles** (1994), *Constructing Social Research. The unity and Diversity of metod*. Thousand Oaks, California: Pine Forge Press
- Rasmussen, Bente** (2000). "Hjemmesykepleien som grådig organisasjon" *Tidsskrift for Samfunnsforskning*. Universitetsforlaget 41 (1) (38-56)
- Ringdal, Kristen** (2001) "Har sosiale klasser fortsatt betydning i Norge?". *Det Kgl. Norske Videnskabers Selskaps Forhandlinger* 2001
- Skilbrei, May Len** (2003), Det er jo bare en husmorjobb. Dr.politavhandling. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi. Universitetet i Oslo
- Skrede, Kari** (2004), "Familiepolitikkens grense - ved likestilling light" I Ellingsæter, Anne Lise og Arnlaug Leira (red.) *Velferdsstaten og familien*. 1.utgave. (160-196) Oslo: Gyldendal Akademisk forlag
- Slottemo, Hilde Gunn** (2004). "Ansvarlighetens menn" I *Mannsforskning* nr.1/2004 Oslo
- Smith, Dorethy** (1987), *The Everyday World as Problematic - A feminist sociology*. Boston: Northeastern University Press
- Thagaard, Tove** (1998), *Systematikk og innlevelse*. Bergen: Fagbokforlaget
- Torvvatn, Hans og Thomas Hugaas Molden** (2001), *HMS-tilstanden i Norge i år 2001*. Sintef rapport STF 38A01027, Trondheim.
- Widerberg, Karin** (1995) *Kunnskapens kjønn. Minner, refleksjoner og teori*. Oslo: Pax forlag
- Widerberg, Karin** (2000) "Kjønn og samfunn". I Andersen, Heine og Lars Bo Kaspersen (red.) *Klassisk og moderne samfunnsteori*. 2.utgave (514-570) Kjøbenhavn: Hans Reitzels Forlag
- Widerberg, Karin** (2001), *Historien om et kvalitativt forskningsopplegg*. Oslo: Universitetsforlaget
- Aarseth, Helene og Bente Marianne Olsen** (2004), "Maskulinitet, imagination och livssammanhang". *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 1-2: 27-47

Alle kilder som er brukt i denne oppgaven er oppgitt

Antall ord i denne oppgaven er: 39571